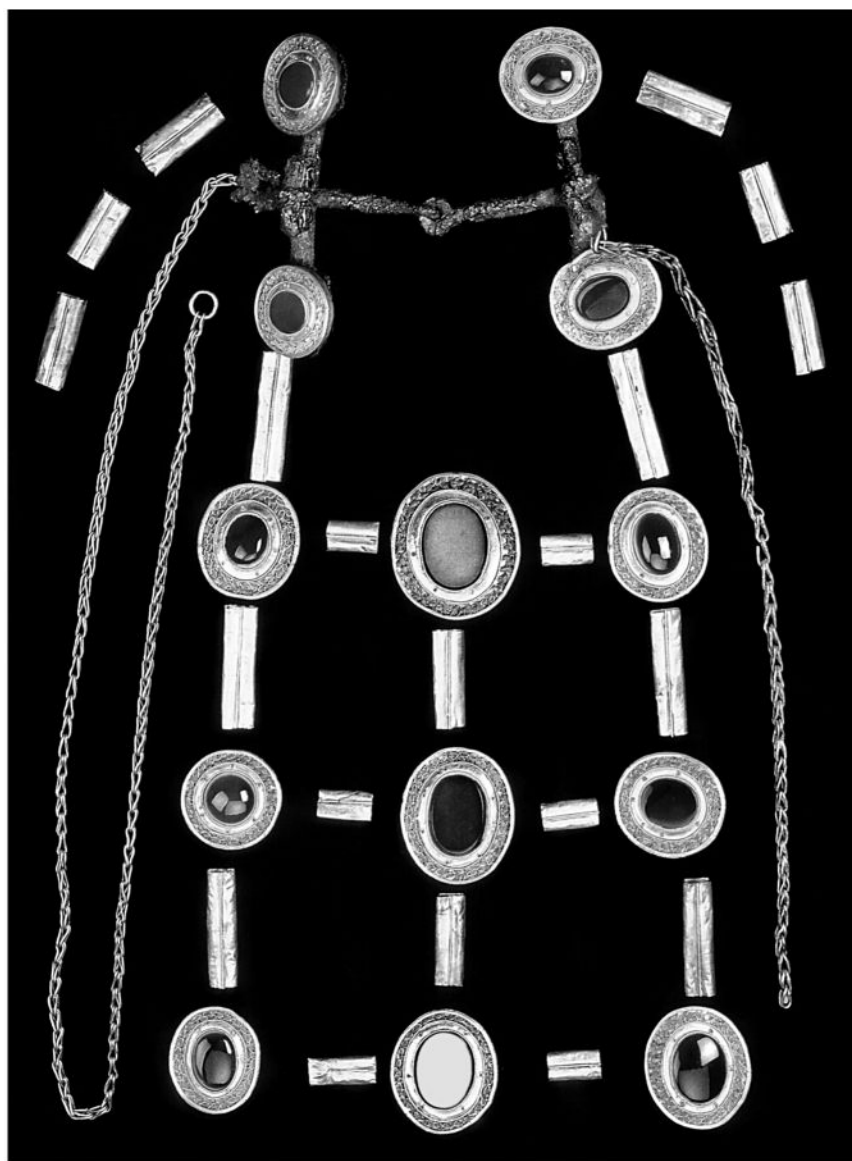
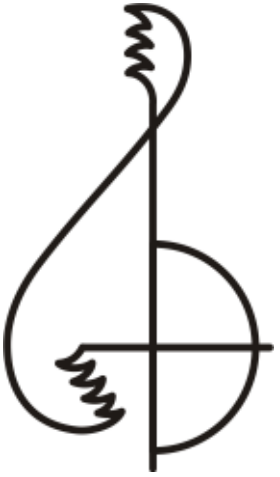

10
2011

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор

Ахсар КОДЗАТИ

Редакция

Ответств. секретарь, проза – Борис ГУСАЛОВ

Поэзия, драматургия – Казбек МАМУКАЕВ

Общественный совет

Руслан БЗАРОВ, Гриш БИЦОЕВ, Анатолий ДЗАНТИЕВ,
Станислав КАДЗАЕВ, Елизавета КОЧИЕВА,
Анатолий КУСПАЕВ, Камал ХОДОВ

Владикавказ, 2011

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АЕХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АЕРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал цæуы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор

ХЪОДЗАТЫ Ахсар

Редакци

Бæрнон секретарь, прозæ – ГУСАЛТЫ Барис

Поэзи, драматурги – МАМЫКЪАТЫ Хъазыбег

Журналы æхсæны уынаффæдон

БЗАРТЫ Руслан, БИЦЪОТЫ Гриш, ДЗАНТИАТЫ Анатоли,
КОСТЫ Лизæ, КЪАДЗАТЫ Станислав, КЪУСРАТЫ Анатоли,
ХОДЫ Камал

Дзæуджыхъæу, 2011

НОМЫРЫ ИС:

КЪУБАЛТЫ АЛЫКСАНДР: 140 АЗЫ

КЪУБАЛТЫ Алыксандр. Ёмдзæвгæтæ, мысинæгтæ 6

МАЛИТИ ГЕУÆРГИ: 125 АНЗИ

Ёмдзæвгæтæ æмæ мысинæгтæ Геуæргийы тыххæй 16

МАЛИТИ Геуæрги. Ёмдзæвгитæ 24

ДЗАСОХТЫ Музафер. Мæйты дæргъæн азтæ 28

АБАЙТЫ Эдуард. Зæрдæйы мысинæгтæ. Ёмдзæвгæтæ 99

БУТАТЫ Эльмæ. Мæ бæллицтæ. Ёмдзæвгæтæ 105

МАХ ДУДЖЫ РАВДЫСТ 108

ГÆБУТЫ Тамерлан. Фæсныхас нæ «Равдыст»-мæ 118

УИДÆГТÆ

БЗАРТЫ Руслан. Елхъаны ахсджиаг куыст 119

*БАДЫ Елхъан. Бæрагзонæнтæ Турчы цæрæг адæмы
тыххæй* 120

*ÆЛБОРТЫ Дианæ, ДЗОДЗЫККАТЫ Зæидæ, ЦХУЫРБАТЫ
Олеся. Ирон адæмы историон бастдзинадты æвдисæнтæ
лексикæйы* 127

Уырнæнтæ æмæ мæнгуырнæнтæ 134

ФЫССÆГ ФЫССÆДЖЫ ТЫХХÆЙ

ЦОМАРТАТЫ Изæтбег. Донæн йæ æрфыты 139

Мæнгтæ фыссын аив нæу 142

*Журналы авторты хъуыдытимæ редакци
алкæд разы нæ вæййы*

КЪУБАЛТЫ АЛЫКСАНДР: 140 АЗЫ

НАРСАУ-ЛÆБУРÆГ

Нæма сбон... Уыдис ма фæззæджы ‘хсæв сау,
 Дзырдта уæд йæ усæн хъæбатыр Нарсау:
 «Фын федтон ныртæккæ: дыууæ урс бæлоны
 Фæрсагæй æртахтысты уатмæ фыдбонь,
 Кæрæдзимæ тонынмæ февнæлдтой тагъд,
 Сæ буарæй, сæ базыртæй бумбули калд...
 Аз федтон: нæ узал фæнычы æнцад
 Фæкодта бæгъдулджытæ сау сынт йæ фаг».

Æнкъард уыд йæ ног ус. «Фыдбылыз йæ хай
 Аербауæд фыдгулæн, – дзырдта уый йæ мойæн, –
 Дзæбæх фын нæ федтай дæ фыны, лæгай...»

Аербадзырдтой уалынмæ уынгæй æмгæрттæ:
 «Цæй, фезмæл! Кæсæгæй æртæрæм рæгъæуттæ.
 Ныууадз уал, Нарсау, ныр дæ усы хъæбыс,
 Хуыздæр у йæ бæсты ыссарын намыс...»

Ныууагъта йæ хуыссæн æддагон сырдау
 Æмгæрттæн сæ дзырдмæ хъæбатыр Нарсау.
 Йæ ног ус йæ хъал бæхы рохтыл хæцы,
 Йæ лæгæн æнкъардæй æгъдæнцой дæтты.

Изæр та куы сзындысты арвыл Лæдæртæ¹,
 Нарсауæн йæ марды æрхастой æмгæрттæ...
 Сæ разæй цыдис уый лæбургæйæ, иу,
 Фыдгулы фыднæмыг ныссаста йæ риу...
 Æмæ йыл идæдз ус йæ рустæ ныттоны,
 Ныккæны уый хъарæг: «Дыууæ урс бæлоны

¹ Стъалыты дзыгуыр.

Нæ тыдтой нæ уаты кæрæдзийы тагъд,
 Сæ буарæй сæ бумбули митау нæ калд, –
 Фæлæ уый дæ хотæ æнцайын нæ комынц,
 Къæбæлдзыг дзыккутæ ныр ниугæйæ тонынц...

Нæ кодта нæ уазал фæнычы æнцад
 Бæгъдулджытæ сау сынт æхсæвæй йæ фаг,
 Фæлæ уый дæ мæгуыр зæронд мад кæудзæн,
 Йæ фыртыл æдзухдæр уый сагъæс кæндзæн...»

СКЪУЫДДЗАГ

Райсом мæсыгæн йæ сæрмæ
 Бонæй райдайы Косер
 Сагъæс мойыл. Дон, æрра дон
 Хъусы мæгуырæн йæ хъær:

– Дымгæ! Радзур, искуы федтай
 Ды мæ лæджы дæр зæххыл?..
 Ацыд ибон уый лæбурæг,
 Ацыд талынджы бæхыл;

Æмæ нал зыны хæдзармæ,
 Фесæфт, бабын ис кæмдæр..
 Дымгæ, дымгæ, зæгъ, кæм федтай
 Ды мæ сахъ лæгæн йæ сæр?..

Комы мæсыгæн йæ цурты
 Дымгæ ‘хситтытæ кæны,
 Цинтæ, сагъæстæ нæ зоны,
 Мигъæй хъазынмæ цæуы.

Уый та мигъы къуымбил арвыл
 Пырх ныккæндзæнис лыстæг,
 Уый та хæхты сæрмæ ног мит
 Цъилау зилдзæнис тызмæг.

– Хур-æрттиваг! Ды уæлвонгæй
Феныс дунейæн йæ цард,
Тавыс хъæздыджы, мæгуыры,
Ивыс сидзæрæн йæ мад.
Ды уæларвæй акæс дарддæр,
Базон, сахъ лæппу кæм и,
Æмæ рарвит ардæм тагъддæр
Ахсæв мæсыгмæ йæхи...

Худы, худы хур æрттиваг,
Арвæн й’ астæуæй кæсы,
Æмæ сахъ лæгæн йæ хабар
Усæн радзурын тæрсы.

– Халон, халон, ды дæ уæны
Феныс бæсты ныв дзæбæх;
Бакæс, радзур мын, мæ лæджы
Тагъд æрхæсдзæнис йæ бæх?..

– Æз мæ уæны кастæн раджы,
Федтон туджы пырх æз дард;
Сæмбæлд сау нæмыг йæ риуыл,
Сахъ лæг цъæх нæууыл у мард...

Æз ныр дæр йæ сæрмæ тахтæн,
Хæхтæм федтон уый хæсгæ,–
Æмæ ‘рхæццæ дæн, рæсугъд ус,
Æз фыдуацимæ дæумæ...

ТЫХСТ УД

(Байронæй)

Тыхст у мæнæн мæ уд... Цæй, фезмæл, райс фæндыр
Æмæ дзы ‘рцæгъд мæнæн æнцадæй.
Æрхъазæнт де ‘нгуылдзтæ. Æмæ мын ракæ ныр
Дзæнæты зарджытæ дæ цагъдæй...

Стæй, кæд нырма мæ риуы ис бæллын,
 Уый схъаздзæнис æрттиваг бонау...
 Кæд ис нырма мæ цæстыты цæссыг,
 Дæ цагъдæй фемæхсдзæни донау.

Дæ зарæг уæд æнкъард... Мæ тыхст у стыр.
 Зын у мæнæн ныр хъæлдзæг зарæг...
 Æз дын зæгъын, – кæуын фæнды мæн ныр,
 Йе фехæлдзæн мæ риу – мæ дарæг.

Йæ бонтæ фервыста йæ царды уый зынтæй.
 Сыгъдис-иу сусæгæй, æнкъардæй...
 Ныр рад æрцыд, – ныр сонт у уый тыхстæй,
 Кæхцау – йæ былтæм дзаг фыдмаргæй...

ЦАЛДÆР СÆМБÆЛДЫ

(Къостайы царды мысинæгтæй)

1890–1900 азты махæн нæ чиныджы хъуыддаг æвæрд уыди стыр зын бынаты. Дзырдтой, кæд ма ног фæсивæд нæ фæхæцой нæ чиныджы хъуыддагыл, уæд уый кæндзæни бынтондæр рох. Уыцы хъуыдыты мах æнхæлмæ кастыстæм Къостамæ. Фæнды-ди нæ, куы ‘рцардаид Дзæуджыхъæуы æмæ куы райстаид йæхимæ уыцы хъуыддаг. Йæ мæлæтдзаг низæй нæм хабар нæма уыд. Зыдтам, йæ зæнгыл кæй фæзынди туберкулез, кæй йын скодтой операци, кæй фæкъуылых, фæлæ уæддæр кæй кусы. Къостайæн Дзæуджыхъæуы цæрыны дзырд нæма уыди.

1897 азы рацыди мыхуыры «Æфхæрдты Хæсанæ». Нæ чиныгмæ бæлджитæ фæныфсджындæр сты. Кæсын байдыдтам мах Коцойты Арсены фыстытæ. Кæсын байдыдтам уырыссагау Цæголты Георгииы фыстытæ. Æмбырд кæнын байдыдтам Нарты таурæгътæ, ирон аргъæуттæ, ирон æмбисæндтæ. Салыгæрдæнæй æрбацыдысты Бутаты Аслæнбег йе ‘мбæлттимæ æмæ æрбахастой ирон чиныгуадзæн æмбырды устав. Мах æй æрæвæрдтам уæрæхдæр æмæ æрфидар кодтам æмбырды ‘гъдау, ном та йын радтам «Ир». Зыдтам, нæ ахуыргонд адæм цалынмæ нæ кусой нæхи бæсты, уалынмæ хъуаг уыдзыстæм кусджытæй. Нæхи бæсты та цæрæн æмæ кусæн уыд æрмæст

службайæ уæгъд адамæн: дохтыртæн, адвокаттæн, æмæ уый тыххæй дзырдтам студенттæн, сæхи куыд цæттæ кæной фылдæр уыцы куыстытæм.

Уалынмæ фехъуыстам мах, кæй рацыди Къостайæн дзырд Пятигорскы цæрын, æмæ нæ уыди ныфс, кæй райдайдзæн рæхджы Дзæуджыхъæуы дæр.

* * *

Дуар байгом, æмæ уатмæ бацыди Гаппо.

– Къостайы фенын дæ фæнды?

– Æмæ кæм и?

– Ам. Инкогнито. Дзæуджыхъæуы цæрыны дзырд ын наема ис. Суади Пятигорскæй. Райсом фæстæмæ цæуы.

– Ног ницы ныффыста?

– Ницы.. фæцис лæг.. Был конь и изъездился. Фыстæ ницы-уал ныккæндзæн, фæлæ йæ фыццагтæ куы нæ фесæфиккой. Æз сын тæрсын басудзынæй.

– Уый та куыд?

– Бирæ хъæуы поэтæн? Æз ын сæ истон, æмæ сæ нæ дæтты.

– Æмæ дын сæ цæмæн ратта?

– Уæдæ сæ цы кæны?

– Йæхæдæг сæ рауадздзæн.

– Æмæ уæд ныронг кæм уыд? Стæй сын афтæ уадзæн ис? Æд нарон дзырдтæ? – загъта Гаппо æмæ бакаст айдæны.

– Изæры йын фынг кæнæм, – сдзырдта ма Гаппо, йæ худ йæ сæрыл кæнгæйæ, – æмæ-иу ссу. Кæй фенай, уыдон дæр хон. Цас фылдæр, уыйас хуыздæр, æцæг, Къостайы куыст чи ‘мбары, ахæмтæ.

– Æмæ цы ‘мбырд уыдзæни, кæд инкогнито ссыв, уæд?

– Æмæ ма кæй хъæуы? Полицмейстер нæ зоны, ам кæй ис, уый? Къостайæн йæ зонд йæхимæ ис, фæлæ йæ ныхас фæсаст. Цæй, изæры йæ фендзынæ, – загъта Гаппо æмæ ацыд.

* * *

Изæры адæм æрæмбырд ис бирæ. Схæццæ уалынмæ файтонæй Къоста дæр. Йæ цæсгомы æвæрд ивд ницæмæй æрцыд. Уыд æнкъард, фæлладхуыз. Цухъхъа, куырæт, худ – фыццаг куыд уыдысты, афтæ. Æрмæст иу хатт федтон æз Къостайы сæрдыгон Пятигорскы чесуча хæдоны.

Къостайы æрбадын кодтой хистæр Алыккаты Тегойы фарсмæ.

Къоста хæрынмæ дæр æмæ нуазынмæ дæр кодта зивæг. Фын-гыл дæр не схæлдзæг. Нæ хаста фыццаджы хуызæн нæдæр гаджидæуттæ, нæдæр æмбисæндтæ.

Райста Тего йæ къухы бæгæныйы къус, – сыстад, сыстадысты уазджытæ дæр, сыстади Къоста дæр. «Къостайы цæрæнбон!» – загъта хъæрæй Тего, æмæ адæм æрсабыр сты. «Кæд нæ хæхтæ, – дзырдта дарддæр Тего, – искæй хæхтæй ныллæгдæр сты, кæд нæ дæттæ искæй дæттæй къаддæр, нæ быдыр – магуырдæр, уæд мах дæр уыдзыстæм иннæ адæмтæй цауддæр. Æмæ цæмæн дæ æнкъард, Къоста? Цæмæй нын тæрсыс? Кæнæ уыдзынæ ис-куы дæ уарзон, дæ хæххон адæмæй рох?»

Тегойы фæстæ уыди бирæ ныхас. Дзырдтой, куыд бакæна Къоста ноджыдæр стырдæр хъуыддæгтæ, куыд ныффысса фылдæр æмæ ныфсджындæр.

Æрцыди рад Къостамаæ арфæ кæнын. Райста къус. Йæ цæстытæ доны разылдысты æмæ загъта: «Тего! Бузныг дæ гаджидауæй. Бузныг уазджытæй, мæн чи сбуц кодта. Бузныг, кæй ракуывтат дзæбæх ныхæстæ, фæнды сымах мæнæй ног хъуыддаг æмæ ног фыст фенын, фæлæ Къоста фæцис... Къоста нал ис... Зын мын у, охх, Тего, Ир ныр дæр ма мæнмæ æнхъæлмæ кæй кæсынц... Кæй нæй... ныр дæр ма с' астæу ныфсджын адæймаг, ма сæрыл дæр чи сдзырдтаид, куы хъуыдис, уæд... Æмæ ныртæккæ кæмæй агурам мах куыстад... ног цард саразæг...» Фæндыди ма, æвæццæгæн, Къостайы исты загъын, фæлæ йæ хъару нал уыд.

* * *

Кæд афтæ дзырдта, уæддæр Къоста йæ гæрзтæ не 'вæрдта. Дзырд ын рацыди Дзæуджыхъæуы цæрын, æмæ Къоста райста сомихы аргъуаны иконостас фыссын. Мин ын радтой раздæр, мин та йын хъуамæ раттаиккой фæскуыст.

– Æнхъæлдæн, сомихы 'хцатæ фесæфтысты, – загъта мын иухатт иу æмбал. – Цом-ма, фенæм Къостайы куыст.

Мах куы бацыдыстæм, уæд Къоста уыд йæ тæккæ кусгæйæ. Йæ уæлæ уыди кæттаг кусæджы блузæ. Уаты ахорæнты тæфæй улафæн нæ уыд. Дис кодтам, куыд фæразы Къоста.

Къоста уыцы сахат фыста «Моление о чаше» æмæ Чырыстийæн скодта абырæджы роцъо.

– Дæ хорзæхæй, Къоста, Чырыстийæн цы хуызæн роцъо скод-тай? – фарста ме 'мбал.

– Цы хуызæн? Куыд æмбæлы, афтæ. Мæнæ кæцæй фыссын, уый нæ уыныс, – загъта Къоста æмæ равдыста оригинал.

– Уый дæр уынын, æмæ дын уый тыххæй зæгъын.

– Сбарæм сæ уæдæ, – загъта Къоста.

Сбарстам, æмæ Къостайы фысты Чырыстийы роцъо разын-ди раздæр арæст иу дыууæ къухы бæрц. Ницыуал загъта Къос-та, куыддæр æрæнкъард.

* * *

...Арæстам хæххон изæр (горский вечер) æмæ æрæвæрдтам Къостайы комеди «Дуня». Æхсызгон уыди Къостайæн æмæ хъавыд йæхæдæг дæр ахъазын. Мах та йын лæвæрдтам æрмæст режиссеры куыст. Зыдтам, раджи Къоста кæй хъазыди сценæ-йы, фæлæ тарстыстæм, ныр куы нæ сарæхса. Къоста сразы. Режиссеры куысты йæхи равдыста дæсныйæ. Авторæн адæм стыр æмдзæгъд кодтой, æмæ Къоста рацыди сценæмæ æртæ хатты. Ахæм изæрты репетицитæм хуыдтам мах Къостайы, зарыдыстæм йæ фыстытæй, фæлæ-иу Къоста калдта йæ цæссыг. Йæ нервытæ фидар нал уыдысты.

Чиныгуадзæг къорд «Ир» æмбырдтæ кодтой арæх. Ахæлиу стæм иухатт æгæр анафон. Уыдыстæм стонг æмæ бацыдыстæм сæндонмæ. Нæ тæккæ хæргæйæ æрцыди сæндонмæ Къоста дæр, бацыди витринамæ æмæ райста йæхицæн уæрыччы сæр æд магъз æмæ сæны авг. Æрбахуыдтам мах нæ фынгмæ Къостайы, æмæ дзæбæх схæлдзæг. Æгæр нуæзта Къоста, æмæ йын загътон:

– Фылдæр хæр, къаддæр нуаз!

Къоста фæсырх, хъавыди мæн иттæг афхæрын, фæлæ мæхæдæг раздæр фæдæн, – рахæссын кодтон ноджыдæр сæн, æмæ бонмæ сæндонæй нæ рацыдыстæм.

Къоста йæ хъару æмбæрста æмæ искæй ныхасмæ хъусаг нæ уыд.

* * *

Фæстагмæ уæддæр Къостайы фыстытæ бахаудысты Байаты Гаппойы къухтæм. Къоста йæхæдæг дзырдта, тыххæй мын сæ байста, зæгъгæ. Уый Гаппо дæр сусæг нæ кодта. Чи зоны, афтæ хъæугæ дæр кодта. Сæфтысты. Æмдзæвгæ «Ныстуан»-æн карон дæр нал уыд, мыстытæ йæ бахордтой.

Сæмбæлдтæн æз Пятигорскы Къостаимæ Цæлыккаты Алык-сандры хæдзары. Æлгъыста Гаппойы. «Уыцы мерзавец, негодяй

мын ма фыстытæ байста, мыхуыры сæ ныггалиутæ кодта æмæ мын отчет дæр нæ дæтты», – дзырдта мастыйæ. Æцæг, нарон дзырдтæ раивта Гаппо ирон æвзагмæ. Чингуытæ æрвыст уыдысты хъæутæм, ахуыргæнджытæм, ауайы тыххæй, фæлæ æхца не ‘рæмбырд кодтой. Адæм дзырдтой: «Хорз чиныг хъуамæ лавар дæттæм, æвзæрыл та æхца сафын дæр нæ хъæуы». Уыцы хабæрттæ æз Къостайæн радзырдтон, фæлæ уæддæр не ‘рсабыр. Гаппо уый фæстæ дзырдта, кæй федта Къостайы æмæ йæ кæй æрсабыр кодта, фæлæ йæ мæхæдæг нал федтон.

Къостайы мæлæт мах фехъуыстам Дзæуджыхъæуы Дзанайты Садуллæйæ – нывисæгæй.

– Къоста амарди, – загъта уый, – æмæ йын цы бакæнæм?

– Гаппойæн загътай?

– Загътон.

– Æмæ цы загъты?

– Уым, дам, æй баныгæнут, æвзæр рæстæг у, облæсты ис военнай положени, инæлар Колюбакин æлгъыст у...

– Ау, æмæ нын нæ мард ныгæнын нæ уадзы? Ныртæккæ арвитдзыстæм лæгтæ.

– Æмæ æхцайæн цы бакæнæм? Æхца нæй.

– Æхцайы кой дæр кæныс!

Ацыдыстæм æмæ бульвары дыууæ сахатмæ æрæмбырд кодтам 470 сомы. Ахъиты Алиханы æмæ Дзахсораты Ботийы арвыстам Лабæмæ, Къостайы мард ласынмæ. Хетæггаты Васил, булкъон, æд хорзæхтæ ссыди Колюбакинмæ æмæ райста дзырд баныгæнын Къостайы, куыддæриддæр нæ фæнды, афтæ.

Дзасохты Гиго фыста газеты, цыма Къостайы, куыд æмбæлы, афтæ нæ баныгæдтам... калдтам крокодилы цæссыг, фæлæ уый раст нæ уыд.

Къостайы мах баныгæдтам тынг буц, хъуыстгонд æрцыд йæ ныгæды бон уырысæн, гуырдзийæн, сомихæн, мæхъхъалæн, æмæ йæ фæдыл уыд уыцы адæмтæй иттæг бирæ.

Фæндыди мах Къостайы мардыл сæвæрын исты аив цырт, æрхуы бюст, мыййаг. Уый тыххæй уыди стыр æмбырд. Дзырдтой, уыцы хъуыддаджы тыххæй, дам, ис æмбырд Багъæраты Алыксандрмæ 400–450 сомы онг. Уыдис нæ ныфс, уыдон бакæнын дыууæ (2) мины онг, фæлæ ныхас сытынг. Фæсивæд загътой: «Мах Къостайы дыууæ миныл нæ уæй кæнæм, кæд ын кæнут зæппадз, уæд æрæмбырд кæнут иу ссæдз мины, æмæ йæ

саразæм Терчы былыл стыр фæндагыл, Даргъ-Къохы браны раз, йæ къухæй куыд амона хæхтæм! » Ссæдз мины кæм æрæмбырд кодтаиккам, æмæ зæппадзы хъуыддаг ферох.

Къостайæн йæ мард ластæйæ ссыдис йемæ йæ хо дæр, Хъайт-мазты Олгъа. Мах æй уæды йеддæмæ никуы федтам. Къостайæ хæлар нæ уыдысты. Олгъа йæ моимæ дæр нæ цард. Олгъа уыди Къостайы хуызæн фидар, хъæбæр адæймаг тугæй дæр, стæй зæрдæйæ дæр. Цæй тыххæй нæ фидыдтой æфсымæр æмæ хо – мах нæ базыдтам.

Олгъа дзырдта махæн Къостайæн йæ фæстаг бонты цард, фæлæ сæ дæрзæгады тыххæй ницы радзырдта. Цы куыста æмæ цæмæй цард Олгъа уыцы рæстæджы, уымæн дæр ницы базыдтам. Хъуаг уыдис. Уый тыххæй нæ астæу ныхас дæр нæ уыд, æмæ «Ир»-ы хъуыддагаразджытæ аккаг скодтой Олгъайæн раттын йæ фæндаджы хардз 100 сомы. Уыди ныхас Олгъайæн раттын иу 400 сомы онг, фæлæ не ‘мбырд æхцайæ уыйас нæ арæхст.

МАЛИТИ ТҒУЎРТИ: 125 АНЪИ

* * *

Байхъусут-ма уыцы æмдзæвгæты мидуынæрмæ. Сæ хъуыды сын сæр нæма ацахсы, афтæмæй зæрдæ бахауы сæ зæрдæскъæфæн ритм æмæ зæлланджы уацары. Ахæм æмдзæвгæтæ кæстгæйæ, зæрдыл æрбалæууынц, Белинский Пушкины стихи тыххæй кæй загъта, уыцы ныхæстæ:

«Гъе уый дын стих! Сабыр уылæны уынæрау – фæлмас, æхцон æмæ фæлмæн, писийау – ивæзгæ æмæ бæзджын, æрвæрттывдау – ирд, кристалау – рухсдзыд æмæ сыгъдæг...»

Малийы-фырты размæ дыгурон диалектыл фыста зынгæ поэт Гурджибети Бласка. Æмбисонды хъæздыг – йе ‘взаг. Фæлæ дзы дыгурон стихи музыкæ нæма райхъуыст. Дыгурон диалектыл Малийы-фырты фæстæ дæр дзæвгар æмдзæвгæтæ фыст æрцыди. Бирæтыл дзы зыны æцæг курдиаты æрмдзæф. Фæлæ уыдонæй дæр нал хъуысы уылæны уынæр. Нæй дзы кристаллы рæсуг рухс дæр. Æвæццæгæн, уыцы сусæгдзинад, зæллантгæнаг дыгурон стихи сусæгдзинад, Малийы-фырт йемæ ахаста йе ‘нафоны ингæнмæ...

Абайты Вассо

* * *

Геуæргий поэзий тухæ æй æ лирикон тогдадзинтти, æ романтикон бæрзонд тахти. Æй хъæбæр субъективон. Æхе меддуйнейæй рацæуы Геуæрги дуйнемæ. Алли устур аййевадæ дæр субъективон фæууы. Печорин к’ адтæй? Лермонтов æхуæдæг фæстаг æрдой уæнгæ дæр! Устур аййевадæ уотемæй игуруй. Геуæргиæн е ‘нкъарæнтæ, æ зин, æ рист – æ поэзий игуарæнтæ. Фал æ уод еске ристæй æнæресгæ н’ адтæй, ‘ма еци рист дæр æ уоди тогдадзинттæбæл рацудæй æ дессаг уадзимистæмæ. Гъе, уомæй иссæнцæ еугур адамон. Аристотель уæхæн гъуди загъта: дæ финст дæхемæ ку нæ гъара, уæд ма дин иннемæ куд багъардзæнæй?! Шекспири «Гамлети» сосæгдзийнадæ нур дæр нæма исæргом æй. Гетейæн еу критик уотæ ку загъта, Гамлет неци архайуй, загъгæ, уæд ин е ба уотæ: гъе æма еци «неци архайдмæ» хъæбæр лæмбунаг æркаесун гъæуй. Æ сосæгдзийнадæ, кай зонуй, уоми ‘й. Гамлет еу къахæй лæууй зæронд, евгъуйæг доги, иннемæй ба нæуæг, райдайæг рæстæги – Нæуæгигуран Доги къæсæрбæл (Эпоха Возрождения).

Гъе, уæхæн хузи кæсун гъæуй Геуæргий сфæлдистадæмæ дæр. Æ поэзий сосæгдзийнæдти дæгъæл æ поэзийæн æхе медагæ римæхст æй. Фал уой иссерунмæ ба устур уодварнæ æма интуици гъæуй. Мæнæн дæр лæдæрд нæй е сфæлдистади сосæг.

Æ уадзимистæ кæсун, сойнæ хуæрæгау, æнахур лигъз æма зæлланг æнцæ. Зундæй син балæдæрæн нæййес, – æрмæст уодæй. Мæнæ Лермонтов куд загъта, уотæ: «Люблю Отчизну я, но странною любовью, Не победит ее рассудок мой». Не победит рассудок... Куд дессаги хузи равдиста поэт æ æнахур уарзт æ Фидибæстæмæ. Æхуæдæг дæр æй зундæй нæ лæдæруй еци уарзт, зунди дæлбарæ нæй – уодæй цæуй.

‘Ма уоди еци сосæг тухæ ес банкъарæн уодæй – зундæй балæдæрæн ба ин нæййес. Геуæргий поэзибæл ка финса, е гъæуама аци гъуддаг æ зæрдæбæл дара!

Малити Геуæрги адæмон ке æй, е Хуцауæй лæвард æй. Адæмæй нецæмæй хецæн кодта: фиййауи хæццæ – фиййау, бæхгæси хæццæ – бæхгæс, хумгæнæги хæццæ – хумгæнæг, ахургонди хæццæ ба – ахургонд. Мудибиндзæ дидингутæбæл куд фæззелуй ‘ма син сæ нектар куд исесуй, уотæ Малити Геуæрги дæр адæми уодæй, царди æрфитæй иста æ поэतिकон муд. Ами ма ма фæндуй еу гъуди зæгъун. Поэт гъæуама ахургæндтæй дæр ахургонддæр уа, фулдæр зона, идарддæрмæ уина.

Геуæргий уадзимисти зиннуй е ‘стур культурæ, æ ахургондзийнадæ. Æма аци гъуддаг дæр – Хуцауи устур лæвар – е скурдиади хæццæ æ кæнон кодта.

Цæрукъаты Алыксандр

* * *

Георги уыди тынг хæдæфсарм адæймаг, уæлдайдæр та сылгоймæгтимæ. Æрцыди йыл ахæм цæу: бауарзта иу дзæуджыхъæуккаг чызджы, йемæ зонгæ нæ уыд, афтæмæй. Йæ номыл ын ныффыста æмдзæвгæ дæр. Чызг бамбæрста, Георги йæ уарзгæ кæй кæны, уый.

Георги агуырда фадат йемæ сæмбæлына. Сæмбæлдысты: чызг уынджы фæцæйцыд, Георги цыди йæ фæстæ. Фæрсуынгмæ куы бахæццæ чызг, уæд æрлæууыд. Георги йæм хæстæг бацыд, слæууыд йæ цуры, фæлæ исты зæгъын не сфæрæзта, йе ‘мдзæвгæ дæр нал радта чызгæн, афтæмæй фæстæмæ раздæхт.

Æрцыди ма иу ахæм хъуыддаг дæр: уæлдæр кæй кой ракод-там, уыцы чызг уыди æви æндæр чызг, уый бæлвырд нæ зонын. Фæлæ Георги радзырдта йæ иу æмбалæн цавæрдæр чызджы тыххæй, мæ зæрдæмæ тынг цæуы, зæгъгæ. Уый йын хъазгæйæ загъта: «Æмæ ууыл та цы тыхсыс? Кæд дæ фæнды, уæд тæккæ райсом (уал æмæ уал сахатыл) уыдзæни мæ фатеры, æрбацу æмæ йæ фендзынæ!» Георги не ‘ууæндыд уыцы ныхæстыл. Фæлæ уæддæр иннæ бон ацыд йе ‘мбалмæ. Уатмæ бацæуæны ауыдта ауыгъдæй чызджы палто æмæ шляпæ. Георги аздæхт фæстæмæ. Уый фæстæ иу дыууæ-æртæ мæйы дæргъы дзургæ дæр нал скодта йе ‘мбалмæ. Йе ‘мбалмæ цы чызг æрбацыди, уый та уыди, гимназы чи ахуыр кодта, ахæм æндæр чызг – Георгийы æмбалы зонгæ. Георги кæмæй загъта, уыцы чызг дæр гимназы ахуыр кодта, æмæ дыууæ чызгæн дæр сæ палтотæ æмæ шляпатæ æмхуызæттæ уыдысты.

Æнæхин æмæ æууæндаг адæймаг уыди Георги. Иухатт æй бафæндыди Терчы йæхи ныннайын. Ацыди доны былмæ, раласта йæ уæлæдарæс æмæ сæ ныууагъта доны был. Фæлæ йæхи куы цынадта æмæ фæстæмæ куы ‘рбацыд, уæд йæ дзаумæттæ уым нал уыдысты: цавæрдæр къæрных ын сæ адафта.

Хъазаг уыди Георги æмæ-иу ыл худæджы цаутæ дæр æрцыди.

Йæхæдæг куыд радзырдта, афтæмæй иухатт изæрдалынгты кæйдæр агуырда æмæ иу хæдзармæ дзæнгæрæг бацагъта. Бакодта йын дуар иу лæг æмæ йæ бафарста:

– Чи дæ æмæ кæй агурыс?

– Æз дæн Малийы-фырт, Парнасæй æрцæуæг, – хъазгæйæ дзуапп радта Георги æмæ лæджы бафарста:

– Уæд ды та чи дæ?

– Æз та дæн, Кавказы ахуырады округ кæй бæрны ис, уый – профессор С.

– Уæдæ ды дæр къаддæр «шишкæ» нæ дæ! – фæцырд Малийы-фырт æмæ рацыд.

Иухатт газеты ныммыхуыр кодтон æмдзæвгæ «Явись, певец!». Тæккæ уыцы бон райсомæй фæцæйцыдтæн проспекты. Кæсын æмæ дын Георги манæ ссæуы (уыцы райсом хъæуæй æрбацыди). Мæн куы ауыдта, уæд йæ къух уæлæмæ сдардта (афтæ-иу кодта, искауыл-иу куы сæмбæлд йæ зонгæтæй, уæд). Бахудти æмæ загъта: «Ды фæсидтæ зарæггæнæгмæ, фæзын, зæгъгæ, æмæ, кæс, æз фæзындтæн!»

Окруджы æххæсткомæй Георгийæн Дзæуджыхъæуы радтой æвдисæндар йæ кары тыххæй. Æвдисæндары уыди пункт «Особые приметы», зæгъгæ. Уым ын чидæр хъазгæйæ ныффыста: «Смуглолиц, как нарт Батрадз». Георги-иу уыцы фыстыл бирæ фæхуди.

Гулаты Андрей

* * *

Национ фольклоры хъæздыг æварæнтæй нæ курдиатджын поэттæй алчидæр йæхирдыгонау пайда кодта, йе сфæлдыстадон хæс æмæ йын йæ поэтикон удыхъæд куыд амыдтой æмæ дзы куыд домдтой, афтæ. Поэзийы доины басæттынаен фольклор цахæм бæркадджын суадон у (æцæг поэт æм куы ‘ргуыбыр кæны æмæ йын йæ сыгъдæгæй йæ зæрдæйы фæндиаг куы бануазы, уæд), уымæн ирд æвдисæн у Малиты Геуæргийы сфæлдыстад.

* * *

Поэт фольклоры равзæрста, йæ курдиат æмæ йæ уды æрдзон гъæдæн æхцондæр, æмбæлондæр, хæстæгдæр, адджындæр чи уыд, уыцы арф, зæрдæсæттæн, зæрдæцагъаргæнæн романтикон лиризм. Равзæрста йæ, райста йæ æмæ дзы йæ зæрдæйы уаг æмæ хуызмæ гæсгæ сфæлдыста йæ уацмыстæ, уыцы нымæцы æмæ, сæйраджы сæйраг, сылгоймаджы тыххæй цы æмдзæвгæтæ ныффыста, уыдон дæр. Уæлæнгай æркæсгæйæ цыма традицион сты сæ фольклорон хъуыдыгæнынад æмæ уынынадæй, сæ цардуагон реалитæ æмæ ситуацитæй, фæлæ сын зæрдæнцойæ, æнæтыхсгæйæ кæсæн нæй.

* * *

Дыгурон æвзаг æмæ дыгурон адамон поэзийы сусæгдзинад æмæ йæхи, сæрмагонд курдиаты сусæгдзинад Малиты Геуæрги кæрæдзийæн хицон, тугхæстæг кæй скодта æмæ сæ йæ уацмысты арæхстджынæй, дæсныйæ кæй равдыста, уый йын радта хæдхуыз, хæдбындур æнæиумæйагдзинад.

* * *

Геуæргийы романтикон лиризм гуманистон кæй у, уый йын дæтты канд национ нæ, фæлæ ма интернацион ахадындзинад дæр.

* * *

Æвæццæгæн, сразы уæвæн нæй ахæм хъуыдыимæ, зæгъгæ, Геуæргийы поэмæтæн сæ мидис у ирд фольклорон, сæ формæйæн та фылдæр ис индивидуалон ахаст. Фольклоримæ абаргæйæ, Геуæргийы поэмæтæн сæ мидис дæр æмæ сæ формæ дæр – æддæг-мидæг ауайгæйæ, иу цардæгас организм аразгæйæ – сты ног, хæссынц поэты индиввдуалон курдиат æмæ дуджы характерон дамгъæ.

* * *

Геуæргийы идæдз –
 æрыгонæй баззад
 æд сидзæртæ йæ фæстæ –
 æхсай азы фæстæ загъта:
 «Цæй, цæуон æм...
 Хæрзбон, мæ зæнæг, мæ бæстæ!»
 Æмæ нæ асагъæс кодта:
 «Куынауал мæ базона?
 Æгæр кæд нæ аивтон?
 Куы нал ис сæ кой дæр
 мæ кæддæры фидауц-аивтæн».
 Нæ асагъæс кодта.
 Зыдта йæ, базондзæн æй
 уарзты хъæлæсæй, –
 Уарзты хъæлæс нæ ивы
 азты фыдуæзæй, азты къæс-къæсæй.
 Бакæн æй дурты бын,
 дар æй æдзухдæр
 сырдты ‘хсæн, ихты ‘хсæн, –
 Ахæм æндæр хъæлæс нæй,
 иунæг – йæхи хуызæн.
 Æмæ уыцы хъæлæс
 дæлæуон дунейы
 куы айхъуыст, куы атахт, –
 Уайтагъд йæ идæдзы базыдта,
 атыхст ыл уайтагъд.
 Æмæ йын загъта:
 «Диссаг!
 Айсæфтысты мæ хъыгтæ, мæ зынтæ...

Аениу...
 Мæ удæмбал,
 куыд тагъд мæм фæзындтæ?
 Агæр тагъд...
 Ныр иумæ куы уæм,
 дæлæуон дунейы иумæ,
 Мæ зæрдæ уæд тынгдæр
 æхсайдзæн нæхимæ, нæхимæ!

Дзуццаты Хадзы-Мурат

* * *

Царди медæгæ æносонæй цидæр ес, еци æрдзи фæззиндтитæ кенæдта ести устур гъуддæгтæ, зæнхитæ, дзаумауттæ зæронд нæ кæнунцæ, фал фæдæни рæстæги тарфмæ куд арфдæр хезунцæ, уотæ никки бундорондæр, никки тухуастдæр ниффедар унцæ æнæкæрон дуйнейи сконди. Арви хорæн е 'рттивд, æ тафс нæ минæг кæнуй; æхсæви уорсцæсгон кизгæ – мæйи тунти рохсæн исæфунвæткæ, цæугæдæнттæ, денгизтæ, устур фордти дæнттæн ба – исусæн нæййес; Мадæ-Зæнхæ ци «гали сиуæбæл лæууй», уомæй нæ фæккеудзæнæй...

Æцæг поэтæн дæр уоййау æ поэзи æносон æй, цалинмæ ма еци æвзагбæл дзорæг уа, уæдмæ.

Уæхæн æй дигорон литератури бундорæварæг Малити Геуæргий поэзи – хорау æрттеуы æма тафс дæдтуй, мæйау уадзуй рохс тунтæ нæ уодти, денгиз æма фордау ин – исусæн, зæнхи кьорейау ба е 'носон æрвон над – орбитæй фæккеуæн нæййес.

Геуæргий литературон фæззинд æй æнахури дессаг, нæуæг хабар нæ адæми царди уаги: æнæкæрон æма æведуйгæ, – математикон терминай ку испайда кæнай, уæдта – «æнæййевгæ асæ» (постоянная величина).

Скъодтати Эльбрус

* * *

Аппæлæн дæ æннкæтемæй,
 Фæйнæ хузи æстауæн.
 Ка хонуй дæ æцæг гений,
 Ка – уæлæрвтæй нистауæн...

Ка уинуй ди – нæбал уогæй,
Курдиадгундæр поэт,
Нури цардмæ евгъуд догæй
Æнихæлгæ фæдар хед...

Уотемæй ба дин дæ зæрдæ,
Де ‘сфæлдистадæн æ сæр
Неке лæдæруй лæдæргæ
Берæ зонгитæй еу дæр.

Арви реубæл рохс æндурæ
Æй е ‘мбæрцæ куд уинддуг,
Ду уоййасæбæл устур дæ,
‘Ма уойбæрцæбæл гъæздуг.

Идзаг мæйæ форди сæрмæ
Куд фæззиннуй рæсугъддæр,
А дуйнебæл æд æфсæрмæ
Уотæ фæдудтай ду дæр.

Нæ дæ зонæн. Æндæр æнцæ
Дæ меддуйне ‘ма дæ нет...
Гъе уомæн дæ æнæ дæнцæ,
Некæмæ æнгæс поэт...

Бабочити Руслан

ДУУÆ БÆЛАСИ

Надгæрон бæласæ, бæласæ кудтæй –
Цонгсаст æвзонг кизгæ тухстæй æ фудтæй.

Æ фарсмæ æ мадæ – бæласæ хускъæ,
Дзоруй æ кизгæмæ: «Ма кæнæ тухсгæ,

Ма кæнæ, мæ радæ, ма кæнæ кæугæ,
Дæу туххæн байзадтæн зæнхæбæл лæугæ.

Мæ хъури бунн дæ дардтон, мæ тала! –
Æ хъал мин фуд дунгæ дæубæл ма кала!..

Нур ма æстæгдарау ци æй мæ лæуун? –
Кæнуй мæ дуккаг мард мæрдти дæ кæун...»

Бæдолæ бæласæ дзоруй: «О, Нана,
Мадта мæ бунати седзæр ци кæна?

Фæндагбæл цæугутæ – адæми муггаг
Сирдтæй фудцæр æнцæ, æнцæ æнаккаг.

Дортæй мæ æхсунцæ, цæвунцæ гъелæй,
Пъæстутæ тонунцæ мæ сæри хелæй.

Нур дин мæ сосфæндæ мæ хъурми зæгъдзæн:
Уалдзæг мæ дзæгæрæг нимпулун кæндзæн.

Фæткъу нæбал ссердзæй мæнбæл лæги фурт,
Æма нæбал уиндзæн берæгъти лæбурд».

Адтæй е... Геуæрги – æ ном дин зæгъун,
Мæ хускъæ уедæгти æносон æрхун.

Ковæ дæ къалеутæй цæугутæн ниллæг,
Се ‘хсæн кæд зиннидæ ескæд уæхæн лæг.

Малити Васо

ЗАР

Мæ синхон кизгæн æ зæрдæ
Ку зонинæ, ку, бæлвурд,
Уæд зæгъинæ ин цидæртæ,
Уæд зæгъинæ ин еу дзурд...
Фæдцæуидæ минæвари
Гъур-гъургæнгæ нæ тикис,
Æрхæссидæ мин лæвари
Æрхи агæ æд рæхис.
Десæ-месæ уæд сор-серæ
Исфицинæ аги дзаг, —
Бахуæринæ уотæ берæ
'Ма фæууинæ кæуйнаг...

1909

Киристонгъæу

ÆЛХУЙНÆ

Ци кæнуй цума ме 'лхуйнæ,
Ку нæбал зелуй дзæбæх?
Мæ цæститæбæл уайунцæ
Сау нимæт æма сау бæх.

Нæ уæлиндзæбæл æзинæ
Æз сундакъæ æлвистон,
Мæхенимæр нидæн заргæ
Æз цидæртæ имистон.

Нæ дæлпазбуни еу бæхгин
Фæдцæйзиндтæй уæд æваст.
Мæ фидбилизæн æ хæдцæ
Цæмæн фæдтæн æз æнгаст?

Æ мед-ходæ æрттивтонцæ
 Дууæ цæсти сурх зингау.
 Мæ зæрдæ мин басугътонцæ,
 Ду ме 'вдесæн, уо Хуцау!

Базир-зир кодта мæ зæрдæ,
 Разилдæй мæбæл мæ сæр,
 Æрискъудæй мæ сункъæ,
 Æрбадудæгътæ 'й куддæр.

Нури уæнгæ дæр мæ кеми
 Æз нæма 'рдæн дзæбæх ма,
 Цæведтонгæ ма мæ зæрди
 Сагъд байзадæй сау хъæма.

Ци кæнуй цума ме 'лхуйнæ,
 Ку нæбал зелуй дзæбæх?
 Мæ цæститæбæл гъазунцæ
 Сау нимæт æма сау бæх.

1921

ДЗУЛЕ

(Адæми зартæй)

Нæй Дзулей зæрдæ æнцойнæ,
 Йе æ фагæ нæ хуссуй, –
 Æд æхсæвæ, æд-æ-бонæ
 И мæсугæй фæлгæсуй.
 Цæбæл æй цума æ хъурмæ,
 Ци æрцудæй, ци кæнуй?
 Æ бæгъатæр лæг мæсугмæ
 Æртæ бони нæ зиннуй.
 Уæй Дзуле, Дзуле, ниттонæ
 Дæ дзиккотæ æмхицæй, –
 Дæ бæгъатæр лæг, де 'нцойнæ,
 Издин фатæй мард фæцæй.

Нур цъæх нæуæбæл уæлгоммæ
Йе мед-арæхъ иу лæууы,
Фид мондагæй йæ комкоммæ
Хой æ сæргъи ку зелуй.

1923

КÆСАЛГДЗАУ КИЗГÆ

(Гейнейæй)

Цæй, рæсугъд кизгæ, æрбайсæ
Ду билгонмæ дæ цолахъ
‘Ма æзменсæбæл мæ цори
Æринцайæ æнæ хахъ.

Бараггенæй, цæй, мæ реумæ
Æркъолæ кæнæ дæ сæр, –
Дæ цолахъæн ду уæлденгиз
Ку нæ тæрсис æппундæр.

Мæн зæрди дæр ес бурдæнтæ,
Мæн зæрдæ дæр денгиз æй, –
Денгизау йе дæр, æууæндæ,
Налхъут-налтæй гъæздуг æй.

1922

ДЗИРАСГÆ

Сур-сур кæнуы Дзирасгæ
Зæнхи бунæй рæсог.
Гъæйдæ, бæлццон, ниуазгæ,
Фетинг кæнæ дæ тог!..
Æгас дуне нисгарæ, –
Амæн æмбал нæййес.
Ниуазæ, цæй, ме ’нгарæ,
Фесæфдзæнæй дæ нез...

Цæргæс тæхуй уæлтегъæ,
Нискъотт кæнуй фиййау.
Кирбадт кæнуй уорс мегъæ
Уæлхуæнхтæ бæмпæгау...
Фæйнердигæй цъететæ
Зиннунцæ цæндæвард,
Уæл цъонгитæй æскъетæ
Кæсунцæ фур æнкъард...
Цума кæнуй мед къозæ
Хори хæццæ æннуст,
Уоййау зиннуй æрдозæ,
Дидингутæй фæлуст.
Дæнтти гъæрæй зумæргътæн
Не 'гъосун сæ удзæл.
Мæ сæнттæ ку нæ фæдтæн,
Нæ дæн уæддæр мæгъæл...
Сур-сур кæнуй Дзирасгæ
Зæнхи бунай рæсог.
Гъæйдæ, бæлццон, ниуазгæ,
Фетинг кæнæ дæ тог!

1927

МÆЙТЫ ДÆРГЪÆН АЗТÆ*

* * *

Бонтæ згъорынц, сæ размæцыдæн бауромæн нæй. Дунейы рухс чи фæдта, уымæн йæ карыл æфтауынц. Алы уысм дæр æй дарддæр кæны йæ райгуырæн бонæй. Йæ райгуырæн бонæй йæ дарддæр кæны, йæ малæтмæ – хæстæгдæр. Уый ахæм хуымæтæг æцæгдзинад у, æмæ йыл дзурын дæр нæ хъæуы. Иннæтæн нæ зонын, фæлæ мæныл цас фылдæр азтæ цæуы, уыйас царды равзæрд æмæ нысаныл арæхдæр хъуыды кæнын райдыдтон.

Ацы дуне сфæлдисæг чи уыди? Адæймаджы цыдæриддæр хъæуы, уыцы фæдæттæ йын чи сарæзта? Бон æмæ æхсæв кæрæдзийы ивыныл куыд никуы фæстиат кæнынц? Хур уыцы иу афон куыд скæсы æмæ аныгуылы? Зæгъæм, иу бон дуне æппындæр куы нæ ныррухс кæнид, уæд адæм нæ сæрра уаиккой? Кæнæ зæхх йæхимæ куынауал æлвасид, уæд дунейæ цы рауайд, уый сæры зонд ахсгæ дæр нæ кæны.

Сæры зонд... Уый дунейы диссæгтæн сæ диссагдæртæй иу у. Компьютер æмæ интернеттыл дис кæнæм, фæлæ уыдон иууылдæр сæры зонд æрхъуыды кодта.

Райсæм хуымæтæджы дзыппыдаргæ

* Дарддæр. Райдайæн кæс журналы 2010 азы 8-æм æмæ 9-æм номырты.

телефон. «Хуымæтæг» æй хуымæтæджы не схуыдтон. Кæй хъæуы, уыдонæй кæй дзыппы нæй, ахæм иу мæ хуызæн фæстæзад йеддæмæ нал баззад æмæ мæм – стæй, чи зоны, канд мæнмæ нæ – хуымæтæг уымæн кæсын райдыдта, æндæр цæй хуымæтæг у?!

Цалдæр нымæцы æрыздух, æмæ, адæймаг дунейы кæцыфæнды ран куы уа, уæддæр дын дзуапп ратдзæн. Фæлæ уыцы диссагыл дисгæнæг нал ис, уымæн æмæ, æрвылбон цы диссагыл æмбæлай, уый фæстагмæ диссаг нал вæййы. Куы зæгъын, дунейы кæцыфæнды кæронмæ дæр адзур æмæ дæ, кæимæ фæнды, уый хъæлæс фехъусдзынæ. Гъе, æмæ уыцы диссаг дæр адæймаджы зонд æрхъуыды кодта. Фæлæ, цымæ, адæймагæн йæхи дæр æмæ йæ зонд дæр чи радта? Стæй йæ, зæгъæм, куы базониккам, уæд, уымæн Йæхи чи радта, уый базонинмæ нæ тырниккам?..

Цæвиттон, уыцы фарстытæн нымæц куыд нæй, афтæ сын нæй дзуæппытæ дæр. Дунейы цы диссагтæ ис, уыдонæй мæн æппæты тынгдæр дисы æфтауы адæймаджы зонд. Куыд бирæ сусæгдзинæдтæ æмбæхст ис йæ алы къуымы дæр! Куы дæ бафæнда, уæд дæ дæ цардвæндæгтæй кæцыйы нæ февзæрын кæндзæн, ахæм нæй. Кæй зæгъын æй хъæуы, нывгондæй дзы чи баззад, царды уыцы фæндæгтæй. Уым æнусмæ фыстæй лæууынц бирæ цаутæ æмæ нывтæ, хъыгтæ æмæ цинтæ, дæсгай æмæ мингай адæймагты сурæттæ æмæ фæлгонцтæ сæ æнафæрохгæнгæ ныхæстæ æмæ миниуджытимæ. Зонды фæрцы адæймагæн йæ бон афæлгæсын у йæ ивгъуыд бонтыл, кæй зыдта æмæ йæ чи зыдта, уыдонимæ ногæй фембæлын...

* * *

Уататы Бибойы хорз зыдтон. Куы-иу фембæлдыстæм, уæд-иу нæ дыууæйæн дæр æхсызгон уыд. Фынды уæлхъус бадгæ дæр нын-иу æрцыди. Цæхх æмæ кæрдзынæн та хæлар ахæстдзинæдтæ райрæзын кæнынæн чысыл ахадындынад нæй. Иуахæмы та цыдæр хъуыддаджы фæдыл йæ куыстмæ бацыдтæн. Йæ дуарыл уыдис фыст «министр». Бибой уæд уыд нæ республикæйы культурæйы министр. Ноджы, уымæй размæ уыцы къæлæтджыны чи бадти, уыдонæн се ‘ппæты хуыздæртæй уыд, фæлæ дзы, стыр хъыгагæн, бирæ нæ бафæстиат. О, æмæ уыцы фыст куы бакастæн, уæд æваст мæ сæры февзæрд æнахуыр хъуыды, æмæ йæ Бибойæн дæр загътон:

- Дæ дуарыл цы фыст ис, уый мæ дызæрдыджы бафтыдта.
- Цавæр фыст?
- «Министр» фыст нæй дæ дуарыл?
- О.
- Æмæ уыцы ныхас кæцырдæм æмбаргæ у?
- Иуæрдæм, æндæр кæцырдæм?
- Æз та йæ уæдæ дыууæрдæм æмбарын. Йæ фыццаг æмбис «мини» англисагау амоны чысыл, йæ дыккаг æмбис «стр» та, иронау цы амоны, уый дын мæн амонын нæ хъæуы. Гъемæ-ма мын зæгъ, ды гыццыл дæ æви стыр?
- Бибо йæ хъæлæсыдзаг ныххудт æмæ афтæ:
- Уæллæй, дæу йеддæмæ мæ афтæ никуыма ничи бафарста...

* * *

Цард дыууæ боны йеддæмæ нæу, зæгъгæ, чи загъта, уый, æвæццæгæн, нæ рæдыди. Знон райгуырдтæн, райсом мæ баныгæндзысты.

Райгуырæн бон æмæ мæлæн бон иуыл нымад сты, мæнæ командировкæйы уæвгæйæ, уырыссагау куыд фæзæгъынц, – «день приезда, день отъезда – один день», зæгъгæ, афтæ.

* * *

Ирон фынг скъола у, зæгъгæ, дзæгъæлы нæ дзырдтой. Нæ фыдæлтæм цы хорз æгъдæуттæ уыди, уыдонæй бирæтыл сахуыргæнæн уыди бадты адæмы ныхæстæм хъусгæйæ. Уым æрмæст минас нæ кодтой, фæлæ мысыдысты ивгъуыд бонты куырыхон лæгты зонды ныхæстæ æмæ таурæгътæ. Фæсивæды зонгæ кодтой, райгуырæн бæстæйы раз чи фесгуыхт æмæ йæ хъæбатырдзинадæй йæхицæн æнусмæйы кад чи скодта, уыцы сахъгуырдты тохы хабæрттимæ. Рæзгæ фæлтæры хъомыл кодтой хистæрæн æгъдау дæттыныл, алы хъуыддаджы дæр фæзминаг уæвыныл...

Ныр рæстæджытæ аивтой. Ивгæ цæуы адæмы зондахаст дæр. Хъыгагæн, хуыздæрырдæм нæ. Хъазгæйæ дæр хъуамæ дæ кæстæрæн афтæ ма зæгъай: «Баназ, æмæ дæ сæры исты бацæуа!» Ахæм зæгъджытæ та фæвæййы.

Раздæр, дæле уæлæмæ ма дзур, зæгъгæ, дзырдтой, ныр кæстæрты æхсæн ахæм ныхас дæр фæзынди: «Уæле дæлæмæ ма дзур!» Уый нырма хъазгæмхасæнты, хистæртæ йæ куыннæ фехъусой, афтæмæй. Фæлæ, Алисолтаны загъдау, цы ‘рцæуы,

уый хъазгæйæ ‘рцæуы. Хуыцау нæ, хъазгæйæ цы ‘рцæуы, уыдæттæ фенынæй бахизæд!

* * *

Иу-авд азы размæ мæм Хъæбæлоты Билар телефонæй æрбадзырдта.

- Музафер?
- Æз дæн, Билар Емæдзайы фырт.
- Цæмай мæ базыдтай? – ныддис кодта Билар.
- Дæ хъæлæс æнцон базонæн у.
- Расул Гамзатовы юбилей кæд бæрæг кæнынц?

Уыцы фæззæг Дагестаны адæмон поэт Расул Гамзатовыл æххæст кодта цыппарыссæдз азы æмæ йын йе ‘мдзæвгæты æмбырдгонд ирон æвзагмæ тæлмацгондæй мыхуырмаæ цæттæ кодта чингуыты рауагъдад «Ир». Æз дæр дзы цалдæр æмдзæвгæйы ратæлмац кодтон, хабæрттимæ зонгæ уыдтæн æмæ Биларæн дзуапп раттыныл нæ батыхстæн:

- Махачкалайы – 8 сентябры, Мæскуыйы – 19-мы.
- Мæ зæрды йæм тел раттын ис æмæ дæм уый тыххæй дзурын.

Билар мын, Гамзатовимæ куыд хæларæй цард, уый тыххæй радзырдта цалдæр хабары. Сæ иу баст уыди, Хъæбæлойы-фыртæн лæппу куы райгуырды, уыцы цаумæ. Куы, дам, æй базыдта, уæд мæм æрбарвыста ахæм тел: «Арфæ дын кæнын, мæ чызджытæн æфсымæр кæй райгуырды, уый тыххæй!»

Расулæн чызджытæ (æртæ) йеддæмæ лæппу нæ уыд æмæ йын Билары циндзинад æхсызгон кæй уыд, уый равдыста зæрдæмæхъаргæ ныхæстæй.

Билары коймæ мæ зæрдыл æндæр хабар æрлæууыд. Уæ фарн бирæ уæд, фæлæ мæ бинойнаджы мад Зинæ рынчындонмæ бахауд. Хуыссыд æнæниздзинад хъахъхъæныны Министрады рынчындоны. Бæрæггæнæг æм куы бацыдтæн, уæд дзы баййæфтон Билары дæр. Уый дæр уым хуыссыд. Ахæм заман куыд вæййы, афтæ йæ йе ‘нæниздзинадæй куы афæрстытæ кодтон, уæд уый дæр ме ‘рбацыды сæр базонын бафæндыд æмæ йын хабæрттæ радзырдтон.

Ууыл иуцалдæр азы рацыд, афтæ Билары райгуырдыл сæххæст 90 азы æмæ мæ ресторан «Владикавказ»-мæ йæ юбилеймæ æрбахуыдта. Куы мæ ауыдта, уæд мæ, арфæйы ныхас зæгъын дæр нæ бауагъта, афтæмæй афарста:

– Дæ бинойнаджы мад æгас у?

Æгас у, зæгъгæ, йын куы загътон, уæд мæ йæ хъæбысы ныккодта...

Ныр дыууæйæ дæр се ‘нусон фæндагыл ацыдысты æмæ, цы мæрдты сты, уыцы мæрдты хорзæх сæ уæд. Цардаудæн кæнæнт, сæ фæстæ кæй ныууагътой, уыдоныл.

* * *

Толстой æмæ Чехов æмдугонтæ уыдысты, фæлæ дзы иу иннамæй бирæ хистæр уыд. Иу иннамæй дыууадæс æмæ ссæдз азы фæстæдæр куы райгуыра, уæд бирæ хистæр у, уæдæ цы у! Æрмæст уый сæ хæлардзинады ницы хъыгдардта. Дыууæйæ дæр бæрзонд хæхтæ уыдысты æмæ кæрæдзимæ хорз зындысты. Стæй канд зынгæ нæ кодтой, фæлæ зыдтой, уырыссаг литературæйы цы бынат ахсынц æмæ сæм цы фидæн æнхъæлмæ кæсы, уый дæр. Толстой стыр аргъ кодта Чеховæн, йæ зæрдæйы йын хъарм бынат кæй уыд, уый хорз æмбæрста Антон дæр. Ноджы стырдарæ аргъ кодта йæ хистæр æмсисæн Чехов.

Иу заман Толстой фæрынчын. Хабар Чеховмæ куы байхъуыст, уæд катыйы бацыд. Зæгъæн ис, йæхицæн бынат нал ардта. Мæнæ куыд фыста Меньшиков Михаилмæ: «Толстой куы амæла, уымæй тынг тæрсын. Куы амæлид, уæд мæ царды стыр бынат афтидæй баззайд. Фыццаджыдæр, æз иу адæймаджы дæр уый бæрц никуы уарзтон. Æз уырнæг нæ дæн, фæлæ уый цæуыл æууæнды, уый мæ зæрдæмæ æппæты хæстæгдæр у. Дыккаджы та, мæ зæрды уый зæгъын ис: литературæйы Толстой куы уа, уæд литератор уæвын æнцон у, адæймагæн æхсызгондзинад хæссы, æппындæр куы ницы саразай æмæ аразай, уæд дæр, уымæн æмæ Толстой кусы алкæй бæсты дæр».

Зæрдæбындæр ныхæстæ зæгъæн нæй. Æцæгæйдæр, Толстойы хуызæн фыссæг де ‘мдугон куы уа, уæд йæ фарнæй дæхи æнæмæнг хайджын хондзынæ. Дæ фæллæйттæй дын æппæлгæ куы нæ ракæна, уæддæр дæхи амондджыныл нымайдзынæ, фæлмæн ныхас дзы куы фехъусай, уарзон цæстæй дæм куы ракæса, уæд дæр.

Ацы хъуыдытæ фысгæйæ сагъæс кæнын ирон литературæйы уавæрыл. Нæ хистæртæй, зæгъæн ис, æмæ ничиуал баззад. Цыма æмхуызонæй дæр иу бон фæтар сты, афтæ сидзæрæй азда-дыстæм. Мæ фæлтары минæвæрттæ зонгæ дæр нæ бакодтой,

хистæрты бынаты куыд февзæрдысты, уый. Дæс æмæ ныл æртис-сæдзгай азтæй фылдæр рацыд, уæддæр ма нæхимæ æрыгæттæ кæсæм. Чи зоны, нæ фæстæ мах фæлтæры хуызæн æнгом цæуджытæ кæй нæй, уый тыххæй. Дæбе æмæ Грис кæмæн нал и, Геор æмæ Тотырбегæй чи бавдæлон, Алыксандыр æмæ Сæрæби кæй рæнхъытæй фæхъуыдысты, уый царды афтид бынæттæ куыннæ хъуамæ фæзына?! Мæлгæ иууылдæр акæндзыстæм. Æнусон æнус йæхæдæг куы нæ у, уæд, чи райгуырд, уымæн æнæмæлгæ цы хос и! Ныхас фæлтæртыл цæуы. Иу дзы иннæйы куы нæ ива, уæд сын тæссаг у фесæфынæй.

Сæфты къахыл лæуд у ирон литературæ. Ирон æвзагыл дзурджытæ къаддæрæй-къаддæр кæнынц. Ноджы къаддæргæнгæ цæуы, иронау чи кæсы, уыдоны нымæц. Иронау чи нæ дзуры, иронау чи нæ кæсы æмæ иронау чи нæ фыссы, уыдон кæрæдзийыл баст сты. Кæрæдзийы къухтыл фидар хæцгæйæ, сæрсæфæнмæ куыд цæуынц, уый уынам æмæ йæм фидауцы цæстæй кæсæм. Дон худгæйæ куыд ласы, афтæ мах дæр «хъазгæ ‘мæ худгæйæ» не сæфты фæндагыл фæцæуæм.

Æппæты диссагдæр уый у, æмæ ирæттæ иронау кæй нæ зоннынц, уый сæм худинаг нæ кæсы. Афтамæй уый худинагæй худинагдæр у. Зæгъæм, мингай ирæттæ иронау куыд нæ зоннынц, кæнæ та куыд æвзæр зоннынц, афтæ уырыссагау куы нæ зониккой, кæнæ та афтæ æвзæр куы зониккой, уæд сын сæ худинаг Терк нæ, фæлæ Миссисипи дæр нæ аласид, фæлæ, куы зæгъын, худинаг нæм худинаг нал кæсы, уый та кæроны райдайæн у, кæд йæ астæу нæу, уæддæр...

* * *

Америкаг ахуыргæндтæ К. Скотт Литлтон æмæ Линда А. Малкоры чиныг «От Скифии до Камелота» мыхуыры рауагъта, чиныг уадзыны хъуыддаджы йæхи хъæппæрисджынаы чи равдыста, Гуытъяты уыцы Ауызби уырыссаг æвзагмæ тæлмацгондæй. Йæ рауадзыныл чи бацархайдта, уыдоны раздæуджытæй иу уыди хæххонхъæуонхæдзарадон институты (абоны университеты) раздæры ректор, ныр та йæ президент Басаты Барис, йе ‘рвадæлтæ Вячеслав æмæ Алыксандыры фырт Барисимæ. Гъе æмæ уыцы чиныгæн Дзæуджыхъæуы уыди презентаци. Æмбырды фæстæ хъæуонхæдзарадон университеты фембæлдыстæм фын-джы уæлхъус. Æрхатыдысты мæм, æмæ мæ хистæрæн бадын

бахъуыд. Мæ рахизфарсæрдыгæй бадт Хуссар Ирыстоны фыццаг президент Цыбырты Людвиг, мæ галиуфарсæрдыгæй, æртыккаг хистæрæн та – Басаты Барис.

Иуцалдæр рæгъы куы фæкодтам, уæд хистæрмæ, куыд æмбæлы, афтæ нал хъуыстой æмæ сæм, мæ хъæлæс фæбæрзонддæргæнгæйæ, дзурын:

– Ирыстоны, æвæццæгæн, ахæм хистæр никуыма уыд, йæ рахизфарсæрдыгæй раздæры президент кæмæн бадт, йæ галиуфарсæрдыгæй та – ныртæккæйы президент æмæ, цы дзуры, уымæ хъуамæ хъусат.

Уыцы ныхæсты фæстæ иууылдæр фæсабыр сты, æмæ æз дæр дыккаг хистæрæн ныхасы бар радтон.

* * *

Уæрæсейы дæр, иннæ бæстæты хуызæн, бæрæг у, рæстæмбис нымæдæй нæлгоймæгтæ дæр æмæ сылгоймæгтæ дæр цас цæрынц, уый. Нæлгоймæгтæ махмæ цæрынц 58 азы (1995 азы бæрæггæнæнтæ). Сылгоймæгтæн дæр уымæй бирæ фылдæр цæрæнбон нæй. Зæгъæм, Японы, Финляндийы, Швейцарийы æмæ æндæр бæстæты махæй дзæвгар фылдæр цæрынц, фæлæ уыцы бæрæггæнæнтæ кæрæдзиуыл барын нæ хъæуы, уымæн, æмæ уæлдæр ранымад паддзахæдты адæм мах уавæрты куы бахауиккой, уæд дзы цыма махуæтты бæрц ничи фæцæрид, афтæ мæм кæсы.

* * *

Измаил æмæ Тауызбег институты иу рæстæджы ахуыр кодтой. Иу хъæуккæгтæ уыдысты, иу æмдзæрæны цардысты æмæ-иу кæрæдзийы арæх абæрæг кодтой. Иу хатт Измаил Каспийы денджызы был улæфыд æмæ уырдыгæй хус кæсæгтæ ‘рбаласта. Йе ‘мбæлттыл сæ уаргæ рацыд. Тауызбегæн дæр дзы йæ хай бахаста, фæлæ йæ бынаты нæ баййæфта æмæ йын сæ стъолы лагъзы нывæрдта. Тауызбегæй йæ дыууæ æмбалы æмдзæрæнмæ раздæр æрбацыдысты æмæ кæсæгты сæ тæфæй базыдтой, цы алы ран джигул кæнынмæ фесты. Кæй зæгъын æй хъæуы, стъолы лагъз дæр асгæрстой æмæ дын æххормаг студенттæн ахæм минас авæрай...

Тауызбег куы фæзынд, уæд Измаилыл тыргъы фембæлд æмæ иумæ уатмæ бацыдысты. Измаил стъолы лагъз асгæрста, фæлæ ма дзы цы хъуамæ райстаид...

- Кæсæгтæ цы фесты? – фæрсы лæппуты.
- Уыдон сæхи ницызонæг скодтой.
- Ам Тауызбегæн кæсæгтæ нывæрдтон æмæ цы фесты? – дыккаг хатт сæ бафарста Измаил.
- Мах ницы федтам, – дзуапп радта лæппутæй иу.
- Цал уыдысты? – бафарста дыккаг.
- Дыууæ.
- Уæдæ уыдон, æвæццагæн, кæрæдзийы бахордтой...

* * *

Пушкин æмæ мæм Къоста кæрæдзийы хуызæн тынг кæсынц: иу дæр дзы нæ рæдыди. Сæ хъуыдытæ, сæ фыстытæй къух-бакæнæн иумæ дæр нæй...

Къоста фыста:

Нæ фыдæлты руаджы

Нæ бабын ис Ром...

Къоста кæд æмæ кæд загъта, Ром фыссын кæй хъæуы, уый. Мах та ма йæ абон дæр Рим фыссæм, афтæмæй растдæр та у, Къоста йæ куыд ныффыста, афтæ: Ром, уымæн æмæ латинагау дæр Ром у.

Зындгонд куыд у, афтæмæй таурагъмæ гæсгæ Римы (латинагау Рома) бындурæвæрæг Ромулы (латинагау Ромулис) æфсымæр Ром уыдис.

* * *

Ахæм фысджытæ ис, æмæ никауыл æрвæссынц. Уæвгæ, уый бынтон раст нæу: æрвæссынц æрмæстдæр... сæхиуыл. Иуæй-иу пысылмæттæй уæлдай не сты: сæхæдæг цы нæ аргæвдой, уый хæдмæл хонынц. Ома сæхæдæг цы нæ ныффыссой, уый сæм генион нæ кæсы, афтæмæй та «генитæ» мах руаджы систы: мах сын куы нæ уайккам, уæд сæм сæ фыстытæ кæй фыстыты цур кæсиккой, æмбал кæмæн нæй, ахæмтæ?

* * *

Даль Владимиры чиныджы ахæм æмбисонд бакастæн: «Мах тъæпæн хъæуы дæр æлдæрттæн лæггад кæндзыстæм; уыдон цуайнагты фыцдзысты, мах та агты бын арт æндзардзыстæм».

Æз хъæздыджытæй ам лæггад кæнынæй никамæн зæрдæ ‘варын. Тъæпæн хъæуы æндæр хъуыддаг у. Уæвгæ, уым дæр

ахæм ми бакæнын ма зæрдæ нæ батæрид. Фæлæ дзы чи бакæндзæн, ахæмтæ, æвæццæгæн, разынид.

* * *

Нæ фыдæлтæ, дам-иу афтæ дæр куывтой:

– О Хуыцау, уæдæ нæ саузымæй дæр бахиз!

Æнæмит зымæг, дам-иу куы скодта, уæд-иу адæм арæхдæр рынчын кодтой, фосыл та-иу рын сыстади.

* * *

Фараст азы размæ Къостайы гуырæн бон йæ уæлмæрды уæлхъус ныхасы бар мæнæн дæр радтой. Бакастæн ме ‘мдзæвгæ «Къостайы мидныхас». Уыдис дзы ахæм рæнхъытæ дæр:

Кæй хонæм нæ горæты сæр,

Уый хъæуæн нæ бæззы къæдзилæн!

Мæ фарсмæ лæууыдысты Мамсыраты Таймураз æмæ горæты сæр. Куыддæр уыцы ныхæстæ загътон, афтæ Таймураз горæты сæрмæ дзуры, уый, дам, дæ кой кæны.

Æз, раст зæгъын хъæуы, ма ныхæстæ, ма фарсмæ чи лæууы, уыдонæй исчи йæхимæ бамбардзæн, уый æнхъæл нæ уыдтæн æмæ, æмдзæвгæ каст куы фæдæн, уæд горæты сæрæн загътон, ацы æмдзæвгæ, зæгъын, фынддæс азы размæ ныффыстон, ды горæты сæр куы сдæ, уымæй дыууадæс азы раздæр, фæлæ йæ цыма нæ бауырныдта, афтæ мæм фæкаст.

Æргом дзургæйæ, кæй йæ нæ бауырныдта, уый мын æхсызгон уыд. Зынгджын стъæлфæг раджы дæр уыди æмæ, æвæццæгæн, мах рæстæджы дæр у, стæй ма нæм фыдæлтæй æндæр æмбисонд дæр æрхæццæ: «Къæрныхы сæрыл – зынг».

* * *

Адæмон поэты ном мын куы радтой, уæд, дам, ме «‘рдхæрдтæй» иу балкъонæй (залы, дам, уыйбæрц адæм уыд, æмæ рагацау чи не ‘рбацыд, уыдонæй бирæты фæстæмæ здæхын бахъуыд, кæмæ та дзы ме ‘рдхорды хуызæн балкъоны йеддæмæ бынат нал æрхаудта) афтæ хъæр кодта:

– Адæм цавæр сты, адæмонтæ дæр – ахæм!

Йæ ныхæстæ куыд æмбаргæ сты, уый дзæбæх нæ рахатыдтон: кæнæ адæмы бафхæрынмæ хъавыд, кæнæ мæн скадджын кæнын уыд йæ зæрды.

* * *

Нæ иумæйаг зонгæ æнафоны не ‘хсәнæй фæхъуыд, æмæ йын дыууиссæдзæм бон кодтой. Мæ зонгæйыл æнæнхъæлæджы амбæлдтæн æмæ йæ фæрсын:

- Дыууиссæдзæм бонмæ нæ цæуыс?
- Æз ныртæккæ нуазгæ нæ кæнын...

* * *

Адæймаг куы ницы хъуаг уа, уæд цыма йæхицæй нæ раппæлдзæн, афтæ мæм кæсы. Æмæ, æцæгæйдæр, алцæмæй æххæст куы уай – алцæмæй æххæст ничи у, фæлæ уæддæр – уæд дæ дæхи стауыны сæр никуы бахъæудзæн. Фæлæ дын цыдæр куы нæ фаг кæна, уæд архайыс, цæмæй йæ ныхæстæй уæддæр баххæст кæнай æмæ дзурыс, цы нæ дæ, уыдæттæ.

Кæддæр, дам, иу лæппу йæхицæй æппæлыди, æз, дам, зонджын дæн, уымæн æмæ ныхас кодтон бирæ философтимæ. Уыцы ныхæстæм Эпиктет дæр хъуыста æмæ йын афтæ: «Мæнæн бирæ хъæздыг зонгæтæ ис, фæлæ уæддæр æз хъæздыг нæ дæн».

Æмæ, дам, зонджын ныхас зæгъынæн æдылы не ‘ххуыс кæны!..

* * *

Ме ‘рдхæрдтæ мæ цæстыл куы ауайынц, уæд, се ‘хсæн ирддæрæй чи разыны, уыдоны фыццагтимæ ваййынц Икъаты Виктор, Реуазты Левæ æмæ Беккуызарты Габола.

Райдайæн скъолайы ахуыр кæнгæйæ, Викторимæ иу партæйыл бадтыстæм. Уыцы кары нæ æрæййæфтой хæсты фæстæйы бæгънæг æмæ æххормаг азтæ, кæрдзын бахæрынмæ куы нæ уыд, дзаума – скæнынмæ, уыцы гæвзыкк рæстæг.

Викторæн йæ фыд Цæрай куыройгæс уыд. Стæй хуымæтæджы куыройгæс нæ, фæлæ, магуыры тыхст уавæр кæмæ хъардта, ахæм адæймаг.

Иннæтæн нæ зонын, фæлæ махæй куыройы мызд никуы баурæдта. Адæм сыдæй куы рæсыдысты, уыцы рæстæг ахæм уæздандзинад кæмæ уыд, уый ном, мæнмæ гæсгæ, стыр дамгъæтæй фыссыны аккаг у. Æмæ уыцы Цæрайы фырт канд ме ‘мкъласон нæ уыд, фæлæ уыд ме ‘рдхорд дæр. Иу хатт нæ махæй дыууæ азы хистæр дæлæсыхаг лæппу æнаххосæй бафхæрдта. Мах бавдæлдыстæм, æмæ йын дыууæйæ сау над фæкодтам. Раст зæгъын хъæуы,

мәнаһ уый фәстә, әз иунәг уыдтән, афтәмәй, йә маст рай-ста, фәлә йын Викторимә цы над фәкодтам, уый фәстә мәм йә цәфтә афтә тынг нал бахъардтой...

Викторән уыди дынджыр хьоппәг цәстытә, фәлә сә уынгә әвзәр кодта әмә йын-иу, фәйнагыл цы фыстытә уыд, уыдон йә хъусы дзурын хъуыд. Абоны хуызән ма мә цәстыл уайы, чернилайә-иу йә къухтә куыд схъуләттә сты, уый. Хуыздәр уавәры нә уыдысты йә тетрәдтә дәр. Уыдон иууылдәр уыды-сты, цәстәй хорз кәй нә уыдта, уый аххос.

Викторимә фәхицән уыдаиккам, әвәццәгән, цыппәрәм къласы. Мәнмә гәстә, йә ахуыр уәд ныууагъта, фәлә, иумә цы рәстәг уыдыстәм, уый мә нукуы фәрох уыдзән. Мә цәстыл уайдзән, йә дзыппы-иу цы урс-урсид ссадәй конд нартхоры кәрдыны әрдәг әрхаста, уый. Дзыппы ныгътъыссын-иу ын куыд бакуымдта, уый нә зонын, фәлә мә нә рох кәны, фәстәмә-иу ын сисын куыд нал куымдта, уый. Цалымә-иу әй ласта, уәдмә-иу махән, цалдәр ләппуйә, нә комыдәттә уадысты. Фәлә-иу кәрдын куыддәр дзыппәй фәхицән, афтә-иу әмхуызонәй әхсызгон уләфт скодтам.

Уыцы кәрдыны хәрзад абарән ницәимә уыд, уәлдайдәр хуыскъәл әмә сойәйы ләмарәнтә хәццә хыссәйә конд кәрдыны – кәд ахәмән кәрдын схонән ис, уәд – фәстә...

Реуазты Левәимә та балымән стәм авдазон скъолайы. Сыгъдәг зәрдә кәд искәмән уыди, уәд уыдонимә банымайын әмбәлы Левәйы дәр. Әнәхин, цәстуарзон, уәздан, әмгәрттыл әнувыд – ахәмәй зыдтон Левәйы. Ахәмәй йә зыдтой иннәтә дәр...

Беккуызарты Габолаимә фәстәдәр балымән дән, фәлә мын уый дәр Виктор әмә Левәйы ад кодта.

Хъыгагән, уыдонәй иу дәр абон әгас нал у. Се ‘ртә дәр не ‘хсәнәй фәхъуыдысты раджы нә, фәлә тынг раджы. Габола, се ‘ппәты хистәр уәвгәйә, бинонты хъуыддаг дәр нә бакод-та. Әмбис кары онг дәр нә фәцардысты Виктор әмә Левә.

Се ‘ртәйы бәсты дәр ма мын баззад Лолаты Хадзыби. Куыд әрдхәрдтә стәм, уый мән әмә Хадзыбийы зонгәтәй амонын никамән хъәуы, уымән әмә йә алчидәр зоны.

Есенин Сергей йә иу әмдзәвгәйы афтә фыста: «...друзей так мало в жизни».

Әцәгәйдәр, бирә хәләрттә мын ис, зәгъгә, чи дзуры,

уымæн, мæнмæ гæсгæ, бирæ хæлæрттæ нæй, уымæн æмæ дæ кæцыфæнды сусæгдзинад дæр кæуыл баууæндай, уыдон иу кæнæ дыууæ, кæнæ æртæйæ фылдæр нæ вæййынц...

Чи зоны, иу къаддæр кæнæ иу фылдæр.

* * *

Мæ зонгæ мын йæ сыхаджы хабæрттæ радзырдта. Сæ чындз нæ фæрæстмæ, æмæ дзы хистæртæ «еу-додой!» кæнынц. Иу изæр, дам, нæхимæ ссыдтæн æмæ нæ дуармæ нæ сыхæгты зæронд лæджы бадгæ сæййæфтон. Йæ цурмæ куы схæццæ дæн, уæд сыстад æмæ мын афтæ: «Бауырнæд дæ, мæ хæдзармæ бацæуон, уый мæ зæрдæ нæ зæгъы. Мæ чындз ахæм бирæгъ разынд, æмæ йын цард æнæ загъд-заманайæ ад нæ кæны. Йæ цæгатмæ дæр цалдæр хатты бæргæ ацыд, фæлæ та фæстæмæ ‘рбаздæхы. Тайæ, уый курæг дæ дæн æмæ дæ лæппуйæн ус ма ракур. Ницæмæн дæ хъæуы чындз. Махон сымах фаг дæр уыздæн...».

* * *

Хъалбитта цалдæр боны æддæмæ нæ ракаст. Æнæуи уынджы къæйыл баззайы, фæлæ уыцы рæстæг куы никæцæйуал зынд, уæд сыхæгтæй иу иннæйы фæрсы, Хъалбитта кæм ис, зæгъгæ.

– Гриппæй рынчын, дам, у, – дзуапп ын радта сыхаг.

Камал сæ цуры лæууыд æмæ, уыцы ныхæстæ айхъусгæйæ, афтæ:

– Уый гриппæй рынчын куы уайд, уæд ардæм æнæрацæугæ нæ фæуыдаид... йæ низ искауыл бахæцын кæныны тыххæй.

* * *

Лæг, цалынмæ цæра, уæдмæ йын æнæ рæдигæ нæй. Кæй зæгъын æй хъæуы, зæрондæй лæг къаддæр рæдийы, фæлæ уæддæр рæдийы. Арыгонæй мыл цы рæдыдтæ ‘рцыд, уыдон ныр бæргæ нал æруадзин, фæлæ сæ иугæр æруагътон, уæд мæ зæрдыл лæудзысты. Чи мæ нæ ферох, уыцы рæдыдтæй иуы кой ракæнынмæ хъавын. Кæд мыл бынтон арыгонæй æрцыди, уæддæр зæрдæйы носы хуызæнæй баззади...

«Рæстдзинад»-ы хæрзчысыл рæстæг акуыстаин, афтæ мæм газет уадзæджы рад æрхауди. Бакастæн æппæт фæрстæ дæр. Цы рæдыдтæ дзы бафиппайдтон, уыдон дæр сраст кодтон. Иу растæй та рæдыд скодтон. Цæмæдæр гæсгæ мæм афтæ каст,

цыма «стигъын»-ы бæсты «стыгъын» хъуыди. Дыккаг бон мын редактор алывыд акалдта, растæй рæдыд цæмæн скодтай, зæгъгæ.

Уыцы цауыл æнусы æмбисы бæрц рацыд, фæлæ йын йæ бæлвырддзинæдтыл нырма хæрзæрæджы ахъуыды кодтон.

Корректор чи уыд, уый ма кæй зæрдыл лæууы, фæлæ дзы ахæм лæг куыста, кæй нæ арæхст, уый тыххæй уацхæссæгæй рæдыдтæ растгæнæгмæ кæй раивтой. Бирæ азты фæстæ мæм мæ зæрдæ афтæ сдзырдта, кæд, зæгъын, рæдыд цы фарсыл аирвæзт, уый уыцы лæг каст æмæ рæдыд зонгæ-зонын ауагъта. Йæхинымæр та хъуыды кодтаид: «Райсом раджы редактормæ фæхабар кæндзынæн, редакцийы ахæм кусджытæ дæр фæзынди, растæй рæдыдтæ чи аразы». Афтæ куы нæ уыдаид, уæд «т»-йы бæсты «тъ» фыссын цæмæн бауагъта? Цæуыннæ мын загъта, ам рæдигæ кæныс, зæгъгæ? Стæй редактор сæумæрайсом уыцы рæдыдмæ куыд фæкомкоммæ?..

Чи зоны, мæ ацы хъуыдытæй иу дæр раст нæу. Чи зоны, кæуылдæр хуымæтæджы даутæ кæнын. Кæд æцæг афтæ у, уæд мæ ныхæстæ, хатыр кургæйæ, фæстæмæ исын. Уыцы рæдыд та мæ мæ амæлаты бонмæ дæр нæ фæрох уыдзæн, уымæн æмæ, дзырдуæттæ æмæ мæнæй зондджындæр адæм куыд зæгъынц, афтæмæй стыгъгæ нæ фæкæнынц, фæлæ фæкæнынц стигъгæ.

* * *

Æвзæры æвзæрдзинæдтæн кæрон нæй. Цыфæнды арфæйаг хъуыддаг дæр сдзырддаг кæндзæн. Æз цы хабары кой ракæнынмæ хъавын, уым арфæйагæй ницы ис, уымæн æмæ, хуымæтæгдæр хъуыддаг нæй, ахæмтæм хауы.

Цæвиттон, мæ зонгæ сылгоймаг куыста, ме ‘мкоймаг директор кæм уыд, уыцы скъолайы. Чызг æндæр скъолайы ахуыргæнæджы куыст ссардта – ам та библиотекайы куыста – æмæ йæ хъуыди куыстæй суæгъд кæнын. Директор æм цыдæр хъуыддаджы тыххæй зулдзых уыд æмæ йæ рауадздзæн, ууыл йæ зæрдæ нæ дардта æмæ мæнмæ æххуысагур æрбацыд, дæ коймаг у æмæ кæд дæумæ байхъусид, зæгъгæ.

Æргом дзургæйæ, ахæм курдиатимæ мæм никуыма ничи ‘рбацыд. Куыстмæ райсыны тыххæй – о, фæлæ мæ мæ куыстæй сисын кæн, зæгъгæ, мæм никуыма ничи ‘рхатыд, æмæ æз дæр директормæ куы ныздзурин. Мæ зæрдæ дардтон, мæ ныхасæн

мын аргъ кәй скәндзән, ууыл. Фәлә фәрәдытән. Нә йә рауагъта йә куыстәй. Цәмәй йын маст скәна, уый тыххәй. Мә курдиат дәр ницәмә 'рдардта әмә йә ахуыргәнәджы куыстәй әнәхай фәкодта.

Иу заман куы уыди, уәд әм директор фәдзырдта әмә йын бамбарын кодта, ныр дә куыстәй ацәуын дә бон у, дә бынат-мә адәймаг ссардтон, зәгъгә. Фәлә ныр та уый нал бафәндыд ацәуын...

Цалдәр азы фәстә директоры йә куыстәй систой. Мә зонгә уым ахуыргәнәгәй кусын райдыдта, сси ахуыры хайады сәргълаууәг, фәстәдәр та – директор...

* * *

Фатимә йә хәлдзәг зәрдәйыл куы вәййы, уәд йә цыргъ-зонддзинад мәныл фәфәлвары. Иу хатт та мын афтә зәгъгы: – Ныр дын әндәр бинойнаг куы уыдаид, уәд уый дәр афтә бирә уарзтаис?

Ацу әмә ахәм ныхәсты фәстә дә мидбылты ма бахуд. Цымә йын чи загъта, бирә йә уарзын, уый? Кәд ын әй зәгъгә ничи кодта, уәд та йәм йә зәрдә афтә сдзырдта әмә та йә ам дәр цәмән, зәгъгә, бафәрсән уыд, фәлә әз, ацы фарстытә рат-тыны бәсты, әнәбон мидбылхудт бакодтон.

* * *

Ацы къам, мә мад, йә хотә әмә йә 'фсымәртә, әрыгон куы уыдысты, уәды ист у. Хәчъассә әмә Евдинкә бадынц, сә астәу ләууы Веринкә, галиуәрдыгәй кәронәй – Катианнә, иннә кәронәй та – Тасолтан. Катианнә әмә Тасолтаны къухы – чингуытә.

Әз дзы кәй зыдтон, уыдонәй кәсын әмә фыссын Хәчъассә йеддәмә ничи зыдта. Тасолтан уыди се 'ппәты кәстәр. Уый хәстмә куы цыд, уәд әз саби уыдтән әмә йә нә хъуыды кәнын, фәлә уый дәр, куыд дзурынц, афтәмәй ахуыргонд уыд. Фәлә мә уәддәр хъуыдытыл чингуытә бафтыдтой. Нә фыдәлтә ахуырадән цы аргъ кодтой, ууыл дзураг мәм кәсы, чиныгимә сә хуыз кәй истой, уый дәр. Кәсын, фыссын чи нә зыдта, уый дәр фәзмыдта ахуыргонды әмә тырныдта, цәмәй йә исчи чиныгимә фәна.

* * *

Камал æмæ Сергеимæ зианæй рацыдыстæм æмæ æфсæнвæндаджы станцæйы ракомкоммæ трамваймæ æнхъæлмæ кастыстæм. Æнахуыр тæвд бон уыди, æмæ нæхи заз бæласы ауонмæ байстам. Рæстæгæй-рæстæгмæ-иу фæндаджы былмæ рауадтæн, трамвай кæцырдыгæй хъуамæ ссыдаид, уыцырдæм-иу акастæн, фæлæ – никуы æмæ ницы. Иудзæвгар фæлæууыны фæстæ та уынгыл дæлæмæ ма цæст ахастон æмæ, уæнгуагъдæй æрбаздæхгæйæ, загътон:

– Трамвайæн йæ кой ис, фæлæ йæ хъæр нæй.

Уыцы ныхæстæ фехъустæйæ Сергей ахæм хабар ракодта.

Алыбегимæ, дам, куы цæуай, уæд дын хъуамæ рæстæгæй-рæстæгмæ дæ цонгыл фæхæца æмæ дæ æруромæ, цыма дæм йæ ныхæстæ афтæмæй тынгдæр бахъардзысты, уый хуызæн. Иуахæмы та Сергей æмæ Камалимæ кæдæмдæр фæцæйцыдысты, æмæ та сæ фæндагыл æруром-æруром кодта. Фæстаг хатт ма сæ куы ‘рурадта, уæд Камал афтæ: «Ай нæ уромæг у, фæлæ нæ дарæг нæу».

* * *

Мæскуыйы Уæлдæр партион скъолайы куы ахуыр кодтон, уæд нын ахуыргæнæг уыдис профессор, историон наукæты доктор Кретов. Хыгагæн, ын йæ ном æмæ фыды ном нал хъуыды кæнын. Бирæ чи федта æмæ зыдта, ахæм зæронд лæг уыди нæ ахуыргæнæг. Куыд дзырдтой, афтæмæй Калинин Михаилæн æххуысгæнæгæй куыста. Кретов уарзта юмор, хъазæн ныхæстæ-иу дзы арæх схауди.

Ахуыр чи кодта, уыдон фæлварæнты размæ уæлдай тыхстдæр вæййынц. Æмæ нын нæ уавæр фæрогдæр кæныны тыххæй афтæ загъта:

– Фæлварæнтæй та цæмæй тæрсут?

Куыnnæ тæрсæм, зæгъгæ-иу æй исчи куы бафарста, уæд-иу йæ мидбылты худгæйæ райдыдта:

– Фæлварæнты «фондз» райсынæй æнцондæр ницы ис. Фæлварæнтæ кæм дæттынц, уыцы уаты дуар байгом кодтай – «æртæ», билет систай – «цышпар», иу ныхас дæ дзыхæй схауд – «фондз».

Уыцы ныхæстæ ма зæрдыл цæмæн æрлæууыдысты?

Ирон æвзаг ахуыр кæныны хъуыддаг ахæм уавæрмæ ‘рцыд, æмæ цæмæй «æртæ» райсай, уый тыххæй тагъд дæ ном зæгъын

дæр фаг уыдзæн. «Цыппар» дын æвæрдзысты, дæ мыггаг куы зæгъай, уæд. Дæ фыды ном куы зæгъай, уæд дæ боныджы «фондз» фæвæрдзæн...

* * *

Бæрæгбоны фынгыл Бæрæгъуыны кусарты бæрзæй сæрæн йæ рахизфарсæрдыгæй кæй æвæрынц, уый тыххæй ма фыстон. Фылдæр рæтты та бæрзæй галиуфарсæрдыгæй æвæрынц. Куы сæ бафæрсай, куывд куы у, уæд æй галиуæрдыгæй цæмæн æвæрут, зæгъгæ, уæд фæзæгъынц, хъус лыггæнæгæн, дам, зын уыдзæн, хъыгдаргæ, дам, æй кæндзæн.

Фаг бындур мæм нæ кæсынц уыцы ныхæстæ бæрзæй бæрæгбоны фынгæвæрды сæрæн йæ галиуфарсæрдыгæй æвæрынæн. Ау, къæдзæхы йас гал чи афæлдæхта, уый йын йæ хъус лыг кæнын нал бафæраздзæн?!

Зæнджиаты Бæбуый хабæрттæй иу мæ зæрдыл æрлæууыд. Урочы фæйнæгмæ рахуыдта, йæ чындзы цæуын афон кæмæн æрбахæстæг, ахæм чызджы, æмæ дзы ракуырда, цæмæй фæйнæгыл иу рæгъыл бацæуын кодтаид ахæм хъуыдыйад: «Галы сыкбайыл абадт бындз». Чызг хæслæвæрд сæххæст кæныныл зæрдиагæй бæргæ архайдта, фæлæ йын хъуыдыйадæй цыппæрæм дзырд иу рæнхъыл нал бацыд æмæ ахуыргæнæгмæ къæмдзæстыгхуызæй дзуры:

– Бæбу, «бындз» мын дзы нал цæуы...

– Ау, гал æд сыкътæ кæм бацыд, уым бындз куыднæуал цæуы?..

* * *

Кæцыдæр адæммæ ис ахæм æмбисонд: «Дæ гуырæн бон цал æхснырсты æркæнай, уал азы фæцæрдзынæ».

Адæм цы зæгъой, уый ныхмæ зын дзурæн у, фæлæ цыма ацы ныхæстæм къух бакæнæн ис, афтæ мæм кæсы. Ис ахæмтæ, æмæ йæ гуырæн бон иу æхснырст дæр не ‘ркæны. Уæд уый, гуыргæ дæр чи нæ ракодта, уыдоны номхыгъдмæ хауы æви йын йæ цард цард схонæн нæй?

* * *

Ныртæккæйæ фылдæр зарджытæ, æвæццæгæн, никуыма уыди. Кæй цы фæнды, уый зары. Зарæггæнджытæй бирæтæ, цы зонынц,

уый зарынц, фæлæ, цы зарынц, уый нæ зонынц. Æмæ зарджыты нымæц бонæй-бон фылдæр уымæн кæны. Чи ницæуыл дзуры, хъуыдыйы уæз кæуыл не 'нцайы, поэзимæ дард чи лæууы, ахæм зарджыты нымæц. Сæ фылдæры дзырдæуы уарзондзинадыл, уарзондзинад кæм нæй, ахæм уарзондзинадыл.

Æцæгæй чи уарзы, уый афтæ никуы зæгъдзæн: «Уарзын дæ, уарзын, мæ уарзон!» Куы зæгъа, уæд та, ацы ныхæстæ кæмæн зæгъа, уымæй æнæхай фæуыдзæн, уымæн æмæ æцæг æнкъарæнтæн ахæм æнæууылд ныхæстæй равдисæн нæй. Фæлæ сæ уæддæр æхсæвай-бонæй радио æмæ телеуынынадæй зарынц. Иу дæр æмæ дзы иннæ дæр йæ уарзоны иу нæ, фæлæ дыууæ хатты уарзы, ома: «Уарзын дæ, уарзын, мæ уарзон!»

Иннæ зарджыты та кæцыдæр уарзæттæ сæхицæй мæгуыргуртæ сарæзтой æмæ сæ зонгуытыл лæууæгау лæгъстæ кæнынц:

Ма мæ ныууадз, ма мæ ныууадз,

Курын дæ!..

Нæ поэттæй чидæр уырыссаг æвзагæй иронмæ тæлмацгæнджы куыстæй афтæ загъта: «Кæд æй нæ бамбарат иронау, уæд æй уырыссагау кæсут!» Уыйау, уæлдæр цы рæнхъытæ æрхастам, уыдон кæд иронау дæ зæрдæмæ нæ хъарынц, уæд уын сæ иннæ зарæггæнæг уырыссагау дæр азардзæн:

Не покинь меня, не покинь меня,

Не покинь!..

Ацы зарджытæ чи зары, уыдон, æвæццæгæн, Омар Хайямы цыппаррæнхъонтимæ зонгæ не сты, æндæр сæхи ахæм уавæры не 'рæвардтаиккой. Уый уарзондзинадмæ æндæр цæстæй каст. Хуымæтæджы нæ фыста:

Уарзондзинад лæгъстæтæ, цæстысыгтæй нæу.

Зæды цур дæр дæ зонгуытыл макуы æрлæуу.

Дар-иу дервишау алкæм дæхи ды сæрибар,

Æмæ, чи зоны, бауарзой уый фæстæ дæу.

Уæдæ йæ усыл сонеттæ фыссынмæ чи февнæлдта, уый та Байроны сфæлдыстадимæ зонгæ нæ уыд. Байхъусæм-ма уæдæ англисаг поэтмæ, кæддæра уый та куыд хъуыды кæны:

Никто в стихах прекрасных не поет

Супружеское счастье: будь Лаура

Повенчана с Петраркой, – видит Бог,

Сонетов написать бы он не мог.

* * *

Джиоты Мысост хистæрæн цы фынгыл бадт, уый кой ма кодтон. Кæстæр чи уыд, цалдæр ахæм хъæздыджы фынгыл дæлиаугомау бадтысты. Куы ахордтой, куы анызтой, уæд æнæфæрсгæйæ фестадысты. Камал Мысосты фæрсы: «Фынгæй чи фестад, уыцы адæм цы фесты?» – «Уыдон адæм не сты, уыдон хъæздыджытæ сты!» – дзуапп ын радта Джиойы-фырт.

Бирæ фæстæдæр райгуырдысты ацы рæнхъытæ:

*Дзаджджын фынгыл бадæм,
Нæ цуры хæрд, нозт...
Хъæздыджыты адæм
Нæ хоны Мысост.*

* * *

Чехойты Сæрæби мæ хъæуккаг уыди. Бæрæгъуын афтæ бирæ уарзта, æмæ йыл æрхъæцмæ нæ хъæцыди. Гуыргæ Уæлладжыры комы ракодта, Бадыхъæуæн Уæлæци йæ кæцы хай хонынц, уым. Кæд дзы фондз азы йеддæмæ нæ фæцард, уæддæр æй йæ хъæу хуыдта. Æнкъард хъæлæсыуагæй уымæн фыста:

*О мæ хъæу Уæлæци, нал дæ и цæрæг,
Уый тыххæй мæ зæрдæ у куыддæр уынгæг.*

Ивгъуыд æнусы дыууæ ‘мæ ссæдзæм азы Сæрæбийы бинонтæ ралыгъдысты быдырмæ æмæ æрцардысты Урсдоны рахизфарс. Сæ ног цæрæн бынат схуыдтой Бæрæгъуын – Красногор. Бирæ амонджын бонтæ арвыста ам Сæрæби. Ардæм-иу куы ‘рцыд, уæд ыл-иу адæм, дидинагкæлæг бæласыл мыдыбындзытæ куыд æмбырд кæной, афтæ æрæмбырд сты.

Куыд загътон, афтæмæй Бæрæгъуыны цы азтæ арвыста, уыдон дзаг уыдысты цин æмæ фарнæй. Уый хыгъд, уырдыгæй куы рацыд, уæд йæ цардвæндаг фендæрхуызон. Райдыдта Фыдыбæстæйы Стыр хæст æмæ йе ‘ртæ ‘фсымæры: Алыбег, Федыр æмæ Сергиимæ – æрлæууыд Райгуырæн бæстæ хъахъхъæнджыты рæнхъыты. Æфсымæртæ, Сæрæбийæ фæстæмæ, æртæйæ дæр хæсты баззадысты. Сæрæби ма раздæхт, æмæ йæ дыууæ азы фæстæ Хуыцауы дзæгъæлы Сыбыры бинаг къæй балæууын кодтой, æмæ дзы авд азы хъæды куыст фæкодта. Куы сыздæхт, уæддæр йæ царды бонтæ тухитæгæнгæ арвыста. 1969 азы дыуадæс æмæ дыууиссæдзаздзыдæй амард.

Кæд йæ зæрдæ искуы истæмæй барухс, уæд йæ бинойнаг Ленæйæ:

*Æз æмæ ды – ирон æмæ уырыссаг,
Фæлæ бинонтæй тынг дзæбæх цæрæм.*

Хæлардæр бинонтæ скæнæн нæ уыд. Уарзтой канд кæрæдзийы нæ, фæлæ адæмы дæр. Уыдис сын бирæ хæлæрттæ æмæ зонгæтæ æмæ зыдтой алкæуыл дæр баузæлын, еблугъæ сын зæгъын.

Сæрæби хъæздыгдзинадмæ никуы бæллыд. Йе стырдæр бæллиц уыд чиныг. Йæхи-иу æххормаг дæр ныууагътаид, уæддæр-иу чиныг балхæдтаид. Афтæмæй йæм сабыргай æрæмбырд хъæздыг библиотека. Куынауал уыд, уæд мын Ленæ цалдæр хатты загъта, æрбацу æмæ дæ йæ чингуытæй кæцытæ хъæуы, уыдон ахæсс, фæлæ Сæрæби йæ фæстаг капечытæй цы чингуытæ фелхæдта, уыдонæй иу рахæссын дæр мæ бон никуы баци...

Гуытгыаты Хъазыбег мæ хъæуккаг нæ уыди, фæлæ уыди мæ районæй. Уый Хъæдгæроны райгуыр, æз – Бæрæгъуыны. Кæд мæнæй хистæр уыд, уæддæр хæларæй цардыстæм. Йæ номыл кæддæр æмдзæвгæ дæр ныффыстон. Фæстæдæр мыл куы амбæлд, уæд мын кæнгæ тызмæгхуызæй афтæ: «Чи дын радта мæныл æмдзæвгæ фыссыны бар?»

Йæхицæй уæздандæр æмæ хæдæфсармдæр адæймаг зын ссарæн уыд. Ирон культурæ æмæ литературæйæн бирæ хæрзты бацыд. Зæгъынæн æгъгæд сты, нарты каджытæй цы фондз томы сарæзта, уыдон дæр. Науæд «Ирон æмбисæндты» чиныг! Нæ фысджытæй бирæты сфæлдыстад бабæстон кодта æмæ сæ рауагъта иугай, дыгай, æртыгай томтæй. Иу каджын ном дæр æм нæ уыд, афтæмæй, йæ фарсмæ цы кандидаттæ æмæ доктортæ уыд, уыдонæн ахуыргæнагæн бæззыд. Дзæбæх æй нал хъуыды кæнын, фæлæ цыма ацы хъуыды йæ ныгæнæн бон иу чысыл æндæрхуызондæрæй загътон, афтæ мæм кæсы. Ома, йæ фарсмæ цы доценттæ æмæ профессортæ куыста, уыдон ын ахуыргæнинæгтæн дæр нæ бæззыдысты.

Хъазыбеджы хъæуккаг Бокоты Додтан номдзыд лæг уыд. Хъæбатырæй хæцыд немъцаг фашистты ныхмæ. Ууыл дзурæг сты йæ хæрзиуджытæ. Зæрдиагæй архайдта æхсæнадон царды. Хъæздыг æрмæг ныууагъта Хъæдгæрон æмæ хъæдгæройнагты тыххæй. Фыста хорз æмдзæвгæтæ æмæ поэмæтæ. Йæ мæлæты фæстæ йæ уацмыстæ хицæн чиныгæй дæр рацыдысты. Ныртæккæ Фысджыты цæдисмæ кæй райстам, уыдонæй иуæй дæр уæлдæр йеддæмæ дæлдæр нæ лæууынц йæ фыстытæ.

О, æмæ Додтанимæ дæр хæларæй цардтæн. Иу хатт нæм

Гуыттыаты Хъазыбеджы тыххæй ныхас рауад æмæ дзы базыдтон иу ногдзинад. Уый мын канд ногдзинад нæ уыд, фæлæ майыл фæкодтон дис дæр. Додтан мын куыд радзырдта, афтæмæй Хъазыбег скъолайы уыди йæ ахуыргæнæг. Фыдыбæстæйы хæсты чи архайдта, уыдонæй иу иннæмæн ахуыргæнæг уа, уый мæм, кæй зæгъын æй хъæуы, диссаг фæкаст, фæлæ се ‘хсæн фондз азы ис, уый куы базыдтон, уæд баууæндыдтæн, ахæм хъуыдагæн уæвæн кæй ис, ууыл.

Хъазыбег чысыл нæ фæцард. Цыдис ыл дæс æмæ цыппарыссæдз азмæ ‘ввахс. Йæ бинойнаг Ляля дæр мæм Сæрæбийы цардæмбалы хуызæн æрхатыд, Хъазыбегмæ, дам, бирæ чингуытæ уыди æмæ, дам, дзы дæхицæн, кæцытæ дæ хъæуы, уыдон равзар. Фæлæ та мæ Хъазыбеджы чингуытæ рахæссын дæр нæ бафæндыд. Нæ бафæндыд, зæгъгæ, мæ цыдæр тых баурæдта ахæм къæхдзæф акæнынæй. Чи зоны, иу хатт дæр æмæ иннæ хатт дæр раст нæ бакодтон...

Йе ‘нусон фæндагыл чи ацæуы, уымæн йæ дзаумæттæ, хæстæгдæр æмбæлттæ йын чи уыд, уыдоныл байуарынц. Уый дзаумæтты тыххæй баззад ахæм æгъдау, фæлæ, цымæ, уыдонмæ чингуытæ дæр хауынц?

* * *

Дунемæ ног адæймаг куы фæзыны, уæд арфæгæнæджы фыццаг ныхæстæ вæййынц: «Цæринаг гуырд æй Хуыцау фæкæнæд!» Сæ ныхмæ ницы зæгъæг дæн, фæлæ, чи райгуырд, уыдон иууылдæр мæлиæнтæ куы хонæм, уæд, цымæ, уыцы дыууæ ныхасы кæрæдзийы нæ хъыгдарынц? Грисы фыстытæй кæцыдæры ахæм дзырдбаст дæр ис: «мæлиæнтты хуыздæр». Æвæццæгæн, цæринаг æмæ мæлиæг кæрæдзиуыл баст сты, æрмæст даргъ бæндæнæй.

* * *

Дуне диссагæй йæ тæккæ дзаг у. Хуымæтæджы нæ баззад ахæм ныхас: «Лæг бонæн диссаг куы нæ хъуса, уæд йæ хъустæ хæрæджы хъусты йæстæ кæнынц». Ныртæккæйæ фылдæр æнаккаг митæ искацы дуджы цыдаид, уый мæ нæ уырны. Чи зоны, алы фæлтæрма дæр афтæ фæкæсы. Нудæсæм æнусы Некрасов фыста:

*Бывали хуже времена,
Но не было подлей.*

Цыма сæ мах рæстæджы тыххæй загъта, афтæ мæм кæсы, уымæн æмæ, ныртæккæ цы цъаммардзинæдтæн стæм æвдисæн, уыдон нудæсæм æнусы цæрджытæ сæ фыны дæр никуы федта-иккой. Халæм, рæмудзæм, стигъæм, сайæм, марæм, рæхойæм, фæлæ уыдон æвдисæг жанр – фельетонæн йæ кой дæр нал и. Афтæмæй та хурмæ рахæссинаг хъуыддæгтæй Хъязыбеджы хохæй бæрзонддæр рагъ самайæн ис.

Советон дуджы шахидкæ æмæ рæкет, коррупци æмæ марихуанæ, лоббист æмæ зомби æмæ бирæ æндæр хъылматæ фылдæр адæм хъусгæ дæр куы никуы фæкодтой, уæд, цы амонинц æмæ семæ цы фыдбылызтæ хæссынц, уый куыд хъуамæ зыдтаиккой?! Фæлæ нæ царды уыди æндæр хъуагдзинæдтæ æмæ сæ ныхмæ тох кодтам æнауæрдонæй. Сатирæ æмæ юморы æххуысæй, уæлдайдæр та – фельетонæй. Дæ ныхмæ исчи ахæм жанры фæрцы радзырдта, уæд дæ гуыраьй райгæ у. «Рæстдзинад»-ы-иу ахæм фельетонтæ уыд, æмæ-иу æрмæст йæ сæргонд дæр хъамайау рæхуыста.

Рахизфарсы районы загсы иу гуымыры сылгоймаджы кой дæрдтыл айхъуыст. Афтæ дæрдтыл, æмæ суанг Дзæуджыхъæу-мæ дæр схæццæ. Сыхъуыст, «Рæстдзинад»-ы кусджытæ кæм бадтысты, Сабырдзинады уыцы проспекты фондз æмæ ссæдзæм хæдзары цыппæрæм уæладзыгмæ дæр.

Кæд нæ рæдийын, уæд редактор уыцы уавæр равзарын бахæс кодта Таутиаты Умарæн. Ацыд уацхæссæг æмæ фембæлд, канд хъаст ныффыссæгимæ нæ, фæлæ, кæуыл хъастчындæуыд, уымæ дæр. Куыд рабæрæг, афтæмæй загсы кусæг æцæгæйдæр разынд, гуымырыдæр адæймагæн скæнæн нæй, ахæм. Загсмæ адæм фæцæуынц, йæ цард чи баиу кодта, уыдон кæнæ та цардæй ахицæны тыххæй æвдисæндæртæ райсынмæ. Гъе, æмæ-иу, загсмæ чи ‘рбацыд, ууыл-иу сылгоймаг фæтхæлланг ласта: «Мард дыл æрцыд, чындзы цæуыс æви ус куры?»

Умар ныффыста, загсы кусæджы цæстгом ирдæй æвдыст кæм æрцыд, ахæм фельетон. Радта йын сæргонд: «Мард дыл æрцыд, æви ус ракуырдайт?..»

Сæргонд куы фæрæстмæ уа, уæд дзы уымæн æмбал нæй. Иннæ фельетон та, мæнмæ гæсгæ, ныффыста Хъуылаты Чермен.

Хæлд адæймæгтæ дæр алыхуызæттæ вæййынц. Иуты хъуыд-дæгтæ дзы адæмæн базонын кодта зындгонд журналист Хъуылайы-фырт. Редакцимæ хъаст æрбахæссæджы нал хъуыды кæнын, фæлæ фельетоны ныхас цы цыппар адæймаджы тыххæй

цыд, уыдонæй иу дæр сæйраг нæ уыд, уымæн æмæ чи никуыма ‘рцыди – уæвгæ, ацы дунейы цы не ‘рцыд, ахæм хъуыддаг нæма уыд – уыцы чъизи хъуыддаджы иууылдæр æмхуызон архайджитæ уыдысты.

Цæвиттон, Ирыстоны рахъомыл дыууæ гадза æрдхорды æмæ сын уыди фæйна хæтаг усы. Хъуыддаг афтæ рауад, æмæ сæ кæрæдзийы устытимæ хæтын райдыдтой. Иу ус – йæ лæджы æрдхордимæ, иннæ лæг та – йе ‘рдхорды усимæ, кæрæдзийы хъуыддæгтæ нæ зыдтой, афтæмæй. Кæрæдзийы хъуыддæгтæ нæ зыдтой, фæлæ сын се ‘ппæты хъуыддæгтæ дæр адæмæй чидæртæ базыдта, уыцы чидæртæй – газеты кусæг, газеты кусæгæй та – адæм иууылдæр, «Дæ ус – мæ ус, мæ ус – дæ ус», зæгъгæ, съл фельетон куы ныффыста, уæд.

* * *

Æмбалты Цоцко фарны лæг уыд. Ирыстонæн цы бирæ хæрзты бацыд, уыдон дзыллæтæ сæ зæрдыл дардзысты, цалынмæ ирон æвзагыл дзурæг уа, уæдмæ. Къостаимæ канд хорз зонгæ нæ уыдысты, фæлæ ма цардысты хæларæй дæр. Куыд хæларæй цардысты, уыцы хабæрттæ мын бæлвырд фæдзырдта Цоцкойы æввахс хæстæг – куыд хæстæг, уый дæр зыдтон, фæлæ йæ йæ рæстæгыл нæ ныффыстон, азтæ куы рацыд, уæд та мæ рох фæци – Хъуылаты Хъазыбег.

Уæздан лæгæй базыдтон Хъазыбеджы. Уыдис æм литераторы курдиат. Къоста æмæ Цоцкойы æхсæн цы ахастдзинæдтæ уыд, уый тыххæй ныффыста пьесæ дæр. Йæ иу хай йын «Ногдзау» дæр ныммыхуыр кодта. Хъазыбег мын куыд радзырдта, афтæмæй Цоцкойы зæрдæмæ цыди Хуырымты Лулу. Чи зоны, кургæ дæр æй ракодтаид, фæлæ йæм Къостайы зæрдæ дæр æхсайы, уый куы базыдта, уæд йе ‘нкъарæнты хурхыл бахæцыд, йæ бæллицтæ йæ зæрдæйы арф баныгæдта æмæ сын рухс никуыуал фенын кодта.

Фæстæдæр Къоста æмæ Лулуйы зæрдæйы райгуырд рæсугъд æнкъарæнтæ, хъуамæ чындзæхсæв скодтаиккой, фæлæ чызг æрбарынчын æмæ цыбыр рæстæгмæ цардæй ахицæн. Къоста дæр бирæйы фаг нал сси. Цоцко уыцы стыр зианыл тынг фæрыст. Куыд дзурынц, афтæмæй Æмбалы-фырт йæ хистæр æмбалыл йæ амæлæты бонмæ сау фæдардта. Уыцы хабар фехъусгæйæ цалдæр азы размæ райгуырдысты ацы рæнхъытæ:

*Нæма райгуырд ахæм лæг комы,
Нæма рарди ахæм æгъдау:
Фæдардта йæ адзалы бонмæ
Къостайыл Иры номæй сау.*

* * *

Мæ сæр иу хилдасæны æлвыдтон, æмæ æлвынæггаг алы мæй дæр зынаргъдæргæнгæ цыди. Мæ зонгætæй мæ иу æндæр ранмæ сардыдта, уым, дам, иуæй, асламдæр у, иннæмæй сæрæлвынæг дæр йæ куыстмæ хорз арæхсы.

Æз, æцæгæйдæр, уымæ цæуын райдыдтон. Мæ зæрдæмæ фæцыди йæ къухты æвнæлд. Иуцасдæр æм фæцыдтæн, æмæ та уый дæр йæ куысты аргъыл æфтауын райдыдта. Раздæр æй фæкодта дыууæ туманы зынаргъдæр, уый фæстæ ма йæм бафтыдта æртæ... Ныр мæ сæрыхъуынтæ та ивзигæ цыдысты. Мæхинымæр-иу дисы бацыдтæн, мæ сæр бонæй-бон гæмæхдæр куы кæны, уæд йе 'лвынæггагыл æфтгæ цæмæн цæуы, зæгъгæ.

Мæ сæрæлвынæггаг афæдз æмæ 'рдæгмæ дыууæ хатты фылдæр куы фæци, уæдæй фæстæмæ хилдасæны къæсæрæй нал бахызтæн, цалынмæ мæ сæр бынтон ныллæгуын уа, уæдмæ мæ бирæ æнхъæлмæ кæсын нал хъæуы, зæгъгæ.

* * *

Дзутгæгтæм ахæм æмбисонд ис: «Чи нæ райгуырд, уымæй амонджындæр нæй, фæлæ ахæм амонд алкæмæ нæ хауы».

Æмæ, æцæгæйдæр: кæм уыдыстæм, æмæ ацы дунемæ кæцæй рацыдыстæм, уым алцæмæй дæр хуыздæр куы уыд, маст æмæ дзы хæрам куы нæ зыдтам, нæ зæрдæйы дзæбæхæн дзы фынай куы кодтам, низ æмæ дзы цæфæн йæ кой дæр куы нæ уыди, уæд нæ, йæ ном мæнг кæмæн хуыйны, уыцы дунемæ цæмæн рахуындауыд?

Æвæццæгæн, ардæм кæй зондæй рацыдыстæм, уырдаем, ома тъæппæн хъæумæ дæр, уый зондæй ацаудзыстæм. Ермæст ардæм куыд æнæниз, æнæмаст æмæ сыгъдæгæй æрбацыдыстæм, афтæмæй нæ, фæлæ низджын, мæстджын æмæ аипджынай.

* * *

Фатимæйæн йæхицæй раппæлыны фадат фæуа æмæ дзы ма спайда кæна, уымæн уавæн нæй.

Абон райсомæй ма уатæй куы рахызтæн, уæд ма дзаумæттæ итувæрдæй цæттæйæ лæууыдысты. Фатимæ ма уыдонмæ кæсгæ куы ауыдта, уæд мæм дзуры:

– Дæ чындзытæ дæр мæхи хуызæн фесты, æндæр дæ лæппутæ федтаиккой.

Ацы ран йæ ныхæстæм къухбакæнæн ссардтаин, афтæ йæ куы бафарстаин: «Дæхи хуызæн хорз æви дæхи хуызæн æвзæр?» Фæлæ мæхиуыл ныххæцыдтæн.

* * *

«Малеевкæ»-йы кæимæ базонгæ дæн, уыцы фысджытæй иу уыди Приходько Владимир. Йæ фылдæр уацмыстæ сывæллæттæн ныффыста. Къоста сабитæн цы уацмыстæ сфæлдыста, уыдон уырыссаг æвзагмæ тæлмац кæнынвæнд куы скодта, уæд ын загътон, цæмæй йын йæ «Дзывылдар» «синицæ»-йæ мауал ратæлмац кæна, уымæн æмæ дзывылдар трясогозка у. Æмæ йæ фыццаг хатт афтæ кæй ратæлмац кодта, уый тыххæй ма фыстон.

Хæларзæрдæ адæймаг мæм фæкаст Владимир. Фыццаг хатт æй куы фæдтон, уæд мын йæхи раздæр йæ номæй бацамыдта. Иуцасдæр хъусæй алæууыны фæстæ загъта йæ мыггаг дæр – Приходько. Стæй ма йæм бафтыдта: каков приход, таков и Приходько.

* * *

Илурты Риммæ бирæ хорз зарджытæ зары, фæлæ дзы иу, «Ферох ма кæн», загъгæ, ма зæрдæмæ се ‘ппæтæй тынгдæр цæуы. Ныхæстæ дæр ын йæхæдæг ныффыста. Музыка та йын æрхъуыды кодта Дзоблаты Анатоли. Æз Дзоблайы-фыртæн йе ‘ннæ уацмыстимæ зонгæ нæ дæн, фæлæ ацы зарæджы мелоди ахæм хæдбындур у, æмæ йын фæивддзагтæнæн ницавæримæ ис. Иу ахæм зарæг чи ныффысса, уый ном цыма адæмæй никуы ферох уызæн, афтæ мæм кæсы. Цæссыгæмхæццæ, зæрдæйы бынæй цæуæг ныхæстæ мелодийыл бадынц, мелоди ныхæстыл куыд бады, афтæ.

Риммæ иунæгæй нæ зары: дыккаг хъæлæсæй йын йе ‘нæвнæлд æнкъарæнтæ зæрдæйы тæгтæм æвналæгау айсы Будайчиты Сухраб. Фæстаг хатт ма йæ радиойæ куы азарыдысты, уæд райгуырдысты ацы рæнхъытæ:

*Иунаг чи уыди, уымæн
Нал дæ йе стъалы, нал...
Ды куыд уарзтай, нæй уымæн
Ацы зæххыл æмбал.*

* * *

Шолоховы «Тихий Дон»-ы ахæм бынат ис. Мелехов Григорийы фыды фыд Турчы хæстæй йемæ æрбахуыдта ус. Станицæйы сылгоймæгты цымыдисдзинадæн кæрон нал уыд. Йæ алы къахдзæфæн дæр ын сæхи аргъгæнджытæ скодтой. Æппаты тынгдæр та сæ дисы бафтыдта... Уæвгæ ма фыссæгæн йæхимæ байхъусæм:

«— А ишо, бабоньки, ходит-то она... в Прокофьевых шароварах.

— Ну-у?.. — ахали бабоньки испуганно и дружно.

— Сама видала — в шароварах, а только без лампасин. Должно, буднишние его подцепила. Длинная на ней рубаха, а из-под рубахи шаровары, в чулки вобратые. Я как разглядела, так и захлопнуло во мне...»

Сылгоймагæн йæ даргъ къабайы бынæй йæ даргъ хæлафы къæхтæ куы разындысты æмæ ууыл хъазахъхъаг сылгоймæгтæ фырдисæй рафæлдæх-бафæлдæх куы кодтой, ууыл иу æнус дæр æххæст нæма рацыд, афтæмæй дунемæ йæ фыццаг хуызæй бирæ нал баззад. Афтæ аивта, æмæ Шолоховы хъазахъхъаг устытæ ссæдзæм æнусы райдайæнæй иу æмæ ссæдзæм æнусы райдайæнмæ куы ракæсиккой, уæд сæ цъæхахстмæ, зæххыл цыдæриддæр халон æмæ сынтæй ис, уыдон фыртæссæй æмпаррæст скæниккой, тæхгæ чи кæны, уыдонæн та сæ тъæпп зæххыл фæцæуид. Уæлдæфмæ чи стахт, уыцы халæтты базыртæй арвы цъæхæй иу гæбаз дæр нал разынид, хуры рухс сойын цырагъыл дон бакалæгау ахуыссид æмæ адæмæн, хъаймæт ралæууыд, зæгъгæ, сæ сæр сæ кой суайд.

Прокофийы усæн йæ хæлафы къæхтæ йæ къабайы фæдджийы бынæй разындысты, ныртæккæйы сылгоймæгтæй та хæлафтæ йеддæмæ ницыуал зыны...

* * *

Зæххыл цы бирæ адæмтæ цæры, уыдонæй иуæн дæр йæ бæстæйы ивгъуыд мах хуызæн æнад никæмæн у, мах хуызæн

ыл цыфкалæн ничи кæны. Цы уыди, уый зæгъ, цы нæ уыди, уый та цæмæн дзурыс? Искæуыл тугтæ куы æрымысай, уæд уыцы тугæй æппæты фыццаг дæхи сахардзынæ. Сызгъæрин цыма-райы ныппарæн ис, фæлæ уæддæр сызгъæринæй баззайдзæн. Мин азы фæстæ йæ куы сисай, уæддæр йæ кад нæ фæкъаддæр уыздæн.

Сталины цæмæй нæ зылынджын кæнынц, ахæмæй зæххыл ницыуал баззад. Чи йæ йæ фыды фырт нæ хоны, чи – йæ мады лæппу. Уырыссаг куыд фæзæгъы: «Ври, да знай меру». Сайынц, уый бæлвырд у, бæрц ын кæй нæ зонынц, уый та – зындгонд. Бæрц та йын уымæн нæ зонынц, æмæ тæрсынц, рæстдзинад йæ базыртæ куы батила æмæ йыл, цы фаджыс фæкалдтой, уый куы ныппырх кæна æмæ цыфкалджытæ сæ быны куы фæхуыдуг уой, уымæй.

Афтæ куы нæ уайд, уæд, æнусы æрдæгæй фылдæры размæ йæ зæрдæ йæ кусынай кæмæн банцад, уый «рæдыдтæ» иу хатт нæ, фæлæ дæсгай хæттыты срастгæнæн дæр уыдаид, фæлæ рæдыд куы нæ уа, уæд æй куыд раст кæныс? Уæвгæ, рæдигæ чи нæ кæны, ахæм адæймаг нæма райгуыр, кæд кæйдæр хъæнтыл чи дзуры, уыдон сæхи æнаипп хонынц, уæддæр. Дам-дум ауадзынай æнцондæр ницы ис. Цыма йæ дымгæйы æвджид бакодтай, уыйау ыл базыртæ базайы æмæ дугъы уады разæй дæр фæвæййы.

Советон Цæдис фашистон Германыл куы фæуæлахиз, уый фæдыл каджын æмбырды Сталин фæкодта æмбисонды сидт. Йæ ныхæстæ йын ныггалиутæ кодтой æмæ уыцы «винтиктæ», æфсургъы згъæллаггом куыд дзыгъал-мыгъул кæна, уый хуызæн хъæргæнгæ цæуынц. Уымæ хуымæтæджы щелкопертæй райдай, æмæ стыр фысджытæй фæу.

Мæнæ куыд фыста Эренбург Илья 1961 азы 3 декабры газет «Правда»-йы: «Писатель видит... и то, что происходит в сознании, в сердце отдельных людей, которых зря называют «винтиками», они ведь выносят на своих плечах историю и ее создают».

Ныр та Сталинан йæхимæ байхъусæм: «Я подымаю тост за людей простых, обычных, скромных, за «винтики», которые держат в состоянии активности наш великий государственный механизм во всех отраслях науки, хозяйства и военного дела... Это – скромные люди, которые держат нас, как основание держит вершину. Я пью за здоровье этих людей, наших уважаемых товарищей».

Цымæ Эренбург дæр Сталины хъуыдытæ нæ рафæлхат кодта?

Уæд æй цæмæн бахъуыд, адæймаг зылын цæмæй нæу, уымæй зылынджын кæнын? Уымæ зонгæ-зонын, уынгæ-уынын? Кæсгон дæр, дам, далыс загъта æмæ ирон дæр æмæ, дам, кæрæдзимæ сæ къухтæ систой.

* * *

Мæ зонгæ сылгоймагыл цыппарыссæдз азы куы сæххæст, уæд йæ азтæ иронау нал дзырдта, уырыссагау сæ куы фæзæгъын, уæд, дам, цыма къаддæр ваййынц, афтæ мæм фæкæсы.

* * *

Адæймаг æдзæстгом куы уа, уæд ыл алцыдæр фидауы. Йæхимæ гæстæ. Абон иу куы дзура, райсом – иннæ, уæддæр сырх нæ кæны. Ома æфсæрмы. Æфсæрмы та лæг æппæты фыццаг хъуамæ йæхицæй кæна, ома йæ ныхæстæй, йæ митæй, йæ хъуыдæгтæй...

Иу зонгæ мын уыдис, æмæ-иу мыл куы амбæлд, уæд мын-иу дзырдта, æз ме сæфт цæмæй уынын, ахæм ныхæстæ. Иуахæмы та мæ «живой классик» рахуыдта. Уыдон зæрдæхæццæгæнæн митæ сты, æмæ сæм æцæг адæймаг хъуамæ æргом ма здаха. Хъыг мын уый уыди, æмæ ахæм ныхæстæй кæй зæрдæ балхæнай, уыдонæй мæ кæй æнхъæлдта. Куырыхон адæмæй иу куыд загъта: «Æвзæр адæймаг раппæлыны бæсты дæ хорз адæймаг рафауæд».

Козбау ныхæстæ чи уарзы, аргъ сын чи кæны, уыдон æндæр зæххыл зайынц, æндæр у сæ хъомылад дæр. Цæстмæхъус ныхас та æцæг адæймаг хъуамæ йæхицæн æфхæрдыл нымайа.

Мæ зонгæ мын уыцы «живой классичы» фæстæ фенад. Раст зæгъын хъæуы, уымæй размæ дæр мæ риуæгънæг нæ уыд, уымæн æмæ йын йæ хабæрттæ æнæхъусгæ нæ уыдтæн. Цал раны куыста, уал ранæй йæ расырдытой, уымæн æмæ никаимæ фидыдта. Фæстагмæ газет уадзын дæр райдыдта. Мæ ныхмæ, дам, дзы æнæхъæн фарс рауагъта. Æз æй нæ кастæн, фæлæ, дам, дзы афтæ дæр ныффыста, цыма мæн газеты мæ куыстæй систой.

Мæ ныхмæ цæмæн фæци, «живой классик»-æй «мертвый классик» скæнынвæнд цæмæн скодта, ууыл фæхъуыды кодтон, фæлæ йын бæлвырд дзуапп раттын нæ бафæрæзтон. Цыфæндыйæ дæр мæ зæрдæ иу хъуыддагмæ къæпп кæны.

Мæ хорз æрдхорд ахæмтæн нæ барста. Кæддæр æм æрæв-

нæлдта æмæ, цы уыд, уый равдыста. Ме ‘рдхорд журналистимæ та бирæ азты иумæ хæларæй фæцардыстæм æмæ фæкуыстам. Кæд мæм, зæгъын, «живой классичы» къæлæтджынмæ мæ чи сæргъæвта, уыцы «рæдау» æмæ «дардмæуынаг» уый тыххæй смæсты...

* * *

Фæстаг рæстæг арæхæй-арæхдæр мæ хъустыл уайы дыууæ дзырды: «голый оклад». Раст зæгъын хъæуы, раздæр æй дзæбæх не ‘мбæрстон, уый цавæр «бæгънæг мызд у», зæгъгæ.

Куыд рабæрæг, афтæмæй ахæм дæр ваййы. «Ахæм дæр ваййы», зæгъгæ, фылдæр адæм ахæм улупайæ цæрынц. Мызд адæмы мыггаг куы уайд, уæд æй бæгънæг ничи схонид, фæлæ адæмы мыггаг кæй нæу, бæгънæг, æххормаг адæм дæр æй уымæн исынц. Уæдæ ма чубайстæ, грефтæ æмæ абрамовичтæй искæй мызд бæгънæг рахонид, кæддæра йæм туджджыны зæрдæ нæ бадарид?

Батуринатæ-йедты кой нал кæнын. Йæ «голый оклад» цас у, уый нæ зонын, фæлæ зонын, йæ æрвылбоны пайда (прибыль) цас у, уый – 85 милуан сомы. Сæдæгай мин сомтæй нымайгæ сты сæ «голый окладтæ», уæлдæр цы æртæ мæгуыр лæджы мыггагтæ ранымадтон, уыдонæн.

Мæгуыр сæ кæй рахуыдтон, уымæй рæдигæ нæ фæкодтон. Дзырд «мæгуыр» дæр дыкъæдзыгты барæй нæ сæвæрдтон, уымæн æмæ, æхца йеддæмæ кæмæ ницы ис, тæригъæд чи нæ зоны, æфсарм æмæ четар кæмæ нæй, кусæг лæджы тыхст чи не ‘мбары, уый мæгуырдæй мæгуырдарæ у.

Козьма Прутковмæ ахæм афоризм ис: йæ хъæздыгдзинæдтæй мæгуыртæн хай чи нæ кæны, уый, дам, стыр риуджын сылгоймаг, сыдæй мæлæг сабийы уынгæйæ, йæхи дзидзи куы дæйа, уый хуызæн у.

* * *

Пединституты хæрæндон фыццаг уæладзыджы бын парахат агъуысты уыд. Хæрзад хæринаг дзы кодтой, стæй дзы алцыдæр горæты хæрæндæттæй асламдæр уыд. Кассæйы дзы иу хæлар-зæрдæ сылгоймаг куыста. Алкæуыл дæр-иу нæ сæмбæлди мид-былхудтимæ. Мæныл-иу цыма иннæтæй тынгдæр бацин кодта, афтæ мæм каст. Сихорыл-иу арæх борщ бацагуырarton. Уый-иу

уыди дзидзаимæ дæр, æнæ дзидзайæ дæр. Арæхдæр – æнæ дзидзайæ. Фæлæ-иу дзидзаимæ куы уыди, уæд-иу менюйы ныффыстой борщ с/м, ома борщ с мясом. Кассайы кусæг та-иу æй борщ с мягким знаком, зæгъгæ, райхæлдта. Æнæ дзидзайæ-иу куы уыди, уæддæр-иу, борщ с мягким знаком нæм нæй, зæгъгæ, фæкодта æмæ-иу дыууæйæ дæр бахудтыстæм.

Фæстæдæр ын йæ чызджы дæр базыдтон. Цæмæдæр гæсгæ мын йæ мады мæ зæрдыл æрлæууын кодта. Йæ бакастæй нæ, фæлæ йæ митæй, йæ уæздандзинадæй. Дзæгъæлы нæ фæзæгъынц, чызг дыууиссæдз азы фæстæ цы хуызæн уыдзæн, уый фенын дæ куы фæнда, уæд ын йæ мадмæ бакæс. Ацы хъуыдыйæн ис æндæрхуызон зæгъæн дæр: мад дыууиссæдз азы размæ цы хуызæн уыд, уый фенын дæ куы фæнда, уæд ын йæ чызгмæ бакæс.

«Борщ с мягким знаком» æрыгонæй тынг зæрдæмæдзæугæ кæй уыдаид, уый мæ, йæ чызджы йын куы федтон, уæд бауырныдта.

* * *

Цæмæндæр та мæ мæхицæй этимолог ацаразын æрфæндыд, мæнæ уырыссагау кишлачный кæй фæхонынц, ахæм этимолог...

Цад æмæ цæугæдон куыд равзæрдысты, ууыл хъуыдытыл фæдæн. Цæугæдонæн йæ ном йæ уæлæ ис: цæугæ чи кæны, ахæм дон. Фæлæ цад та цы амонь? Кæд, æнцад чи лæууы, ахæм дон?

Чи зоны, мæ хъуыды мæн хуызæн этимологты зæрдæмæ фæцæуа, фæлæ сæйрагдæр у, æцæг этимологтæ цы зæгъдзысты, уый.

* * *

Ирон адæймагæн фидисæн цы нæ бабæздзæн, ахæм нæй. Айфыццаг кæйдæр тыххæй ныхас рауад æмæ дзы, немæ чи лæууыд, уыдонæй иу афтæ загъта:

– Æмæ уымæн трамвайы, билет райс, зæгъгæ, дæр куы нæ дзурынц.

Фидис кæнынæй мах исчи амбула, уый мæ нæ уырны.

* * *

Ацы хабар мын Гæстæн дзырдта. Мæ иу зонгæимæ, дам, рынчындоны капельницæтæ кодтам æмæ, дам, мын бирæ фæныхæстæ кæнынæй фæстæ афтæ:

– Мае цæсты афтæ каджын дæ, æмæ дæ Уататы Бибойы фарсмæ æвæрын.

* * *

Хæрæг æмæ ефсæй чи райгуыры, уый иронау хуыйны хæргæфс, ома хæрæг æмæ ефсы къæлæу-байраг. Уырыссагау хæргæфсæн ис дыууæ номы: лошак æмæ мул. Лошак райгуыры сыл хæрæг æмæ нæл бæхæй, мул та – ефс æмæ нæл хæрæгæй. Уый, æвæццæгæн, æрдзы ныхмæ арæзт хъуыддаг у, фæлæ дзы хæргæфс цы аххосджын у? Рæдигæ йæ фыд æмæ йæ мад фæкодтой, сæ азар та хъæбулы басыгъта. Судзгæ та йæ уымæй бакодта, æмæ хæргæфсæн цот нæ вæййы. Хæрæг æмæ ефсæн хæргæфс вæййы сæ фыццаг æмæ сæ фæстаг къæлæу-байраг. Уымæн фæзæгътындæ: «Тæригъæд авд фæлтæры хæссы».

Адæймаг дæр, чи не ‘мбæлы, бирæ ахæм хъуыддагтæ кæны: кæм – зонгæ-зонын, кæм – æнæрхъуыдыйæ.

Адæймаджы æндæрхуызон уавæрты равзæрын кæнынын чи архайы, уыдон дæр цыма Хуыцауы ‘васт хъуыддагтæ кæнынц, афтæ мæм касы æмæ сæ, æвæццæгæн, фæлварын дæр нæ хъæуы.

Уæлладжы хæстæ дæхимæ куы исай, уæд дæ бафхæрдзæн. Дæхи кæнæ – дæ фæстагæтты.

* * *

– Рагæй дæ нал федтон.

– Æмæ мæ куыд фенай: æз ахæстонæй нæ цæуын, ды уырдаем не ‘фтыс.

* * *

Студент ма уыдтæн, афтæмæй ме ‘мдзæвгæтæ бахæстон «Рæстдзинад»-мæ. Культурæйы хайады сæргълæууæг сæ бакаст æмæ дзы иу дæр мыхуыр кæныны аккагыл нæ банымадта. Æмдзæвгæтæ куыд фыссын хъæуы, уый тыххæй иудзæвгар фæдзурыны фæстæ мын бакаст йæхи фыст уацмыс, ома мæнæ афтæ фыссын хъæуы, зæгъгæ. Мæнæн иу ныхас сдзурыны бар дæр нæ радта, стæй мын куы раттаид, уæддæр мæм ницы зæгъинаг уыд. Раздæхтæн, уæдæ цы хъуамæ кодтаин.

Уæдæй нырмæ бирæ азтæ рацыд. Хæрзæрæджы мæм æрбахауд Барто Агнияйы æмдзæвгæты чиныг, æмæ дзы мæ цæст æрхæцыд, кæддæр мын редакцийы кусæг цы ‘мдзæвгæ бакаст, уый халдих. Халдих, зæгъгæ, сæ хъуыды иу уыд, æрмæст ирон æмдзæвгæ уыд бирæ лæмæгъдæр.

Сайын, кәй зәгъын әй хәуы, әвзәр у, дәхи куы сайай, уәд та – ноджы әвзәрдәр. Уәлдайдәр, сайгә кәй кәныс, уый – раджы уа, әрәджы – кәй рабәрәг уызән, уый куы зонай, уәд. Карк нә, фәлә кәмбец куы адавай, уәд дәр ын бамбәхсән ис. Аргәвд әмә йә сусәгәй бахәр. Дард ранмә йә алас әмә йә уым ауәй кән. Иу дзырдәй, йә кой-йә хәәр дәр кәцәй нал райхъуыса, ахәм бынат ын ссар әмә, давәг дә, уый ничи базондзән.

Фәлә искәй уацмысмә куы фәныхилай, уәд ын ба-сусәгәнән нәй. Ноджы ма кәйдәр хъуыдытәй дәхимә сәры-стыр куы кәсай, уәд уый та әдзәсгомдзинады әвзәрдәр хуыз-тәй иу у.

* * *

Радиойә иу зарәг арәх фәзарынц. Уәвгә, ләмәгъ зар-джытәй та арәх кәцы нә зарынц?! Фәлә, красавица Фатимә, зәгъгә, базарды хуызән арәх кәй фәзәгъынц, уыцы зарәг ләмәгъ рахонән нәй. Йә мелоди дәр у зәрдәмәдзәугә. Иуахәмы та йә радиойә куы зарыдысты, уәд мә бинойнагмә дзырын:

- Куыд рабәрәг, афтәмәй Фатимәтәй рәсугъдтә дәр ис.
- Уәдә куыд әнхәлдтай?!
- Хорз афон әй схәәр кодтой!..

* * *

Фәстаг рәстәг ма сомихаг радиойы анекдоттыл чи бафты-ди, уыдонәй иу у ахәм. Радиойы фәрсынц: «Раздәр цы уыди: карк әви айк?» Радио дзуапп радта: «Раздәр алцыдәр уыди». Уыйау, куыд растдәр уызән: «Галы фых сәр әви фых галы сәр? Раздәр «гал» әви «сәр»? Чи зоны, дыууахуызон зәгъән дәр ис. Чи зоны, кәцыдәр дзы растдәр у. Фәлә кәцы?

Ахәм фәрстытә бирә хәттыты сәвзәры, фәлә сын алы хатт бәлвырд дзуапп раттән нә вәййы, бирә хәттыты та – вәййы. Зәгъәм, нә республикәйы сәйраг горәты ис фәсивә-ды библиотека. Йә къулыл ис ахәм фыст: «Республикон фәсивә-ды библиотека». Растдәр та уыдаид афтә ныффыссын: «Фәсивәды республикон библиотека».

Къорд азты наукон-иртасәг институты къулыл ауыгъдәй ләууыд ахәм фәйнаг: «Абайты Васойы номыл Цәгат Иры-

стоны-Аланийы...» æмæ афтæ дарддæр, институт. Раст фыст нæ уыд уый дæр, уымæн æмæ афтæ уад, цыма Цæгат Ирыстон Абайты Васойы номыл у.

Айфыццаг радиомæ хъусын, æмæ диктор, кæйдæр писмо кæстæйæ загъта, уымæн æмæ, дам, уымæн йæ гуыраен боны фæдыл арфæ кæнынц йе ‘ртæ мады хойы.

Иу мадæн æртæ лæппуйы уæвæн ис, фæлæ иу лæппуйæн æртæ мады, мæнмæ гæстæ, нæ ваййы. Цæмæй, арфæтæ кæмæн кодтой, уый мадæлтæ æртæ хатты фæкъаддæр уой, уый тыххæй та, æвæццæгæн, афтæ зæгъын хъуыд: уымæн æмæ уымæн йæ райгуыраен боны фæдыл арфæ кæнынц йæ мады æртæ хойы.

* * *

Фыссæджы ном дæлджинаггонд кæм цауы, фаг аргъ ын кæм нæ кæнынц, уыцы бæстæйæн фидæн нæй. Зондджын лæг афтæ загъта: поэтимæ хорз чи цæры, уый хорз хицау у... Ис ма йын дыккаг хай дæр, фæлæ йæ нал зæгъын, уымæн æмæ фыццаг хай, æз цы зæгъынмæ хъавын, уыцы хъуыдыимæ баст у.

Зондджын хицау поэтимæ хорз цæры, уымæн, æмæ зоны, фыссæг ын цы зæгъын бауæнда, уый йын йæ алыфарс козбау адæм зæгъын никуы бауæнддзысты. Поэтæй тынгдæр йæ адæмы хъысмæтыл ничи тыхсы, хицау та æнæ адæмæй кæй хицау уыдзæн? Стæй уыдон æвзæр куы цæрой, уæд йæхи уавæр дæр сæ хæрзтæй нæ уыдзæн.

Ныртæккæ Ирыстоны фыссæджы уавæр, уæздан зæгъгæйæ, хуыздæр хъуаг у. Афтæ мæм кæсы, цыма фæстаг дæс æмæ дыуыссæдз азы ныртæккæйæ æвзæрдæр уавæры никуыма уыд. Алы фестивалтæ æмæ бæрæгбæттæ ваййы, фæлæ дзы фыссæджы цæсгом никуыцæй разыны. Хетæгкаты Къостайы 150 азы юбилей уыди. Мæскуыйы йæ кадджын уавæры сбæрæг кодтой. Дыууæфондзыссæдз адæймагæй дзы фылдæр архайдта, фæлæ дзы иу фыссæг дæр нæ уыди.

Фысджыты цæдисы уавæрæй дæр раппæлæн нæй. Уæнгты нымæц, зæгъæн ис, æмæ ныртæккæйы хуызæн бирæ никуыма уыд. Фæлæ цыма нæ Цæдис ныртæккæйæ лæмæгъдæр никуыма уыдис, афтæ мæм кæсы. Зæгъæн ис, æмæ иууылдæр сты пенсийы. Пенсийы чи ис, уымæ та стыр нæ, фæлæ хуымæтæджы сгуыхтдзинæдтæм æнхъæлмæгæстæ дæр нæу. Цæдисмæ исын райдыдтам, иронау фыссын, уацмыстæ фыссын нæ, фæлæ

хуымæтæджы хъуыдыйæдтæ фыссынмæ чи арæхсы, уыдоны дæр. Тагъд рæстæджы сæ нымæц фылдæр кæнын райдайдзæн, иронау кæсын чи зоны, уыдоны фæрцы, уымæн æмæ уыдон дæр бонæй-бонмæ къаддæргæнгæ цæуынц.

* * *

Къуылых уæрццæн, дам, уад æрсуры.

Цыма, мæнæн та чи ‘рсурдзæн, къуылых дæр куы нæ дæн æмæ уæрцц дæр?

* * *

Иу усæн амæлынæнхъæл никуы уыдтæн. Йæхи никуы ницæуыл фæриссын кодта. Маст йæхимæ хæстæг нæ уагъта. Зын уавæрты дæр-иу бахауд, йæ цотæй мæстытæ дæр æвзæрста, фæлæ дзы никуы никæуыл фæрыст. Йæ фырттæй йын иуы ахсгæ дæр æркодтой. Йæ хабæрттæ мын дзырдта. Куыд бамбæрстон, афтæмæй ууыл дæр йæхи нæ фæриссын кодта. Цыфæнды тынг, дам, ыл куы рисса мæ зæрдæ, уæддæр ын ницы пайда у, уый зонын æмæ мæхи цы тыхсын кæнон.

Йæ мад куы амард, уый фæстæ йæ зонгæтæй дыууæйыл æндæр зианы сæмбæлдтæн, æмæ дзы иу иннæйы фæрсы: «Хъызмыдæйы мад амард, уый фехъуыстай?» Нæ фехъуыстон, зæгъгæ, йын загъта, стæй йын йæхи бафарста: «Æмæ дзы Хъызмыдæйæ хæдæг уыди?»

Уыди дзы æви нæ, уый нæ зонын, фæлæ, йе ‘фсымæры зианы кæй нæ уыди, уый бæлвырд у. Дзургæ та мын æй, хорз кæй зонын, йæ уыцы æрвад кодта. Æрбадзырдта мæм, газеты тæфæрфæс раттыныл бацархай, зианмæ-иу ма ‘рбацу, мæхæдæг дæр, дам, нæ цæудзынæн.

Афтæмæй йæ царды бонтæ арвыста. Цæргæ бирæ фæкодта, фæлæ, йæхицæн амæлын æнхъæл чи нæ уыди, уыцы Хъызмыдæйыл дæр мæлæт нæ бацауæрста. Афтæ тынг кæй фæхъахъхъæдта, йæ уыцы уд ын кæдæм ахаста, Хуыцау йæ зонæг.

Йæ зианы хабар ын чи фехъуыста, йæ уыцы зонгæтæн се ‘ппæтæн дæр тынг æнæнхъæлæджы хабар уыди. Мæлгæ кæй кæндзæн, уый та куыннæ зыдтой, фæлæ сæм цæмæдæр гæсгæ афтæ каст, цыма ацы дунейы чи цæры, уыдон иууылдæр йæ разæй фæуыдзысты, æппæты фæстагмæ та Хъызмыдæйы рад ралæудзæн. Нæ рауад, адæм куыд æнхъæл уыдысты, афтæ. Нæ

рауад, Хъызмыдæ йæхæдæг куыд хъуыды кодта, афтæ дæр. Бирæтæ йæ разæй куыд фесты, афтæ йæхæдæг дæр бирæты разæй фæци. Нæ йын бантыст æнусон фæтк фехалын: чи райгуырд, уыдонæн кæддæр æнæ амæлгæ нæ вæййы: чи – раздæр, чи – фæстæдæр.

Хъызмыдæйы марды хабар адæммæ сæвзæрын кодта иумæйаг цымыдисдзинад; æппындæр мардмæ чи нæ цыди, уымæн йæхи зианмæ цас адæм æрцæудзæн? Уыцы фарстæн дзуапп агуырды, чи йæ зыдта, уыдон иууылдæр æмæ диссаг фенынмæ цæуæгау цыдысты Хъызмыдæйы хæдзармæ. Уыйбæрц адæм фæстаг рæстæг иу зианы дæр нæма уыди. Зæгъæн ис, æмæ сæ фылдæр æрцыдысты, цы гыццыл адæм дзы уыдзæн, уый фенынмæ. Цы адæм дзы уыди, уыдон та гыццыл рахонæн ницы хуызы уыди. Бирæтæ æнхæлдтой, утæппæт адæм Хъызмыдæйæн фæстаг фæндараст зæгъынмæ æрцыдысты, афтæмæй та се ‘рцыды сæргыццыл адæмы фенын уыди.

Гыццыл адæмы фенынмæ бирæйæ куы ‘рцæуой, уæд гыццыл дæр сбирæ вæййы.

* * *

Уæддæр ацы зарджытæ сæхи рох кæнын нæ уадзынц. Цы нæ диссаджы ныхæстæ дзы райхъуысы, ахæм нæй:

*Ныр ма цы кæнон,
Куыд мæ фæсайдтай?
Йæ хæдфæстæ:
Ой, уæрæйдæ!*

Сайгæ кæй фæкæнынц, уый кæуын хъæлæсæй фæзары æви «ой, уæрæйдæ!» фæкæны?

Иннæ чызг та, йæхæдæг кæй афæлива, ахæм лæппуйы сагъæсæй батад:

*Цæмæй дæ басайон?
Басай йæ æмæ дæ хæдзар сарæзтай!..*

Уалынмæ райхъуыст æртыккаджы хъæлæс:

*Рудзынгæй мæм амонд худы
Æви судзаггаг маст?*

Амонд-ма худæд, фæлæ судзаггаг маст та куыд худы? Стæй кæд худы, уæд – кæуыл? Чи зары, ууыл æви йæм чи хъусы, уыдоныл? Æвæццæгæн, дыууæтыл дæр.

* * *

Бал бәләстә нәм бирә уыди. Фырзадәй-иу сә кәлиутә зәу-зәу кодтой. Цы сә фәкодтаиккам, уый сагъәсы-иу бацы-дыстәм. Уыцы сәрд нәм әндәр хъәуәй нә хәстәджыты чызг әрцыди әмә сә базармә уәй кәнынмә аласта. Иу бон әхца әрбахаста, иннә бон – нал. Мә дзыппәй, дам, мын сә фелвә-стәуыд.

Уәды хабәрттәм абоны цәстәй акәсгәйә, нә хәстәг чызджы ныхәстыл дызәрдыг кәнын райдайын, кәд, зәгъын, мысгә ‘ркодта, адавтой мын сә, зәгъгә.

Чи зоны, рәдийын, уәд мын әй Уәллаг бахатыр кәнәд...

* * *

Иуәй-иу ирон дзырдтә алы ран әмхуызон нә дзурынц. Зәгъәм, махмә, Бәрәгъуыны, Уәлладжыры комәй раәуәг адәм хъәздыджы бәсты дзурынц хъәзныг, бәлләхы бәсты – бәллах (ахәм хуызы әмбәлынц Миллеры дзырдуаты дәр), хъуылыджы бәсты – хъуыләг, пъырыпъыфы бәсты – пъәрәпъопп, хъәндәл, нә, фәлә хъәндәлы, уагъылы нә – фәлә уагъәлы әмә афтә дарддәр.

Иу мә зонгә та мемә «джелбетт»-ы тыххәй сбыцәу, ахәм дзырд, дам, нәй. Куы нә әмә куы нә саст, уәд ын әз дәр загътон:

– Ома джелбетт цы хъәуы нәй, уым ахәм ныхас куыд хъуа-мә уа?!

* * *

Әнусы әмбисмә әввахс ыл цәудзән, афтә мәм газет «Молодой коммунист»-ы уацхәссәг телефонәй әрбадзырдта, цыдәр фарстытән ын дзуәппытә радтон, әмә дыккаг бон газеты фәзынд мә уацхъуыд. Бынәй дзы фыст: «М. Дзасохов, поэт».

Дыккаг бон мыл уыцы газеты кусәг Данилова Нәля амбәлд әмә мын салам радта: «Привет, М. Дзасохов-поэт». Иу бон дыууә хатты әфсәрмы бахаудтән. Фыццаг хатт, мә уацхъуыды бын цы фыст уыди, уый бакәсгәйә, дыккаг хатт та Нәляйы әлхыскъ саламәй. Цәмәй зыдтой Нәля дәр әмә газеткәсджытә дәр, мәхи мәхәдәг ахәм номәй кәй нә рахуыдтон, уый.

Әз абоны онг дәр мәхицәй, фыссәг дәр әмә поэт дән, зәгъгә, дәр никуыма загътон. Уыцы дзырдты уыйбәрц әфсәрм ис, әмә адәймаг се сдзурынай дәр нымд кәны. Зиан кәнә

цины æгъдау дæтгæйæ мæ ном æмæ мæ мыггаг куы фæзæгъын, уæд мæм арæх, сæ фыссын фæуадзгæйæ, скæсынц, иуæй-иутæ та мæ фæрсгæ дæр бакæнынц, поэт-Музафер дæ, зæгъгæ. Ахæм заман дæр «о» зæгъын мæ цæсгом никуы бахъæцы.

* * *

Йæ ном уырыссагау раст чи нæ фыссы, ахæмтæ, цас не ‘мбæлы, уымæй фылдæр сты. Чысыл не сты, йæ ном æмæ йæ фыды ном чи ныххылы-мылытæ кодта, уыдон дæр. Фæлæ йæ ном дæр, йæ фыды ном дæр æмæ суанг йæ мыггаг дæр раст чи нæ фыссы, ахæм адæймаг иу йеддæмæ нæ зонын.

Хуымæтæджы адæймаг куы уайд, уæд ыл зæрдæ афтæ тынг нæ худид, фæлæ у ахуыргонд, адæмæн – зондамонæг.

* * *

Уастырджы йæ бæхыл балцы фæцæйцыд æмæ йыл дондзау чызг амбæлд. Кæд къæртаты уæзæй йе уæхсчытæ æртасыдысты, уæддæр Уастырджийы рæзты нæ ахызт: фæндаг ын радта. Уастырджы йын загъта:

– Æвзæр амонд дæ хай!

Дарддæр ацыд, æмæ йыл æндæр чызг амбæлд. Уымæн та йæ ктухы дыууæ афтид къæртайы уыд. Кæд ын æрлæууын æнцондæр уыд, ома фæндаг раттын, уæддæр, йæ цыд нæ фæсабыр кæнгæйæ, Уастырджийы рæзты ахызт. Уастырджы йæм фæсте дзуры:

– Хорз амонд дæ хай!

Уастырджы дарддæр ацыд, æмæ йæ размæ хæйрæг февзæрд.

– Абон дæ не ‘мбарын, – дзуры йæм хæйрæг. – Фæндаг дын чи нæ радта, уымæн арфæ кæныс, æгъдау дын чи скодта, уый та – æлгъитгæ.

– Хорзы æвзæр амонд куы фæуа, уæддæр æй схорз кæндзæн, фæлæ æвзæры хорз амонд куы нæ фæуа, уæд фесæфдзæн, – дзуапп ын радта Уастырджы.

* * *

Йæ рæстæджы нæлгоймаг æмæ сылгоймаг бирæ цæмæйдарты хицæн кодтой. Канд æрдзы кондмæ гæсгæ нæ, фæлæ сæ дарæсæй, се ‘гъдауæй, сæхи рæсугъдгæнæн дзаумæттæй. Фæлæ, рæстæг куыд цæуы, афтæ, се ‘хсæн цы арæн уыд, уый сарты дыууæрдæм хизджытæ фылдæрæй-фылдæр кæнынц. Æнхъæлдæн, Толстой

Лев загъта: лæгой сылгоймагæй сылваз нæлгоймагæй уæлдай нæй. Иу дзы куыд æнад у, иннæ дæр – афтæ.

Мæнмæ гæсгæ, нырæй фылдæр лæгойтæ æмæ сылвазтæ никуыма уыди. Сылгоймагтæ нæлгоймагты бынатмæ бырсынц, нæлгоймагтæ та сылгоймагты æнгæс уæвынмæ тырнынц.

Кæддæр ме ‘рдхорд йе ‘нгуылдзыл къухдарæн бакодта, фæлæ йæ хистæрты цур æвдисын нæ уæндыд. Уæлдай тынгдæр тарст, йæ фыды хистæр æфсымæры ус ын æй куы фена, уымæй, фæлæ йын йæ сусæгдзинад бамбæхсын нæ бантыст. Куыддæр ын йе ‘нгуылдзыл къухдарæн ауыдта, афтæ йыл йæхи андзæрста:

– М’арт бауазал! Уый та де ‘нгуылдзыл цы ис?

Лæппу цыфæнды æфсон куы скодтаид, уæддæр ыл нæ бауæндыдаид æмæ ма йын æнæбасæтгæ цы хос уыд.

– Къухдарæн...

– Æмæ дæ хъусцæджытæ кæм сты?..

Сылгоймаг ацы ныхæстæй, æвæццæгæн, зæгъынмæ хъавыд, чи никуыма ‘рцыд, ахæм хабар, фæлæ фæрæдыди.

Ахæм рæстæг ралæууыд, æмæ нæлгоймагтæ иугай нæ, фæлæ цалдæргай къухдарæнтæ дæр дарынц. Дарын райдыдтой хъусцæджытæ æмæ цæнгдарæнтæ, фæрдгуытæ æмæ, лентытæ бæттын кæуыл хъæуы, ахæм сæрыхуынтæ.

Фæсте нæ базадысты сылгоймагтæ дæр. Сæ къабатæ хæлæфтæй баивтой, сæ туфлитæ – цырыхъхытæй, сæ сæрбæттæнтæ – худтæй, сæ даргъ дзыккутæ – цыбырæлвыд сæрыхуынтæй... Иу ныхасæй, лæгтæй сылкъытæ рауад, сылгоймагтæй – лæгойтæ.

Фæйнæхуызон – сæ нæмттæ, æнад – æмхуызон.

* * *

Цытуарзаг æмæ кадбæллонæй уæлдай нæй. Уарзын æмæ бæллын æндæр цыдæртæ æмæ цæмæдæрты хъæуы. Дуар байгом кæныны дæр æвзæрдзинадæй ницы ис. Æрмæст сæрæй нæ. Цыт æмæ кад, чи сæ уарзы æмæ сæм чи бæллы, уыдонмæ нæ, фæлæ сæ аккаг чи у, уыдонмæ ‘рцæуынц. Йæ сæрæй дуæрттæ чи фæкæны, уыдонæй та цыт æмæ кад дардмæ лидзынц. Фæлæ нæ рæстæг, хыгагæн, кадбæллон, цытуарзаг æмæ, йæ сæрæй дуæрттæ чи кæны, ахæмты дуг у.

Диссаджы хабар мын рачынди æрæджы.

Иу лæджы бафæндыд парламенты депутат суæвын. Йæхи хуызæтты баххуырста æмæ сæ хæдзари-хæдзар зилыныл бафтыдта.

Уыдон дæр уынгты зылдысты æмæ дзы ныхæстæй диссаджы лæг арæзтой.

Æвзарстытæ æрбацæйхæццæ кодтой, афтæ депутаты бынатмæ йæ баттæнтæ тонæджы сыхаг амард. Йæ ныгәнән уыд æвзарстыты хæдразмæ бон. Лæг, чи амард, уыцы лæг, адæмимæ хорз царди. Депутаттæм кандидат зыдта, бирæ мæрддзыгой йæм кæй æрцæудзæн, уый. Сыхæгты номæй арфæгәнæг чи уыдзæн, уый куы базыдта, уæд æм æрхатыд, адæмæн исты хуызы бамбарын кæн, цæмæй, дам, мыл æвзарстыты схъалæс кæной.

Ралæууыд мард ныгәнән бон. Сыхæгты номæй радзурын кæмæн бахæс кодтой, уый, куыд ваййы, афтæ раныхас кодта, фæлæ дзы кандидаты курдиат ферох. Йæ рæзты куы рацæйцыд, уæд ын бамбарын кодта, мæ кой не скодтай, зæгъгæ. Арфæгәнæг фæстæмæ фездæхт æмæ адæммæ дзуры:

– Бахатыр кæнут, хорз адæм, иу хъуыддаг ма мæ ферох æмæ æххæст уый дæр зæгъон. Нæ уарзон сыхаг куы мард, уæд мын ныффæдзæхста, мæ зианмæ чи ‘рцæуа, уыдон-иу сæ хъалæстæ Улубийæн раттæнт, зæгъгæ. Æмæ уын йæ фæстаг фæндон хъусын кæнын...

* * *

Советон дугыл дуртæ æхсынæй бирæты къухтæ нæ фæллайынц. Дур æхсын чи нæ зоны, уый æмбисонд сыл куы ‘рцæуа, уымæй дæр нæ тæрсынц. Хъуагдзинадтæ дзы нæ уыди, зæгъгæ, ничи зæгъы, фæлæ, цы уыди, уымæй иууылдæр аипп æмæ хъæн уыди, зæгъгæ, чи дзуры, уыдон æгæр сарæх сты. Фыццаджыдæр, æнæ аипп, æнæ хъуагдзинад æхсæнад никуыма уыд, нæй æмæ, æвæццæгән, нæ уыдзæн. Иннæмæй та дзы цы хъуагдзинадтæ уыд, уыдон аиуварс кæнынæн бирæ нæ хъуыд.

Ирон литературæ æцæгæлон кæмæн у, стæй канд æцæгæлон нæ, фæлæ йе сæфтмæ чи бæллы, иу ахæм не ‘мбæстон афтæ загъта, ирон литературæ райгуырды Октябры революциимæ, ома Уарæсейы советон хицаудзинад куы ‘рфидар, уæд æмæ, дам, амæлдзæн советон хицаудзинады сæфтимæ.

Ирон литературæ, кæй зæгъын æй хъæуы, Октябры революцийæ раздæр райгуырды, фæлæ советон хицаудзинады сæфтимæ фесафдзæн, зæгъгæ, чи зæгъы, уый, чи зоны, рæстдзинадæй афтæ дард нæ лæууы.

Ахъуыды-ма кæнæм, советон дуджы ирон чингуытæ куыд цыдысты æмæ ныртæккæ куыд цæуынц, ууыл. Цалдæр хатты (фондз-æхсæз) фылдæр уагътам уæд чингуытæ. Фондз-æхсæз хатты фылдæр уыди сæ тираж дæр. Ныхас, ирон æвзагыл цы чингуытæ цыди, канд уыдоныл нæ цæуы. Ахæм аз нæ уыд, нæ фысджыты уацмыстæй цалдæр Мæскуыйы рауагъдæдты кæд нæ рацыд. Ахæм азтæ-иу скодта, æмæ-иу иу фыссæгæн цалдæр чиныджы кæд рацыд. Ныр ссæдз азæй фылдæры дæргъы ирон фысджыты чингуытæй иуæн дæр Мæскуыйы рауагъдæдтæ дунейы рухс нал фенын кодтой.

Æвзар йæхи кой фæкæны æмæ мæхи тыххæй дæр дыууæ ныхасы зæгъон. Мæ чингуытæ иугай, кæм та дыгай хаттыты рацыдысты рауагъдæдтæ «Советский писатель», «Советская Россия», «Современник», «Молодая гвардия», «Детская литература». Мæ повестты стыр чиныг æнæуагъдæй баззад «Советская Россия»-йы. Типографон æгъдауæй рауагъдæдтæ цы «Тематикон пълантæ» уагътой, уырдаæм дæр хаст æрцыди. Нывгæнæг ма йе сфæлгонц кæныныл дæр бакуыста. Мæ чингуытæ рауадзынхъус уыдысты «Советский писатель», «Детская литература» æмæ «Современник»-ы. Уæдæ нæ иннæ фысджытæй дæр кæйдæрты чингуытæ æнæуагъдæй ма базадаиккой, уый мæ нæ уырны.

* * *

Кæддæр кæйдæр цур дидинджыты кой рауад, æмæ æз афтæ бакодтон, дидинджытæ уæй кæнын мæм таригъæд кæсы, зæгъгæ. Фæстæдæр, кæй цуры йæ загътон, уый йе 'мдзæвгæты цикл ныммыхуыр кодта æмæ дзы, мæ хъуыдыйыл арæзт чи уыд, ахæм æмдзæвгæ дæр бакастæн.

Æндæр хатт та уыцы поэты цур æндæр хъуыды загътон: махмæ мæгуыртæ уыди, фæлæ нæм мæгуыргуртæ нæ уыди. Æмæ та йæм уый фæстæ ахæм хъуыдыйы бындурыл æмдзæвгæ фæзынди. Кæмдæр мын æхсызгон дæр уыди, мæ ныхæстæ æмдзæвгæты тематæн кæй бабæззыдысты, уый, фæлæ æмдзæвгæтæ мæ зæрдæмæ нæ фæцыдысты, цыма прозæйæ фыстæй сæ хъуыды тынгдæр сæрттылтаид, афтæ мæм фæкаст.

Ахæм, кæнæ уыдонмæ æввахс цаутæ ма мæ царды ноджыдæр æрцыди. Кæмæндæр-иу цыдæр радзырдтон æмæ-иу æй, кæмæн радзырдтон, уый-иу дзы чысыл радзырд кæнæ æмдзæвгæ сарæзта. Æмæ-иу, мæхæдæг архайæг кæм уыдтæн, ахæм цауæй спайда кæнынмæ зивæг кæнын райдыдтон...

Мæ хъæуккаг Нартыхъты Аксойы æрымысыдтæн. Хъаруджын

лæг уыд, кусаг. Колхозы быдырты йæ разæй никæй уагъта. Иу хатт йæ хæдзары куысты тыххæй колхозы сæрдармæ йæхи курынмæ бацыди æмæ йын афтæ:

– Абон-ма мын мæхи мæхицæн авæр...

Уыйау æз дæр мæхи хъуыдытæ курæг цæуын куы райдайон, уымæй тæрсын райдыдтон.

* * *

Камал мын Туркмæ йæ балцы хабæрттæ дзырдта. Иу ирон лæгимæ, дам, дзы базонгæ дæн. Йæ мыггаг мын загъта, фæлæ йæ дзæбæх нæ фехъуыстон æмæ йæ фæрсын: «Асетæй, загътай?» – «Асетæй нæ, фæлæ Ацæтæй». Уыцы лæджы хабæрттæ ма мын иуцасдæр куы фæкодта, уæд та йæ ногæй бафарстон: «Йæ мыггаг кæмæй уыди?» – «Ацæтæй».

Дыууæйæ дæр ныххудтыстæм. Камал, лæг кæмæй у, уый тыххæй дзæвгар куы фæдзырдтам, уæд дæ куыд ферох, зæгъгæ, ууыл. Æз дæр, æвæццæгæн, ууыл, фæлæ уыцы иу рæстæг мæ хъуыдыты балæууыдтæн Ленинграды...

Мæскуыйы, Уæлдæр партион скъолайы куы ахуыр кодтон, уæд, Цæгат Пальмирайы, æртæ къуырийы практикæйы уæвгæйæ, Товстоноговы театры фæдтон Шекспиры пьесæ «Генрих IV»-мæ гæстæ арæст спектакль, æмæ дзы уыди ахæм ныв.

Бадынц дыууæ лæджы æмæ къуымбил æвзарынц. Сæ рæстæг цæмæй тагъддæр ивгъуыдтаид, уый тыххæй сæхи ныхæстыл ирхæфстой. Иу дзы уымæй размæ, æвæццæгæн, базары уыд æмæ йын йæ балцы хабæрттæ кодта. Загъта йын, фысы аргъ дзы цыппар туманы æмæ фондз сомы кæй у, уый дæр. Æмæ дарддæр æндæр хабæрттæ кодта. Фæлæ йе ‘мныхастæнæджы фысы аргъ тынгдæр æндæвта æмæ йæ дыккаг хатт бафарста: «Æмæ дзы фысы аргъ цас уыди, загътай?» Ныхастæнæджы дæр-иу ферох, фысы аргъ ын кæй загъта, уый æмæ та-иу ын æй ногæй загъта.

Афтæ рæстæгæй-рæстæгмæ: иу фарста, иннæ дзуапп лæвардта. Залы бадджытæн, фæрстытæ æмæ дзуæппытæ куыд фылдæр кодтой, афтæ сæ худын хъæрдæрай-хъæрдæр хъуысти. Фæстаг хатт ма, фысы аргъ цас у, уый куы загъта, уæд зал къухæмдзæгъды бын фæци...

Камалы дыккаг хатт, лæджы мыггаг кæмæй у, зæгъгæ, куы бафарстон æмæ мын æй куы сфæлхат кодта, уæд худгæ тынгдæр, Товстоноговы спектакль мæ зæрдыл кæй æрбалæууыд, уый тыххæй ныккодтон.

Политикон рухсады хæдзары æртæ азæй фылдæр бакуыстон. Уыдис дзы хорз библиотека. Куысты дæ цыдæриддæр бахъуыдаид, уый дзы ссардтаис. Хъæздыг уыди канд политикон литературæйæ нæ, фæлæ аивадон литературæйæ дæр. Æнæнхъæлæджы дзы мæ цæст æрхæцыд, уым æппындæр уæвын æнхъæл кæмæн нæ уыдтæн, ахæм дзырдутыл. Йæ фыццаг том мæ къухмæ куы райстон, уæд мæ цæстытыл нæ баууæндыдтæн – Миллер Всеволоды «Ирон-уырыссаг-немыцаг дзырдут».

Агургæ æмæ æнæаргæ хæзна! Фæлæ йе ‘ннæ томтæ кæм сты? Кæд сæ ничи райста, уæд хъуамæ æртæ уаиккой. Тæрхæджытыл мæ цæст ахастон æмæ æндæр ран иннæ дыууæ томы дæр разындысты. Дзырдуты кой рагæй хъуыстон, фæлæ, мыхуыры куы фæзынд, ууыл æртиссæдз азмæ æввахс цыд, дыккаг хатт рауадзын та йæ никæй зæрды æрæфтыд.

Æртæ томы дæр мæхиуыл ныффыссын кодтон æмæ сæ, цалынмæ каст фæдæн, уæдмæ нæ ныууагътон. Ахæм хъæздыг æрмæгыл дзы сæмбæлдтæн, æмæ йæ иу хатт бакæсын фагыл нæ нымæдтон. Кастæн сæ æмæ сæ кастæн. Цы диссаджы зондджын адæмы æрæмбырд кодта йæ алыфарс, Ирыстонæн бирæ хæрзты чи бацыд, ирон адæмы кад æнæхъæн дунейыл чи айхъуысын кодта, уыцы куырыхон лæг! Уыдоны фæрцы хуымæтæджы дзырдут нæ сарæзта, фæлæ сарæзта ахæм æртæ чиныджы, ирон зонд ирдæй æвдыст кæм æрцыд, не ‘мбисæндтæ парахатæй сæ къабæзтæ кæм айвæзтой, не ‘гъдæуттæ ирдæй кæм разындысты.

Чингуытимæ куы зонгæ кодтон, уæд мæ иу хъуыддаг сагъæсы бафтыдта: дæсгай азты тæрхæгыл фæлæууыдысты, иу хатт дæр сæ рафæлдахæг нæ фæци, афтæмæй. Æртæ томы дæр бирæ сыфтæ типографийæ рацыдысты æмхæстæй, æмæ сæ лыг кæнын мæхи бахъуыди.

Чингуытæ дзæвгар рæстæг фæстæмæ кæй не здæхтон, уый цыдæр æгъдауæй библиотекаейы хицау бафиппайдта, æмæ уыдон йæ куыст скодта. Æртиссæдз азы дæргъы иу хатт дæр кæй нæ бацагуырдауыд, уыдон мæ алы бон дæр агурын райдыдта. Барæй.

Уый размæ цæуылдæр фæбыцау стæм æмæ мæм уæдæй фæстæмæ зулмæ кæсын райдыдта. Æргом дзургæйæ, æз чингуытæ фæстæмæ здахинаг нал уыдтæн. Сæ ныхмæ цыфæнды стыр аргъ дæр бафыстаин, фæлæ мæ библиотекаейы кусæг мæ хъуырма скодта, чингуытæ рахæсс, кæннод дыл партийы обкомы

секретарьмæ бахъаст кæндзынæн, зæгъгæ. Нæ мæ бафæндыди быцæу кæнын æмæ сæ уыцы нæвæндонæй радтон.

Ууыл къорд азы рацъид. Дуне иннæрдæм фæлдæхын райдыдта. Советон Цæдис фехæлд – чи йæ фехæлдта, уыдонæн сæ къонатай фæздæг мауал скæла! – партийы обком нал уыд. Нал уыд йæ политикон рухсады хæдзар дæр. Йæ библиотекаæ цы фæци, уый абон дæр нæ зонын, фæлæ мæм иу бон уыцы библиотекæйы кусæг Эммæ куы ‘рдзурид. Уый зыдта, библиотекæйы хицауимæ нæ быцæуы хабар. Зыдта, Миллеры дзырдуатыл куыд æнувыд уыдтæн, уый дæр.

Ссыдтæн Эммæмæ æмæ дын Хуыцау ахæм хорз авæра: мæнæ, дам, дын Миллеры дзырдуаты æртæ чиныджы. Куыдæй йæ къухы бафтыдысты, уымæй дæр æй нал бафарстон, фæлæ йын арфæтæ кæнынмæ фæдæн...

Уæдæй нырмæ ссæдз азæй фылдæр рацъид. Миллеры арæст дзырдуатæй стырдæр хæзна мæ хъæздыг библиотекæйы нæй. Кæцыфæнды чиныг раттыныл дæр сразы уыдзынæн, æрмæст «Ирон-уырыссаг-немыцаг дзырдуат» никæмæн ратдзынæн... Эммæйы хорздзинад та мæ никуы фæрох уыдзæн. Цал уынды йæ кæнын, уал хатты мæ зæрдæмæ хуры тынтæ ныккæсы.

Рох мæ нæу библиотекæйы хицау дæр. Аерымысын уый дæр, æрмæст куыдæй, уый уын нæ зæгъдзынæн, уымæн æмæ æгас нал у...

* * *

Нæ фысджытæй иуæн адамоны ном куы радтой, уыцы бон йæ фæндаг мах куыстыл ракодта. Йæ грамотæмæ йын æркастæн æмæ дзы уыди ахæм фыст: «...за вклад в развитие осетинской литературы». Мæхи грамотæмæ æркастæн æмæ, уым цы фыст уыди, уый йын бакастæн: «За большой вклад в развитие осетинской литературы».

Æз, мæ худын тыххæй уромгæйæ, фыссæгæн афтæ:

– Уæллæй, тынг дæ бафхæрдтой.

– Цæмæй?

Загътон ын, адамоны ном ын хуымæтæджы «вклад»-ы тыххæй кæй радтой.

Уый дæр дзыхъхъы лæуд нæ разынд:

– Уыдон дзы «за выдающийся вклад» ныффыссынмæ хъавыдысты, фæлæ «выдающийся» куыд фысгæ у, уый нæ зыдтой.

* * *

Æрвылбон радиойæ цытæ дзурынц, телеуынынадæй цытæ ‘вдисынц, уыдонмæ хъусгæйæ æмæ кæсгæйæ адæймаджы сæрра уæвынмæ бирæ нал фæхъæуы: гуыпп æмæ туг, цæф æмæ тыхми, хæлд нывтæ æмæ æгъатырдзинад... Нæй сын фæуæн, нæй сæ æруромæг, æмæ бонæй-бон æвирхъаудæр хабæрттæ хъусæм æмæ уынаем. Фæсивæд хæлынц, хъомыл кæны æнæгъдау фæлтæр.

Скъолайы сæ къух систой уырыссаг литературæйы классиктæй бирæты уацмыстыл æмæ ахуыргæнæн программæты бакодтой, иу зæрдылбадаринад фæлгонц дæр кæй уацмысты нæй, уыцы Солженицыны фыстытæ. Хуымæтæджы дзырдбыдтæ æмæ сканвордтæ дæр архайынц халыныл. Сног кодтой, æгад æмæ худинаджы гакк æварын кæуыл хъæуы, уыдоны нæмттæ.

Байхъусæм-ма сын сæ фæрстытæ æмæ сæ дзуæппытæм: Чи ныппырх кодта Карфаген? (Сципион), Пушкины марæг? (Дантес), Тимуры знаг? (Квакин), Мараты марæг? (Шарлоттæ Корде), Спартакыл фæуæлахизуæвæг? (Красс), арты амæттаг ахуыргонд? (Джордано Бруно), Гамлеты марæг? (Лаэрт) æмæ афтæ дарддæр.

* * *

Хин адæймаг йæ хъуыдытæ дæлгоммæ цасфæнды куы фæфæлдаха, уæддæр сын иуахæмы сæ сæртæ æнæсаргæ нæ вæййы. Æвæццæгæн, хингæнæгæн йæ хинтæ йæхиуыл цæуынц, зæгъгæ, дæр уымæн фæзæгъынц.

Иу ма зонгæ хицау шофырæй райста йе ‘мхæрæфырты. Уый ме ‘ннæ зонгæ базыдта æмæ дын ма куы бафæрсид:

– Æмæ уæддæр Хъырым Солтанæн куыд бавæййы?

Иннæрдæм ма ахызти уыцы фарст. Фыццаджыдæр, йæхæдæг хорз зоны, Хъырым æмæ Солтан куыд хæстæджытæ сты, уый. Дыккагæй та, кæд æй æз нæ зонын, уæд æй хъуамæ базонон, хæстæджытæ кæй сты, уый. Æртыккагæй та, цы хæстæджытæ сты, уый мæнæй куы фехъуса, уæд зæгъдзæн, æз ын æй радзырдтон, зæгъгæ.

Йæ фарст ма мын хъыг уый тыххæй дæр уыди, æмæ ма йæхицæй æнæмбаргæдæр кæй æнхæлдта. Стæй уым диссагæй цы ис? Йе ‘мхæрæфырты шофырæй райсын кæцы закъон нæ уадзы?

Хуыцау хорз, æмæ уыцы рæстæг нæ рæзты фæцæйцыд Хъырым æмæ хинæйдзагмæ дзурын:

– Уæртæ йын йæхи бафæрс, кæрæдзийæн цы бавæййынц, уымæй.

* * *

*О уыцы дыууæ сау цæсты,
Мæ тæригъæдæй бастæлат!
Цæмæн бахаудтæн у’ ахæсты?
Цæмæн базыдтон уарзты ад?*

Чи нæ фехъуыста ацы диссаджы зарæг?! Йæ ныхæстæ йын сæрттивын кодта нæ хуыздæр композитортæй иу, афтæ раджы ингæнмæ чи ныххызт, Æлборты уыцы Феликс. Йæ хæдбындур уацмыстæй сфидауын кодта бирæ кинонывтæ, ныффыста Хуссар Ирыстоны Гимн, йæ зарджытæ йын зарынц Хуссар æмæ Цæгаты. Феликсы сфæлдыстады тыххæй бирæ хъарм æмæ зæрдиаг ныхæстæ зæгъæн ис, фæлæ æз иуцалдæр ныхасы зæгъынмæ хъавын, уæлдæр цы зарæджы кой скодтон, уый тыххæй. Феликс мын йæхæдæг цы радзырдта, уымæ уæ базонгæ кæнынмæ хъавын.

Зарæджы ныхæстæ ныффыста Дзугаты Георги. Поэты мыггаджы уыдис диссаджы рæсугъд æмæ хæрзæгъдау чызг. Феликсы зæрдæмæ тынг цыди æмæ йæм цы рæсугъд æнкъарæнтæ уыд, уыдон нывæрдта Георгийы æмдзæвгæйы рæнхъыты, æмæ райгуыр, мæлæн кæмæн нæй, ахæм зарæг!

Æцæг уарзондзинадæй зарджытæ гуыры!

* * *

Адæймаг фынтæй фылдæр цы уыны! Иутæ, куыддæр фехъал уай, афтæ æрбайрох вæййынц, иннæтæ та адæймаджы зæрдæйы нывгондæй баззайынц, йæ зæрдыл сæ фæдары адзалы бонмæ.

Цы фыны кой ракæнынмæ хъавын, уый дæр раджы фæдтон. Раджы, зæгъгæ, мæ кæстæр лæппуйыл æртæ кæнæ цыппар азы цыдаид, афтæ. Цыма дын æртæйæ – Ацæмæз æмæ Фатимæимæ ацыдыстæм нæ хæлары чызджы чындзæхсæвмæ. Хъазты кæрон æрлæууыдыстæм. Мæ тæккæ разæй цы бæрзонд нарæгастæу сылгоймаг лæууыд, уый иуахæм фæстæмæ фæкаст æмæ дын цыма, рагæй кæй зыдтон, ахæм сылгоймаг куы разынид.

Фатимæимæ сæ базонгæ кодтон. Ацæмæз нын чи у, уый дæр ын загътон. Тынг ыл бацин кодта, рæсугъд цъæхдзæст лæппу йæ рахуыдта. Уæдмæ Фатимæ йæ зонгæтæй кæйдæр ауыдта æмæ Ацæмæзимæ хъазты иннæ кæронмæ ацыди. Сылгоймагимæ

иунæгæй куы аздадыстæм, уæд мын мæ хъусы æрбадзырдта: «Куыддæр дæ лæппуйы ауыдтон, афтæ мæ зæнгтæ адон сты, мæ къæмисæнты дзæхст-дзæхст ссыд». Цæмæн, зæгъгæ, йæ куы бафарстон, уæд мын афтæ: «Мæ чызджы цæрмыстыгъд бакодта...»

Мæхинымæр хъуыдытыл фæдæн, цы хъуамæ уа иумæйагæй йæ чызг æмæ мæ лæппуйæн? Сылгоймагæн мæ дызæрдыгдзинад куы бамбарын кодтон, уæд мæм æнахуыр каст æрбакодта æмæ афтæ: «Ферох дæ, Сау денджызы был цы æхсæв арвыстам, уый?»

Иу Сау денджыз æрымысын дæр мæ бон нæ уыди æмæ иу æхсæв дæр. Сылгоймаг ноджы тынгдæр дисы бацыд: «Ау, куын-науал æй хъуыды кæныс, уыцы бон Ялтæйы мит куы рауарыд. Дæ хæрæфырты фатерæй дæм дæгъæл уыд æмæ уым куы фембæлдыстæм. Нæ, уыцы æхсæвæн ферохгæнæн нæй. Дæ ныхæстæ ма абон дæр мæ хъустыл уайынц: «Ахæм амонды аккаг разындынаен, уый æнхъæл никуы уыдтæн! Йæ иунæг фендæй дæр зæрдæхъæрмттæ кæмæн кодтон, уый иууылдæр мæхи баци!» Æмæ та-иу мын батæ æмæ хъæбыстæ кæнынмæ фæдæ. Батæ мын кодтай канд мæ былтæн нæ, фæлæ мæ цæстытæн, суанг ма мæ фындзæн дæр».

Нæ та мæм бахъардтой уыцы ныхæстæ дæр, нæ мын баххуыс кодтой кæддæры хабæрттæ æрымысынæн. Сылгоймаджы зæрдæ мыл кæй худы, уый йæ ныхæстыл тынгæй-тынгдæр зынди: «Ау, мæ дзаумæттæ ласын куы райдыдтон, уый дæр дæ ферох?! Феххуыс кæнынмæ мын куы хъавыдтæ, уæд дын афтæ куы загътон: «Мæхи къахæй кæдæм æрбацыдтæн, уым мæ дзаумæттæ дæр мæхæдæг раласдзынæн...»

Мæ сæры алы къуымты джигул кæныныл сдæн, фæлæ, сылгоймаг цытæ дзырдта, уыдонæй ницы æрымысын мæ бон баци. Мæ мид-зæрдæйы та мæ тынг фæндыд, ахæм рæсугъд сылгоймагимæ мын исты бастдзинад куы уыдаид, уый.

Иуцасдæр куы ницыуал сдзырдтон, уæд сылгоймаг йæ ныхас фæкарздæр кодта: «Цы ныхъхъус дæ, алименттæм дыл куы бадæттон, уымæй фæтарстæ? Æдас дæ Хуыцау уадзæд. Тæрсгæ æз кодтон, мæ лæг мæ куы базона, уымæй, фæлæ мыл никуыма фæгуырысхо и. Ныр та мæ тас сног. Искуы, мыййаг, дæ лæппуйы æмæ мæ чызджы иу ран куы фена, уæд...»

Мæ фын мын æрдæгыл аскъуыдта телефоны дзæнгæрæг: чидæр æфсæнвæндаджы вагзалы телефон агуырда æмæ махмæ æрбарæдыд.

Куы фехъал дæн, уæд мæ сурхид акалд. Кæцæй ауадысты мæ цæсты ахæм æнахуыр нывтæ? Мæ уд ме ‘муд куы ‘рцыд, уæд бамбæрстон, фыны цы федтон, уыдонæн æцæгдзинадимæ иумæйагæй кæй ницы ис, уый æмæ æхсызгонæн сулæфыдтæн.

Улæфгæ æхсызгонæн скодтон, фæлæ мæ уыцы фын абон дæр нæ рох кæны. Чи уыд уыцы сылгоймаг, цæмæн æй бафæндыд йæ чызджы Ацæмæзы хо рахонын? Уæвгæ, фыны лæгæн йæ цæстыл ноджы диссагдæр æмæ æнæрцæугæдæр хабæрттæ дæр ауайы. Диссагтæн æвдисæн та адæймаг йæ хъалæй дæр ваййы...

Фарон куыстмæ фæцæйцыдтæн. Мæзджыты дæле Терчы сæргы цы хид ис, уый фаллаг фарс куы фæдæн, уæд мæ коммæ æрбацæйцыд, иу дæс æмæ дыууиссæдз азы кæуыл цыдаид, ахæм рæстæмбис ас сылгоймаг. Кæй нæ зонын, ахæм саламдæтджытæ дæр мын ваййы, æмæ сын æз дæр бонхорз фæзæгъын. Уыцы сылгоймаджы дæр нæ зыдтон æмæ салам раттыны фæстæ йæ фæрсты ахизынмæ хъавыдтæн, фæлæ мæ уый йæ хорз зонгæйау æрурæдта, мæ к’уых мын райста æмæ мæ дисхуызæй бафарста:

– Нал мæ базыдтай?

Ахæм заман, мæхи цæмæй сраст кæнын, уыцы ныхæстæ йын загътон:

– Мæнæн мæ сæр йæ бынаты ис, фæлæ мæ зонд йæ бынаты нал ис: цыдæртæ мæ рох кæнын райдыдта.

– Ау, куыд мæ фæрох кодтай, кургæ мæ куы кодтай æмæ дын куы нæ бакуымдтон.

Кургæ нæ, фæлæ йæ кæд уынгæ дæр никуы фæкодтон, уæддæр йæ ныхмæ сдзурын ницы бафæрæзтон, стæй исты загъынмæ куы хъавыдаин, уæддæр мын фадат нæ уыд, уымæн æмæ сылгоймаг йæ ныхас æрдæгыл ныууадзынмæ нæ хъавыд.

– Адæймаг æрыгонæй хивæнд ваййы, æндæр дын цæуыннæ бакуымдтон? Цы лæппу мæ зæрдæмæ цыд, уымæ смой кодтон æмæ дзы цы рабылдтон?

Никуы дæ уынгæ фæкодтон, никуыдæр зонгæ уыдыстæм загъынмæ йын хъавыдтæн, фæлæ афтæ зæрдиаг æмæ æнæдызæрдæгæй дзырдта, æмæ йын йæ равг фехалынмæ мæ ныфс нæ хастон.

– Иу хатт та, ме ‘мбал чызгимæ киномæ цæуæм, уый базыдтай æмæ де ‘мбалимæ, нæ хæдфæстæ цы рæгъ уыд, уырæм билеттæ райстай, фæлæ мæм сдзурын нæ бауæндыдтæ. Уæвгæ,

уæд зонгæ нæма уыдыстæм, фæлæ, куы базонгæ стæм, уæддæр дæ хъуыдытæ æргомай зæгъынмæ дзæвгар рæстæг дæ ныфс нæ хастай. Мой кæмæ скодтон, уый дæуæй бирæ ныфсджындæр уыд, æмæ мæ рæдийын дæр уый фæкодта...

Кæимæдæр мæ ивддзæг кæй кæны, уый æмбæрстон, фæлæ мыл цыдæр пъæззы ныббадт. Йæ ныхмæ цалдæр хатты сдзурыныл афæлвæрдтон, фæлæ мæм мæ дзых схæлиу кæныны ныфс иу хатт дæр нæ разынд, афтæмай йæм хъуыстон æмæ хъуыстон. Иннæрдыгæй дис дæр кодтон, уыйбæрц бæлвырддзинадтæ мыл куыд сфидæуын кодта æмæ сæ куыд æцæгхуызæй дзырдта, ууыл. Фæстагмæ йæ ныхмæ дзурыны хъуыдыйыл мæ къух систон æмæ сфæнд кодтон, цалынмæ йæ ныхæстæ фæуой, уæдмæ йæм хъусыныл. Цыма сылгоймаг мæ хъуыдытæ бамбæрста, афтæ мæм фæкаст æмæ йæ ныхас фæцыбыр кодта:

– Цæй, цы ‘рцыди, уымæн раздахæн нал и. Æдылы уыдтæн æмæ æдылы митæ бакодтон...

Кæрæдзийæн хæрзбон загътам, æмæ нæ алчи йæ фæндагыл ацыд. Æз иуцасдæр ауайыны фæстæ æрлæууыдтæн æмæ кастæн, сылгоймаг кæцырдæм фæцæйцыд, уыцырдæм. Кæд мын, зæгъын, йæ цыдыхъæд истæуыл дзурæг уайд. Лæг кæй фæуарзы æмæ курынмæ кæй фæхъавы, уымæн йæ алы миниуæг дæр зонгæ æмæ зынаргъ вæййы.

Ницы мын мæ зæрдыл æрлæууын кодта йæ къахайст дæр...

Диссаг цы у, йæ мыггаг дæр мын загъта, йæ ном дæр, фæлæ дзы иу дæр æмæ иннæ дæр дзæбæх нæ фехъуыстон, дыккаг хатт бафæрсын та мæ цæсгом нæ бахъæцыд, йæ ныхæстæм гæсгæ, канд уарзгæ нæ, фæлæ кургæ кæй кодтон, уымæн йæ ном æмæ йæ мыггаг фæлхат кæнынæй йæ куыд бафхæрон, зæгъгæ.

Иннæ диссаг та ма ахæм уыди. Æз усгур лæппу куы уыдтæн, ууыл æнусы æмбисæй къаддæр нæ цæуы, растдæр зæгъгæйæ та – бинонты хъуыддаг куы бакодтон, ууыл дыууиссæдз азмæ æввахс цæуы æмæ йыл ацал-ауал азы куыд никуы фембæлдтæн? Кæд ыл фембæлдтæн, уæд та мæ иу хатт куыд никуы æрурæдта æмæ мын, цы хабæрттæ ракодта, уыдон куыд никуы радзырдта?

Ацы хатт ма йыл куы фембæлон, уæвгæ йæ æз нал базондзынæн, фæлæ ма мæ уый куы æрурома, уæд хъуыддагтæ æнæ фæбæлвырддæргæнгæ нал ныуадздзынæн...

* * *

Редактортæ алыхуызæттæ вæййынц. Ис хорз редактортæ, чинг æнæрæдыдæй рацæуыныл чи бацархайы, йæ аиппытæ йын чи бафиппайы, йæ хъуыды фæбæлвырддæр кæныныл чи бакусы. Зæгъæм, æз мыхуырмæ иу къухфыст цæттæ кодтон æмæ мæ редакторæй бузныгæй баззадтæн.

Цæвиттон, æрмæджы ныхас цыд, фынддæс æмæ мын дыу-уиссæдз азы размæ «Мах дуджы» редакцийы кусæг ме ‘мдзæвгæ йæхирдыгонау куыд рацарæзта æмæ дзы иу цыппаррæнхъоны мæ ныхæстæй иу йеддæмæ кæй нал ныууагъта, фæлæ мын уæддæр йæ рацыд æхсызгон кæй уыд, уый тыххæй. Редактор æнæнхъæладжы афтæ фæкодта: «Дæ ном æмæ дын дæ мыггагмæ кæй нæ фæныхылдта, æвæццæгæн, уымæн». Уыцы хъуыды мæ зæрдæмæ афтæ тынг фæцыд, æмæ дзы спайда кодтон...

Фæлæ ис æндæрхуызон редактортæ дæр. Уыдон, барæй æви æнæбары, æппæт дæр саразынц, цæмæй дæ фыст чиныгкæсæг нæ, фæлæ дæхи зæрдæмæ дæр мауал цæуа, ууыл. Ахæммæ Толстойы къухфыст куы бахауа, уæддæр æй цæсты бафтауыныл нæ бацауæрддзæн, йе ‘нæхъоладзинæдтæй йæ сæнад кæндзæн, мæнæ гæдйы лæппын кусартгонд галы алыфарс куы фæразил-базил кæна æмæ дзы иу дзидзайы карст ратонин дæр куы нæ бафæраза, фæлæ йæ йæ сæтæй куы байсæрда, æмæ хæрынæн куынауал сбæзза, уый хуызæн.

* * *

Нæ разамонджытæй иуы гуырæн бон æрбацæйхæццæ кодта. Козбау митæ йæ царды бындур кæмæн сты æмæ иу къæлæтджынаы иннæмæ гæды митæ кæныны руаджы чи фæхызти, иу ахæм редактор мæм йæ кусæджы æрбаминавар кодта – йæхæдæг ахæм митæ йæ сæрмæ нæ хæссы – хицауы гуырæн боны тыххæй, дам, дæ хъуыдытæ зæгъ. Æз ын бамбарын кодтон, хуымæтæг гуырæн боны фæдыл адæймагæн, суанг стыр хицауæн дæр, арфæтæ кæнын йе ‘ввахс хæстæджытæ æмæ хæлæрттæ йеддæмæ кæй никамæн фидауы. Фæлæ «дардмæуынаг» редактор мæ хъуыдымæ кæй не сразы, уый базыдтон, газет куы рацыд, уæд. Ирыстоны дзырддзæугæдæр лæгтæй хицауы гуырæн боны тыххæй сæ хъуыдытæ зæгъын кодта цалдæрæн.

Рацæй-рабон, æмæ центрон газеттæй хицауы гуырæн боны тыххæй иу рæнхъ дæр ничи ныммыхуыр кодта. Мах редактор

та, иу барæг дæр кæм нæ уыд, уыцы дугъы æппæты разæй тырыса æрхаста, фæлæ йын иу æмдзæгъдгæнæг дæр нæ фæци.

Уый фарон уыди. Ацы аз уыцы хицауæн, йæ азтæ кæд фылдæр фесты, уæддæр æй редактор иу рæнхъæй дæр нал æрхъуыды кодта. Цæуыннæ, зæгъгæ, мæ исчи куы бафæрсид, уæд ын зæгъин: ивгъуыд аз хицауы гуырæн бон кæй æрхъуыды кодта, уый кæй ничи 'рхъуыды кодта æмæ йæ «фыдæбæттæ» дзæгъæлы кæй фесты, уый тыххæй.

* * *

«Ирон адæмы съезд Чъребайы уыди. Цæгат Ирыстонæй уырдаæм бирæ адæм ацыди. Се 'ппæт, кæй зæгъын æй хъæуы, фысымуаты нæ бацыдысты. Уым бынат кæмæ не 'рхауд, уыдон та бауазæг кодтой горæты цæрджытæ. Фæстæдæр иууылдæр сæ фысымтæй æппæлыдысты, æнхъæл куыд нæ уыдыстæм, ахæм æгъдау æмæ нын кад скодтой, зæгъгæ.

Æз съезды делегаттæй иуимæ фысымуаты иу уаты æрцардтæн. Фæстæмæ куы 'рбаздæхтыстæм, ууыл цас рæстæг рацыдаид, Хуыцау йæ зонæг, фæлæ йыл æнæнхъæлæджы амбæлдтæн æмæ мын, съезды хабæрттæ арымысгæйæ, цыма стыр хъæбатырдзинад равдыста, уый хуызæн сæрыстырæй дзырдта: «Уыцы рæстæг гуырдыз сæ тæккæ æртхъирæнтæгæнгæйæ уыдысты. Суанг ма ахæм ныхас дæр рацыд, фысымуаты бын, дам, бомбæ бавæрдтой. Бирæтæ æхсæвиуат кæнынæй дæр фæтарстысты æмæ сæхицæн фысымтæ бацагуырдыт. Ахæм уавæрты æз хæсты рæстæджы бирæ хæттыты бахаудтæн æмæ, уым чи нæ фæтарст, уый куыд хъуамæ фæтарстаид?! Мæ хæстон æмбæлтты цæсгом хъуыды кæнгæйæ фидарæй скарстон: иу ранмæ дæр нæ ацæудзынæн! Æмæ иу къахдзæф дæр никадæм акодтон. Уый хыгъд райсомæй махиуыл мæ зардæ ницæмæй худт. Фысымуатæй чи ацыд, уыдон сæхи куыд æнкъардтой, уый зонын та мæн ницæмæн хъæуы!»

Ацы хабæрттæ мын радзырдта мæ хорз хæлар. Уыцы съезды æз дæр архайдтон. Раст зæгъын хъæуы, æз дæр, уазæгуаты чи цард, уыдонимæ нæ уыдтæн, фæлæ уым чи уыд, уыдонæй иуæй дæр бомбæйы хабар нæ фехъуыстон. Нæ дзы фехъуыстон, фысымуатæй исчи æндæр ранмæ ацыди, зæгъгæ, уый дæр. Æппæты диссагдæр та уый уыди, æмæ хиконд «хъæбатыр» йе «сгуйхт-дзинæдтæ», иу уаты кæимæ цард, уымæн кæй кодта.

Иу хæсты уыди, иннæ та йын йæ хабæрттæ кодта, зæгъгæ, фехъуыстон, фæлæ дыууæйæ хæсты уыдысты, мысæггаг хабæрттæ та иннæ кодта, зæгъгæ, никуыма фехъуыстон. Стæй ма ноджыдæр, диссæгты номхыгъдмæ бахæссынмæ чи бæззы, иу ахæм хъуыддаг: цы уыди, ома «хъæбатыр» йе «сгуыхтдзинæдтæ» кæмæн дзырдта, уымæ иу уаты кæй цард, уый дзы куы ферох, уæд, цы нæ уыди, уыцы цаутæ йæ зæрдыл куыд хорз бадардта?..

* * *

Нæ кæстæр лæппу Ацæмæз ма гыццыл куы уыди, уæд ын-иу аргъæуттæ кодтон, хистæртæй кæй фехъуыстон, стæй чингуыты кæй бакастæн, ахæм аргъæуттæ. Уыдон-иу мын куы фесты, уæд-иу аргъау мысынмæ мæхæдæг дæр февнæлдтон. Иуы дзы уыди тæргайгæнаг лæппу æмæ къуылых уæрццы кой. Ныффыссынмæ дæр æй хъавыдтæн, фæлæ мын абон-райсомгæнгæйæ баззад.

Ацæмæз схъомыл, хъуыддаг дæр ын бакодтам, мæ бинойнагимæ нæ Батырадзы руаджы фыды фыд æмæ фыды мад дæр рауайын кодта.

Батырадз дæр аргъæуттæм хъусынхъом фæци, æмæ та мæ зæрдыл, кæддæр йæ фыдæн цы аргъау арымысыдтæн, уый æрлæууыд. Батырадзæн цалынмæ лæппу гуыра – Стыр Хуыцау æй йæ лæппуйы райгуырдмæ нæ, фæлæ уый лæппуйы лæппуйы райгуырдмæ фæцæрын кæнæд! – уæдмæ йæ ныууадзин, фæлæ, фыццаджыдæр, тæрсын, уыйбæрц куынауал фæцæрон, уымæй, дыккаджы та, куы фæцæрон æмæ дзы мæ зæрдыл куы ницыуал æрлæууа, уымæй дæр стъæлфын æмæ йæ ныртæккæ æрхъуыды кæныныл бацархайдзынæн...

Царди æмæ уыди иу лæппу. Йæ ном хуынди Габоци, фæлæ, тæргæйттæ арæх кæй кодта, уый тыххæй йæ фæсномыгæй хуыдтой Тæргайгопп. Къамбецы рæуæды тæргайгæнаг фæхонынц, фæлæ уый къамбецы рæуæдæй дæр тæргайгæнагдæр уыди. Цыфæнды хорз хъазæн-иу ын куы балхæдтой, уæддæр-иу ыл нæ барвæссыд. Машина-иу ын куы балхæдтой, уæд-иу афтæ фæкодта: «Нæ сыхæгты Сосланмæ цы машина ис, ахæм мæ хъæуы...» Жираф ын-иу куы балхæдтой, уæд-иу æй теуа хъуыди, тæрхъус-иу ын куы балхæдтой, уæд та – рувас.

Æппæты арæхдæр тæргæйттæ та кодта хæринагыл. Хъæрмхуыпп ын-иу куы 'рæвæрдтой, уæд-иу загъта: сой йыл æгæр бирæ ныккодтат.

Иу хатт та йын йæ мад дуканийæ адджын гуыл æрбахаста. Тæргайгопп дзы иу комдзаг скодта, æмæ йæ зæрдæмæ нæ фæцыд. Æгæр адджын, дам, у, зæгъгæ, тыргъмæ рауад æмæ йæ уынгмæ ныддыввытт кодта. Уыцы рæстæг Уад сæ хъæзæй æмбæрзт сарайы сæр йæ фæллад уагъта æмæ федта, Тæргайгопп гуыл уынгмæ куыд фехста, уый.

Уад чысыл раздæр мæнæуы хуымы базонгæ Уæрцдимæ. Уый йæ къах ныццафта æмæ йæ бон тæхын нал уыд. Дыууæ боны цы бахордтаид, уый нæ уыд æмæ æххормагæй марди. Уад ын бæргæ тæригъæд кодта, фæлæ йын йæ бон баххуыс кæнын нæ уыд. Ныр, Тæргайгопп гуыл уынгмæ куы ныддыввытт ласта, уæд Уады зæрдыл æрбалæууыд, тæргайгæнаджы хай адджын кæй у, уый. Йæ фæллад уадзын дæр дзы æрбайрох, йæ базыртæ батылдта æмæ адджын гуыл йæ разæй айста.

Къуылых Уæрцц йæ сæр йæ базыры бын бакодта, кæд мæ ме ‘ххормаг иучысыл уæддæр æрбайрох уайд, зæгъгæ, фæлæ йæ хъусыл ауад Уады уынæр. Йæ сæр йæ базыры бынæй раскъæфта æмæ йæ тæккæ цур ауыдта, иу комдзаг йеддæмæ хъуыд кæмæй нæ уыд, ахæм адджын гуыл.

– Хæргæ! – йæ сæрма райхъуыст Уады хъæлæс. – Уый тæргайгæнаг лæппуйы хай у, тæргайгæнаджы хай та адæм адджын фæхонынц. Адæм ма ноджыдæр афтæ дæр фæзæгъынц, къуылых уæрццæн, дам, Уад æрсуры. Ды къуылых уæрцц дæ, æз та – Уад æмæ дын адджын гуыл æрсырдтон.

Къуылых Уæрцц уадæн арфæйы ныхæстæ зæгъынмæ хъавыд, фæлæ уый йæ базырты пæр-пæримæ уайтагъд фæцыдæр.

Уæрцц адджын гуылæй ратыдта æмæ йæ йæ дзыхы баппæрста.

– Мæнæ æцæгæйдæр цы адджын у! Цымæ уый цавæр лæппу у, ахæм гуыл йæ зæрдæмæ кæмæн нæ фæцыди?! – Æмæ та йыл йæ бырынкъæй къуырцц-къуырццæй ралæууыд.

Куы бафсæст, уæд æм цæмæдæр гæсгæ афтæ фæкаст, цыма йæ къахы рыст дæр фæсабырдæр.

Дыккаг бон хур скаст, уæддæр ма Уæрцц, йæ сæр йæ базыры бын, афтæмæй фынай кодта. Мæнæуы зæнгты æхсæнаей йыл хуры тынтæ куы андзæвыдысты, уæд æваст фехъал æмæ адджын гуыл агурынмæ фæци. Дысон кæм уыд, уым æй куы ауыдта, уæд йæ тарст фæцыдæр, йæ дзæбæх къахыл цалдæр гæшпæн адджын гуылы цур балæууыд. Ныр хæринагхъуаг бæргæ нал уыд, фæлæ йæ зæрдæ дон æрцагуырда.

– Сыдæй нæ амардтæн, фæлæ, æвæццæгæн, дойныйæ амæлдзынæн!

Уыцы рæстæг йæ сæрты Зæрватыкк æрбацæйтахт æмæ йын йæ ныхæстæ фехъуыста. Зæрватыкк та канд адæмы уарзон маргъ нæу, фæлæ йæ бирæ уарзынц уæрццытæ дæр. Бирæ сæ уарзы йæхæдæг дæр æмæ Уæрццы ахæм уавæры куыд хъуамæ ныууагътаид! Уадмæ хабаргæнæг фæтахт æмæ йын Уæрццы уавæр бамбарын кодта. Уад хæхтыл азирынмæ хъавыд, фæлæ йæ фæнд аивта: цæгатырдыгæй цы мигътæ уыд, уыдон йæ разæй айста æмæ сæ Уæрццы сæрмæ æрбасырдта. Мигътæ зæххыл сæх-сæхæй ралæууыдысты æмæ уайтагъд, Уæрццы фарсмæ цы дзыхъгонд уыд, уый къæвдадонæй айдзаг. Уæрцц дон нуазынмæ фæци. Йæ дойны куы суагъта, уæд йæ базыртæ рогæн батылдта.

Дыккаг бон йæ къахы рыст фæсабырдæр. Æртыккаг бон ыл лæууын райдыдта. Цыппæрæм бон ын æппындæр нал рыст. Уæлдæфмæ стахт, иу зылд æркодта æмæ фæстæмæ, адджын гуылæй ма цы гыццыл хай баззад, уый цур æрбадт æмæ мæнæуы хуымы йæ «уæрцц-былдыхъхъ!» райхъуыст. Уæрццытæм та ахæм æгъдау ис: иугæр йæ «уæрцц-былдыхъхъ!» зарæг райхъуыст, уæд йæ цæф къах дæр нал фæриссы, йæ саст базыр дæр адзæбæх вæййы.

Уæрццæн йæ къах кæй адзæбæх, уый базыдта, куы ‘рцæйбадт, уæд ын кæй нал фæрыст, уымæй.

«Тагъд мæнæу сцæттæ уыдзæн, – хъуыдытæ кодта Уæрцц, – æмæ мæ хæринаджы мæт нал уыдзæн. Иу æфсирæй дæр-иу бафсæддзынæн. Фæлæ, мæлæтæй мæ чи фервæзын кодта, уыцы Уад куы никæцæйуал зыны, уæд æй кæм агурон? Арфæ йын куы нæ ракæнон, уæд аив нæ уыдзæн».

Уалынмæ Зæрватыкк йæ цуры абадт æмæ йæм дзуры:

– Цæуыл ма тыхсыс, сыдæй дæр куы нæ амардтæ, дойныйæ дæр, дæ къах дæр куы сдзæбæх?

– Мæ хабæрттæ мын цæмæй зонys?

– Æз алцыдæр зонын. Дойныйæ куы мардтæ, уæд дын дæ ныхæстæ дæр фехъуыстон. Уадмæ фæхабар кодтон, æмæ дын уый дæ сæрмæ мигътæ æрбасырдта, мигътæ дыл къæвдайы дон æркалдтой æмæ дæ дойны суагътай. Æххормагæй мæлын дæр дæ Уад нæ бауагъта, æмæ дзы хъуамæ бузныг уай.

– Бузныг та дзы куыннæ дæн, фæлæ йæ кæм агурон, уый нæ зонын æмæ æнкъард дæр уымæн дæн.

– Уад ахæм хур бонты хæхтæм йæхи айсы æмæ йæ уым агурын хъæуы, – загъта Зæрватыкк.

– Ныртæккæ хур æрныгуылдзæн, фæлæ йæм райсом раджы агурæг ацæудзынæн.

Дыккаг бон Уæрцц балцы арас. Æртæ суадонæ сæрты куы атахт, уæд йæ фæллад суадзыны тыххæй иу Обауыл абадт. Обау йæ кæрдæгæй рихитæ базмæлын кодта æмæ Уæрцмæ дзурæ:

– Бафæлладтæ?

– Фæллайгæ дæр бакодтон, фæлæ, дарддæр кæцырдæм тæхон, уый нæ зонын.

– Ау, кæдæм тæхыс, уый дæ фæрох?

– Уады агурæг рацыдтæн, фæлæ кæм ис, уый нæ зонын.

– Мæ сæрты хохы ‘рдæм фæцæйтахт, уый фæдтон, фæлæ, кæм æрæнцæд, уый нæ зонын. Уалæ ардæм цы Рагъ зыны, уый дзы бафæрс.

Уæрцц дарддæр атахт æмæ, Обау ын кæдæм бацамыдта, уым Рагъы цъуппыл абадт.

Уый дæр ын Обауы хуызæн дзуапп радта:

– Мæ сæрты хохы ‘рдæм фæтæхы. Уалæ, йæ цъуппыл нæзы хъæд кæмæн зайы, уыцы Хохы дзы бафæрс.

Стаhti Уæрцц Хохы цъупмæ æмæ та уымæй дæр Обау æмæ Рагъы хуызæн дзуапп райста:

– Мæ сæрты фалæрдæм фæцæйтахт. Уалæ-ма дзы митæмбæрзт Хохы бафæрс, уый йæ хъуамæ зона.

Уæрцц йæ ных сарæзта митæмбæрзт Хохы цъупмæ. Уый йын загъта:

– Мæ сæрты цъитийæ ‘мбæрзт Хохы ‘рдæм фæтæхы.

Уæрцц тыххæй-фыдæй цъитийæ æмбæрзт Хохмæ стахт æмæ Уады уым уæлгоммæ хуысгæ сæййæфта.

– Ардæм дæ цы Хуыцау схаста? Ардæм, басийынаы тæрсгæйæ, мæргътæй куы ничи тæхы, уæд ды дæ ныфс куыд бахастай? – йæ базыртæ фæпака кæнгæйæ, бафарста Уад.

– Ды мæн цы мæлæтæй фæрвæзын кодтай, уымæй куыд хъуамæ фæтæрсон? Бузныг дын зæгъыны тыххæй фæтахтæн ардæм. Ды мын куы нæ уыдаис, уæд мæ афонмæ хъæддаг куыйтæ бахордтаиккой. Бузныг, Уад, къуылых уæрццытыл афтæ тынг кæй тыхсыс æмæ, сыдæй куы фæмæлынц, уæд сын дæ разæй хæринаг кæй æрсурыс, уый тыххæй!

– Уыцы хъуыддаг махæн фыдæлтæй баззад, фæлæ ды фæстæ-

мæ тæхгæ, кæннод дыл ам исты куы ‘рцæуа, уæд мын æй ме ‘фсымæртæ æмæ мæ хотæ нæ ныббардзысты.

Уæрцц ма Уадæн ноджыдæр иу хатт арфæ ракодта, йæ сæрмæ æртæ хатты æрзылд æмæ мæнæуы зад хуыммæ йæ ных сарæзта.

* * *

Йæ адæмы бирæ чи уарзы, уый сын сæ циныл куыд цин кæны, афтæ риссы сæ ристæй, хъуыды сын кæны сæ абон æмæ райсомыл. Фыдыбæстæйы уарзон хъæбултæ тыхсынц се ‘мдугонтæй алкæйы хъысмæтыл дæр. Се ‘ргом уæлдай тынгдæр здахынц дуджы риссагдæр фарстытæм.

Салтыков-Щедрин йæ уацмысты цы диссаджы фæлгонцтæ скодта, уыдон аккаг бынат æрцахстой уырыссаг литературæйы. Афтæ куы зæгъæм, фыссæгæн уæлдай æнæуынондæр уыдысты йæ рæстæджы хъæнтæ æмæ аиппытæ, зæгъгæ, уæд, æвæццæгæн, нæ фæрæдидзыстæм. Уымæн афтæ æнауæрдон тох кодта сæ ныхмæ. Ныфсджынай хурмæ хаста адæймаджы æппæрццæг миниуджытæ. Худти сыл, æфтыдта сæ, лæджы кад бæрзæндты чи хаста, намыс бæрзонд æвæрд кæмæ уыд, уыдоны цæсты. Адæймаг æмæ æхсæнады хъæнтæ хæссыныл йæ къух нæ систа йæ царды фæстаг бонтæм. Йæ мæлæтæй цалдæр боны раздæр фыссын райдыдта йæ ног уацмыс «Забытые слова». Йæ зæрды уыд 1880-æм азты «пестрый» адæмæй цы дзырдтæ ферох – «цæсгом», «фыдыбæстæ», «адæм» – уыдон сын сæ зæрдыл æрлæууын кæнын.

Куырыхон адæмы хъуыдытæн мæлæт нæй. Зонды хос вæййынц, цы рæстæджы загъд æрцыдысты, канд уыцы дуджы царджытæн нæ, фæлæ фидæны фæлтæртæн дæр.

Афтæ мæм кæсы, цыма Салтыков-Щедринæ рæстæджы, рох кæнын кæй райдыдтой, уыцы дзырдты нымæц мах заман дзæвгар фылдæр фæци. Æхцайы дуг куы ралæууыд, уæд къаддæрæй-къаддæр пайда кæнын райдыдтам ахæм дзырдтæй: «кад», «намыс», «æгъдау», «фæтк», «джелбетт», «цыт», «уæздандзинад», «æфсымæр», «хæлардзинад», «ахуыр», «тæригъæд» æмæ афтæ дарддæр.

Сæ бынат сын бацахстой æндæр дзырдтæ: «сайын», «давын», «марын», «æгуыст», «сидзæр», «æнæхæдзар», «мæгуыргур» æмæ афтæ дарддæр.

* * *

Ме ‘мхæрæфырт, ме ‘мкъласон, ма хъæуккаг Кобесты Азæмæт мæм æрхатыд, ма сыхаг Васильев Петр, дам, Уастырджийы тыххæй уырыссагау æмдзæвгæтæ ныффыста æмæ, дам, уыдонмæ гæстæ иронау дæр Уастырджийы тыххæй исчи исты куы ныффыссид.

Цыдæр гыццыл чиныггонд мæм радта – Васильевæн йæхи фыст – æмæ дзы уыди дыууæ æмдзæвгæйы: «Святой Георгий» æмæ «Уастырджи» уырыссагау. Æмдзæвгæты хуызæн рæнхъытæй фыст уыдысты, фæлæ сын æцæг æмдзæвгæтæ схонæн нæ уыди. Æз, Азæмæтæй æфсæрмы кæнгæйæ, ныффыстон ахæм æмдзæвгæ:

Уастырджи

*О Уастырджи, табу дæхицæн уæд!
Зынаргъ нын у дæ цыт æмæ дæ ном.
Ирон дзыллæйæн дæ сæ уарзон зæд,
Бæттæм дæуимæ мах нæ абон, сом.*

*Фыдæй-фыртмæ дæуæн кæнæм лæггад,
Ирон лæгæй дæ хæрзтæ не сты рох.
Йæ кæстæры дæуыл фæдзæхсы мад,
Дæ фæрцы махæй алидзы фыдох.*

*Нæ хæхбæсты, нæ дæлвæзты дæуæн
Дæ кувæндæттæ алы ран дæр ис.
Дæ хорздзинæдтæн макуы уæд фæуæн,
Фыдбылызæй нæ алы ран дæр хиз.*

*Нæ сæрты тæхын макуы бауадз сынт,
Фæсур-иу дардмæ сагъæс æмæ фыд,
Уæлахиз циныл макуы фæуæд зын!
Бæрзондылбадæг, фехъус нын нæ куывд.*

* * *

Ма кæстæртæй иу йæ машинæ сыхæгты кæрты фæуагъта. Сыхаг ус йæ рæзты фæцæйцыд æмæ йын бауайдзæф кодта, уæхи кæрты йæ цæуыннæ æвæрыс, зæгъгæ. Ныр, зæгъæн ис, æмæ нæ кæрт иу у.

Лæппу мын æй куы радзырдта, уæд тынг рамæсты дæн. Мах цы хæдзары цæрæм, уым дæлзæххон гаражтæ ис. Хъуамæ дзы мæнæн дæр уыдаид, фæлæ, йæ сæрæй дуæрттæ чи кæны, искæй хаймæ чи лæбуры, уыдон фæразæй сты, æмæ æз фæсдуар аз-зæдтæн. Афтæ мæм кæсы, æмæ мæнмæ чи хауд, уый йæхи бакодта, мæ лæппуйы машинæ кæрты æвæрын чи нæ уагъта, уый лæг. Афтæмæй уыдон сæ машинæтæ, мæн чи хъуамæ уыдаид, уыцы гаражы æвæрынц, махæн та нæ машинæ кæрты цалдæр минуты фæуадзыны бар дæр нæ дæттынц. Мæ зæрдыл нарты кадджытæй, «Уырызмæг æмæ Хæмыц Уæрхæджы куыд ссардтой», зæгъгæ, уыцы кадæг æрбалæууыд.

Къулбадæг усы чызг донмæ куы рацыд, уæд ын Хæмыц йæ донгарз фатæй фехста æмæ æнæ донæй куы ‘рбаздæхт, уæд æй йæ мад фæрсы:

«— Цы кодтай, дæ мад дæ быныл баззайа, дон цæуыннæ ‘рбахастай?

Уый йын загъта:

— Дæлæ мæ Хæмыц фехста фатæй æмæ мын мæ донгарз ныцъцæл кодта.

Мад æм радта ног донгарз æмæ йын загъта:

— Ацу æмæ дын кæд мæ дзыхæй хай уыдзæни, уæд дын, цы дзидзи фæдардтон, уый дын хæлар уæд, кæннод Сехы гоппыл фæхау.

Чызг рараст и æмæ дуарæй куыд рахызт, афтæ та йæ Хæмыц фатæй фехста. Уæд æм чызг фæстæмæ дзуры:

«Мæныл дæ тых цы ‘взарыс, мæныл хъæды мæргътæ дæр тых куы сты; фæлæ кæд уыйбæрц тыхджын дæ, уæд уартæ дæ фыды фыд Уæрхæг Нарты рæгъауы фæстæ ныххус æмæ уый бабæрæг кæн».

Цæмæн æрымысыдтæн кадæгæй ацы ныв? Уыцы дзæгъæлдзых усæн къулбадæг усы чызджы хуызæн дзуапп раттын хъуыди: «Мæ машинæ ам уымæн сæвардтон, æмæ нын дæ лæг нæ гараж байста». Афтæ йын куы загътаид, уæд иннæ хатт йæ дзых схæлиу кæныны размæ ахъуыды кæнид, кæмæ дзуры æмæ йын цы зæгъы, ууыл.

Къулбадæг усы чызгæн йæ мад хорз зонд бацамыдта, стæй нæртон æфсымæртæн цы зæгъын хъуыди, уымæ дæр хорз сарæхст. Цы сын загъта, уый та фидисы хуызæн у. Æвæццæгæн, фидис дæр хъуыди, æндæр нарты æхсæн нæ сæвзæрдаид, стæй, чи зоны, абон дæр хъæуы, æндæр махмæ не ‘рхæццæ уыдаид.

Фидисæн стыр тых кæй ис, уый Быцентай хуыздæр ничи зыдта, æндæр дзы рынчын нæ кодтаиккой. Хæмыц кæд къулбадæг усы ныхæстæй рынчын нæ фæци, уæддæр ын æртæ хъуыддаджы баххуыс кодтой. Иуæй йын бамбарын кодтой, æнæбон чызгæй хынджылæг кæнын лæгдзинад кæй нæу, дыккагæй та – æфсымæртæ сæ фыды фыды ссардтой æмæ æппынфæстаг сæхи худинагæй фервæзын кодтой.

* * *

Фыд йæ гыццыл лæппуйы сывæллæтты цæхæрадонмæ фæцæйкодта. Æгæр сабыр цыди æмæ йæм фыд дзуры:

- Тагъддæр цом.
- Мæн сабыр цæуын фæнды.
- Куыстмæ мын байрæджы уыдзæн.
- Омæ абон ма ацү.
- Æхца мын нæ бафиддзысты.
- Æмæ æхцайæ цы кæныс?
- Машинаæ дæ нал хъæуы?
- Хъæуы, хъæуы, цом тагъддæр!

* * *

Мæскуыйы цыдысты ирон литературæ æмæ аивады бонтæ. Уырдаæм аластой сызгъæрин къухты хицау, æцæг адæмон нывгæнæг Сæбанты Хаджумары куыстытæ дæр æмæ сæ æвдыстой адæмон сфæлдыстады хæдзары. Равдыстмæ æрбацыдысты канд не ‘мзæххонтæ нæ, фæлæ бирæ мæскуыйæгтæ æмæ фæсарæйнаг уазджытæ. Равдысты фæстæ дзы уыди, фуршет кæй хонынц, ахæм фынгæвæрд. Хистæрæн дзы лæууыди Уæрæсейы Федерацийы культурайы министр. Кæд ма исты зонын, уæд йæ мыггаг Сидоров уыдис.

Уыцы бонты Уæрæсейы президент Ельцин хуыссыди рынчындоны. Шунтировани кæй хонынц, ахæм операци йын скодтой. Æмæ цалдæр сидты фæстæ министр сæрмагонд рæгъ рауагъта, цæмæй Ельцин тагъддæр адзæбæх уа æмæ йæ куыст дарддæр кæна, уый тыххæй.

Мæ фарсмæ лæууыди нæ зындгонд зарæггæнæг Хъуылаты Елхъан, æмæ йæм дзурын: «Æз ацы рæгъмæ разы нæ дæн. Фæлтау, иннæ сидт куы рацæуа, уæд мæхи сраст кæндзынæн». Мæ хъуыды Елхъаны зæрдаммæ дæр фæцыди. Æмæ иннæ сидтыл дыгæйттæ банызтам.

* * *

Мæ кæстæр мæ цуры, афтæмæй Фатимæйæн иу чызджы кой ракодтон, замманай куринаг, зæгъын, у. Мæ бинойнаг мæм тигъмæ ‘рбакаст æмæ æнæрвæссонхуызæй афтæ:

– Дæхицæн равзарын куы нæ базыдтай, уæд дæ искæмæн зондамонæг чи скодта?..

* * *

Иу лæг æртæ боны уыди командировкæйы. Æртæ боны дæргъы йæ йæ хæстæджытæ, хæлæрттæ æмæ зонгæтæ фæрахон-бахон кодтой. Йæ фæстæмæ цæуын афон куы ‘рхæццæ, уæд кусгæ бон нæ уыд æмæ йæ гæххæтт йæ зонгæмæ ныууагъта, хицаумæ йæ бахæсдзынæ, цæмæй дзы, цы ‘мбæлы, уыдæттæ фæнысан кæна: мыхуыр дзы æрæвæра æмæ дзы йæ къух бафысса.

Хицау командировкæйы æрцæуæджы хабæрттæ зыдта æмæ, гæххæтт чи бахаста, уымæн афтæ: «Уадз æй. Нæхæдæг æй ар-витадыстæм».

Æцæгæйдæр афтæ бакодтой: йæ гæххæтт ын арвыстой. Æрмæст йæхимæ нæ – йæ хицаумæ. Фысгæ та дзы ныккодтой афтæ: «Прибыл, выпил, убыл».

* * *

Мызд райстон æмæ Фатимæмæ дыууадæс мины радтон. Æхца куы анымадта, уæд мæм дзуры:

– Кæд «æртындæс» æнамонд нымæц хоныс, æмæ сæ æртындæс уый тыххæй нæ фæкодтай, уæд æз афтæ нæ хъуыды кæнын.

Ирон адæммæ æнæкъай нымæц амондджыныл нымад у.

* * *

Æз дæ зæрдæмæ нæ цæуын, мæ зæрдæмæ та, æз дæ зæрдæмæ кæй нæ цæуын, уый нæ цæуы...

* * *

Иуай-иу хатт мæм афтæ фæкæсы, цыма мæ фыстытæ æппындæр никæй хъæуынц. Ахæм заман мæ зæрдæмæ рухсы цъыртт никæцæйуал фæкæлы, фæлæ, адамы ‘хсæн уæвгæйæ, мæ зонгæтæ, фылдæр хатт та, зонгæ дæр кæй нæ фæкæнын, уыдонæй мæ фыстыты кой куы фехъусын, суанг ма мын ме

‘мдзæвгæтæ æнæ чиныгмæ кæстæйæ дæр куы радзурынц, уæд та мæм цыдæр ныфс фæзыны, цины базыр мыл йæхи ахафы...

Вадимы фырты зианы мæм иу æнæзонгæ лæг æрбацыд, йæ ном æмæ мын йæ мыггаг дæр загъта, фæлæ сæ, хъыгагæн, нæ бахъуыды кодтон æмæ ме ‘мдзæвгæ кæрæй-кæронмæ радзырдта. Мæ зæрдæмæ, дам, дзы тынгдæр мæнæ ацы рæнхъытæ цæуынц:

*Бахордтой Ирыстон, аныхъуырдтой Ир,
Фæг дзыкка кæм уыди, нал баззад уым сир...
Ставдбæрзæй, тыппыррус хицауæн йæ дзыпп
Бонæй-бонмæ дары тынгæй-тынгдæр къуыпп.*

Ме ‘ннæ ‘мдзæвгæйы кой та мын Сергейы зианы рачындæ-уыд. Кæддæр институты, иу рæстæджы кæимæ ахуыр кодтон, Цуциты уыцы Аркади, Ситохаты Георги æмæ ма ноджыдæр чидæртæ иумæ лæууыдыстæм, æмæ дын Аркади æнæнхæлæджы йе ‘мбæлтты куы бафæрсид:

– Базонут-ма, ацы рæнхъытæ чи ныффыста? –

*Ахæм рæстæг ралæудзæни искуы:
Дзыллæ фынгтыл баддзысты мæ хисты,
Иу аипп мæм нал ардзысты адæм,
Нал уыдзæн кæрон мæ цыт, мæ кадæн...
Афтæ вæййы алы хатт дæр царды:
Скаджын кæнынц удæгæстæ марды.*

Ситохаты Георги, йæ мидбылты бахудгæйæ, загъта:

– Æвæццæгæн, Музафер.

Æцæгæйдæр уый уыди ме ‘мдзæвгæ «Цард æмæ мæлæт»-ы райдайæн.

Ахъуыдыгæнгæйæ, адæм кæрæдзийы арæхдæр фенынц зианты.

Хадыхъаты Муратимæ дæр институты иу рæстæджы ахуыр кодтам, æрмæст уый – физикон-математикон факультеты. Йе ‘фсымæр Измаил махæй бирæ хистæр уыд, фæлæ уымæ та иу факультеты студенттæ уыдыстæм. Мурат фæстæдæр каст фæци аспирантурæ, бахъахъхъæдта физикон-математикон наукаеты кандидаты ном, фæкуыста университеты. Ныр цары йæ райгуырæн хъæуы, Олгинскæйы.

Бирæ азты йæ нал федтон æмæ йыл æрæджы сæмбæлдтæн сæхи хъæуы, уый дæр та – зианы. Кæй загъын æй хъæуы, ивгъ-уыд бонтæ мысыныл фестæм æмæ мын ахæм хабар радзырдта: «1974 азы хæдтæхæджы тахтæн Мæскуымæ. Уæлдæфы нын стю-

ардессæ ног газеттæ æмæ журналтæ райуæрста. Мæнмæ æрхауд-
та журнал «Огонек»-ы уыцы азы 31 номыр æмæ йæ кæсыныл
фæдæн. Кæронмæ ‘ввахс куы фæцæйхæццæ кодтон, уæд мæ цæст
æрхæцыд де ‘мдзæвгæтыл. Иу мæ дзы абон дæр нæма фæрох:

Пусть каждый пред собою будет честен:

Страх ведом всем. И разница одна:

Страх смелого лишь смелому известен,

А трусость труса всем вокруг видна.

Ме ‘мдзæвгæтæ «Огонек»-ы къорд хатты рацыдысты. Му-
рат цы номыры кой кæны, уым мыхуыргонд уыдысты мæ цып-
паррæнхъонтæ. Уырыссаг æвзагмæ сæ ратæлмац кодта Шере-
шевский Лазарь. Мурат йæ зæрдыл цы ‘мдзæвгæ бадардта, уый
иронау у афтæ:

Ныфсæн нæй тохы балбæласау тасæн,

Уæддæр фæтæрсы алчидæр йæхицæн:

Хъæбатыр иунагæй æвдисæн у йæ тасæн,

Тæппудæн та – æгас дуне æвдисæн.

Зындгонд куыд у, афтæмæй æз ме ‘мдзæвгæтæ хорз кæсын
нæ зонын, стæй сæ мæ зæрдыл дæр нæ дарын. «Зындгонд»
уымæн зæгъын, æмæ ацы хъуыды мæ иу чиныджы загътон –
фæлæ дзы кæцыдæрты мæ кæсджытæ æмæ мæ хæлæртты руа-
джы бахъуыды кодтон.

Ме ‘рдхорд Хъуысаты Генри афтæ зæгъы, дæ фыстытæй,
дам, мæ зæрдæмæ чи цæуы, уыдоны ‘хсæн рахицæн кодтон ахæм
цыппаррæнхъон:

Ну и нрав у наших рек!

Кто их урезонит:

Жемчуг в них на дно идет,

А навоз не тонет!

Уый дæр мæ уырыссаг æвзагмæ тæлмацгонд æмдзæвгæтæй
у. Йæ ирон вариант та у ахæм:

Диссаг та куыннæ у Терк,

Бафхæрин æз фурдты:

Фаджыстæ дзы сисынц ленк,

Аныхъуырынц дурты.

Борыхъуаты Елæмырзæйы фæрцы та мæ зæрдыл мæ ацы
цыппаррæнхъон бадардтон:

Рæдыдыстæм, нæй йыл ныхас дæр,

Нæ нæм хъардта адæмы хъæр;

*Цы къухтæй æмдзæгъд кодтам раздæр,
Ныр уыдонæй хойæм нæ сæр.*

Хæрзæрæджы мæ нæ рынчындæттæй иуы сæйраг дохтыр Уарзиаты Аркади базонгæ кодта æрыгон сылгоймаг Цæбиты Альбинæимæ. Уый дæр мæн хуызæн дохтыры æххуыс бахъуыд æмæ афтæмæй фембæлдыстæм.

Уымæй размæ Аркади сылгоймаджы кæмдæр мæ зарджытæй иуы заргæ фехъуыста æмæ нæ зонгæдзинад дæр уый фæдыл рауад.

– Дæ уарзон зарæджы ныхæстæ Музафер кæй ныффыста, уый зоныс? – бафарста йæ Аркади.

Нæ зонын, зæгъгæ, Альбинæ йæ сæр батылдта, стæй, иуцъус æнæдзургæйæ алаууыны фæстæ, афтæ:

– Æз Музаферы зонын тæлмацгæнæгæй дæр, – æмæ дзурын райдыдта:

*Кæддæр фыстон æмæ нæ уыдтæн раст:
«Куыд уарзтон, уымæй тынгдæр уарзæн нал и».
Тыхджындæр у мæ ныртæккæйы уарзт,
Фыццагæй ноджы тынгдæр цæхæр калы...*

Уый уыд Шекспиры 115 сонеты райдайæн, мæ тæлмацгондæй.

Чингуытæ кæсæг ма кæй ис, ууыл адæймаг куы баууæнды, уæд йæ зæрдæ цæуылдæр фæлаууы, литературæ ма кæйдæртты кæй хъæуы, уый йæ бауырны, йæ къухтæ дæлæмæ уагъд нал вæййынц, фæлæ сæхиуыл схæцынц. Галиу къух гæххæттыл фæхæцы, рахиз та фыссынмæ йæхи æрцæттæ кæны...

* * *

Абон райсомæй сæлфынæг кæнын райдыдта, æмæ, кæимæ фæтезгъо кæнын, уыдонæй Терчы был ничи фæзынд. Кæм сты де ‘мбæлттæ, зæгъгæ, мæ мæ зонгæ тезгъогæнджытæ куы бафарстой, уæд сын загътон: «Къæвдайы иу æртах дыууæ гуыппырсары фæтарсын кодта».

* * *

Нæ фысджытæй иуæн цыппар дамгъæйæ фæсномыг уыди. Цы амыдта, уый базонын мæ фæндыди, фæлæ сусæгдзинад райхалынæн ницы амал ардтон. Бирæ рабар-бабары фæстæ бавдæлдтæн, æмæ йæ фæсте размæ бакастæн æмæ дзы, уырыссагау æнæфсармдæр ныхас нæй, ахæм рауад.

Æвæццæгæн, цы «сусæгдзинад» раргом кодтон, уый кæйдæрты цур дæр загътон æмæ йæ уыцы «кæйдæртæй» чидæр кæнæ чидæртæ фыссæджы хъусы бацагъта.

Уæдæй фæстæмæ уый йæ фæсномыгæй нал спайда кодта. Мæнмæ та дзыхæй нал сдзырдта, афтæмæй мæрдтæм бацыд.

* * *

Мæ куыстмæ куы рацæйцыдтæн, уæд мæм Фатимæ дзуры:

– Фæлæуу мæм, æз дæр базармæ цæуын.

– Бирæ æнхъæлмæ кæсын та дæм хъæудзæн.

– Æртæ минутмæ цæттæ уыдзынæн...

– Де ‘ртыгай минуттæ мын зындгонд сты...

– Æз дæм æнæхъæн мæй куы фенхъæлмæ кастæн... Уыдон æртæ минуты аргъ дæр не сты?..

Хъуыддаг куы бакодтон, уæды хабæрттæ æрымысыди Фатимæ. Чындзæхсæв саразын сфæнд кодтам сентябры кæрон, æз та уыцы мæй Мæскуыйы ахуыр кæнын райдыдтон. Куыд бауынаффæ кодтам, афтæмæй æз хъуамæ иу къуыри мæхи ракуырдаин, мæйы кæрон нæхимæ ссыдаин æмæ чындзæхсæв скодтаиккам. Уый размæ, куыд ваййы, афтæ загсы нæ фидыд гæххæттæй сфидар кодтам.

Цыбыр дзырдæй, Фатимæйы куырдуаты бадын бахъуыд æнæхъæн мæй. Уый фæстæ мын йæ уавæры бæлвырддзинæдтæ радзырдта. Мæ мад, дам, мæ уынгмæ ракæсын дæр нал рауагъта, куырдуаты бадæгæн, дам, уыдæттæ не ‘мбæлы, зæгъгæ.

Æз дæм æнæхъæн мæй куы фенхъæлмæ кастæн, зæгъгæ, дæр уый тыххæй загъта.

* * *

Марды фæдыл фæцæуынц аразæг æмæ дохтыр.

– Ацы хæдзар æз сарæзтон, – загъта аразæг, – æртæуæладзыгон хæдзары цурмæ куы схæццæ сты, уæд.

Иуцасдæр ма ауадысты. Тигъы аууонæй сæм разынди фондзуæладзыгон бæстыхай. Аразæджы цæсгомыл цины уылæн ахъазыд:

– Уæртæ уый дæр мах сарæзтам. Фондз æмæ йыл дыууиссæдз азы цæуы, фæлæ ноджы хуызæнæй лæууы.

– Ацы хæдзар та фарон сарæзтам, – загъта аразæг, уæлмæрдты тигъмæ куы схæццæ сты, уæд. – Дыууæ уæладзыджы йеддæмæ дзы нæй, фæлæ куыд рæсугъд у, уымæ-ма кæс.

Уæдмæ уæлмæрдты дуарæй бахызтысты, æмæ ныр та дох-тырмæ æрхауд ныхасы бар.

Цыртытæн сæ бæрзонддæрмæ ацамонгæйæ, загъта:

– Ацы лæджы æз дзæбæх кодтон.

Дарддæр ацыдысты æмæ ныр та, сылгоймаджы цыртмæ амонгæйæ, загъта:

– Ацы чызг дæр мæ рынчын уыд.

Мæрдтæй авд йæ раздæры рынчынтæ куы рахуыдта, уæд ногкъахт ингæны цурмæ схæццæ сты æмæ йæ ныхас æрдæгыл аскъуыд.

* * *

– Тынг раст зæгъыс, Грис.

– Омæ Грис дæр иу хатт «тынг раст» куы зæгъа, уæд цас диссаг у?!

Ацы ныхæстæ фехъусгæйæ, банхъæлæн ис: æвæццæгæн-иу Грис æдзухдæр рæстытæ дзырдта, «тынг раст» та – стæм хатт.

* * *

– Æз цæмæй тæрсын, уый зоныс? – бафарстон иу хатт мæ бинойнаджы.

– Цæмæй? – йæхи хъусынмæ æрцæттæ кæнгæйæ, загъта Фатимæ.

– Исчи афтæ куы ахъуыды кæна, мæнæй уый дæр йæ усы хуызæн у, зæгъгæ.

– Адæм куыд загътой, уымæй растдæр ничи зæгъдзæн: «Ус æмæ лæг фæрæты хъæдæй барст сты...»

* * *

Змейкæйы скъоламæ нæ цалдæрæй литературон изæрмæ ахуыдтой. Немæ уыдис, цæрæнбонты ирон æгъдæуттæ адæмæн чи амыдта, иу ахæм дæр. Фембæлд хорз ацыд. Ахуыргæнджытæ дæр, скъоладзаутæ дæр сæхиуыл ницæмæй бацауæрстой. Иу дзырдæй, сæ арахстдзинадæй нын нæ зæрдæтæ барухс кодтой. Сæхи равдыстой бæркадджын фысымтæй дæр. Фæстæмæ здæхтыстæм райгондæй. Горæтмæ куы схæццæ стæм, уæд фыццаг æрлæууыдыстæм ирон æгъдæутты сæрылдзурæджы хæдзары дуармæ. Æртæйæ дæр рахызтыстæм æмæ шофыры ауагътам.

Фæндагыл Камалимæ хицæнæй баныхас кодтам не ‘мбалы

хæдзармæ бацæуыны тыххæй. Ноджы, кæм рахызтыстæм, уырдаем хæстæг уыди дукани. Нæ зæрдæ уыди немæ шампайнаг æмæ къафетты къопп райсын æмæ нæ фæндон не ‘мбалæн дæр бамбарын кодтам. Бамбарын кодтам, зæгъгæ, йын комкоммæ загътам:

– Сымахмæ цæуæм, ам сымахæй хæстæгдæр ничи цæры.

Уый нын афтæ:

– Иннæ хатт æрбацæудзыстут...

* * *

Ме ‘мдзæвгæтæй иу «Знон» хуыйны. Ис дзы ахæм рæнхъытæ:

Зæххыл цы у дæуимæ баст –

Мæнæн сызгъæринæй зынаргъдæр...

Фæкæнæд мæ дæ сæрыл хаст

Хуыцау, дæ цард куыд фæуа даргъдæр.

Гуыттыаты Замирæт æй куы мыхуыр кодта, уæд афтæ: «Дæхи сæрыл хаст фæуæд, дæуæн ахæм ныхæстæ чи ныффыссын кодта, уый!»

Замирæтимæ цæрæнбонты иумæ фæкуыстам, стæй хæларæй фæцардыстæм æмæ йын хъыг уыди, кæмæндæр мæ цард нывондæн æрхæссынмæ цæттæ кæй уыдтæн, уый, фæлæ, æвæццæгæн, æз, кæнæ лирикон хъæбатыр, уыцы чызджы куыд тынг уарзта, ууыл нæ ахъуыды кодта. Кæд ыл ахъуыды кодта, уæддæр ын мæ цард зынаргъдæр уыд.

Æвæдза, æцæг уарзондзинад кæй зæрдæйы райгуыры, уый йæ бæллиц сæххæст кæныны сæраппонд цы нæ бакæндзæн, ахæм нæй. Йæ уарзаны сæрвæлтау цæттæ вæййы йæ цард раттынмæ дæр. Нæ зæрдыл-ма æрлæууын кæнæм Къостайы рæнхъытæ:

Цы кæндзынæн,

Куыд цæрдзынæн

Æнæ дæу, амæддаг дын уон!

* * *

Нæ растфыссынады адæймаг ахæм къуырцдзæвæнтыл сæмбæлы, æмæ дисса! Зæгъæм, цæмæн фыссæм «дыккаг» дыууæ «к»-имæ, дыууæ «г»-йы дзы кæй хъæуы, уый æнцон сбæрæгтæнæн куы у, уæд? – Дыгай. Кæнæ райсæм дзырд «рæсугъд». Цæмæн æй фыссæм иу «с»-имæ, кæд æмæ «рæсугъд» (ома дыууæ «с»-имæ) дзурæм, уæд? Иннæ ахæм – «хъæздыг». Дзургæ арæхдæр (уæлдайдæр уæлладжыргоймæгтæ) «хъæзныг» куы кæнæм, уæд?

«Файнафарс» куы фыссæм, уæд «алыварс» цæмæн фыссæм? «Лæгъстæ» дæр цыма «с» нæ, фæлæ «з»-имæ фысгæ у, афтæ мæм кæсы, уымæн æмæ йæ бындур «лæгъз» у. Уæдæ «фыццаг» дæр «ц»-тимæ фысгæ нæу, уымæн æмæ дзырды бындур «фындз» у æмæ йæ фыссын дæр дыууæ «дз»-имæ хъæуы.

«Бæллæх»-имæ дæр бынтон разы нæ дæн. «Бæллах» дзурын æмæ фыссын мæм рæдыддæр нæ кæсы. О, хæдæгай, Миллеры «Ирон-уырыссаг-немьцаг дзырдурат»-ы дыууæ хуызы дæр æмбæлы. Дыууæ хуызы ма дзы æмбæлæм дзырдтæ «хъæздыг» æмæ «хъæзныг»-ыл дæр.

* * *

Хъайтыхъты Георы ныхæстæй ма цалдæр рæнхъы:

Экономисты

Бафарстой адæм:

«Ие кæнæм исты,

Ие та уал бадæм?»

* * *

Веринкæйы ныхæстæ, адæймаджы фыдæбæттæй дзæгъæлы бирæ ис, зæгъгæ, мæ зардыл арæхæй-арæхдæр лæууын райдыдтой.

Æртæ-цыппар кæнæ уымæй фылдæр хæттыты – цины кæнæ зианы – кæй фæдыл ацыдтæн, уыдонæй мын мæ хойы тыххæй тæфæрфæс чи нæ ракодта, ахæмтæ дæр ис. Уæдæ хорздзинадтæ кæмæн фæдæн, уыдонæй мæм кæцыдæртæ абон дзыхæй дæр нæ дзурынц. Йæ фыдгулыл мæ чи нымайы, уыдонæй кæйдæр кæддæр кæнæ куыстмæ райстон, кæнæ йæ куыстмæ райсын кодтон. Кæмæн йæ фыццаг æмдзæвгæ, кæнæ радзырд ныммыхуыр кодтон. Кæмæн литературæмæ фæндараст загътон, кæмæн та – æппындæр æвзæрæй ницы фæдæн.

Мæ царды фæлтæрддзинадæй скодтон ахæм хатдзæг: «Стыр нæ, фæлæ гыццыл хорздзинад дæр кæмæн фæдæн, уый мын æй стыр æвзæрдзинадæй бафыста. Стæй мæ, кæд тынг нæ фæнды, уæддæр æнæрымысгæ нæй нæ зондджын фыдæлы ныхæстæ: «Хорз ма ракæн æмæ фыд ма ссарай».

Нæ зондджын фыдæлтæй иу афтæ дæр ма загъта: «Адæймагæн йæ цыфыддæр знæгтæ свæййынц йæ тæккæ хуыздæр æрдхæрдтæ»...

* * *

Къостайы рæстæджы къамисыны аивад бæрзонд къæпхæнмæ схызти. Хетæджы-фыртæн цы къамтæ баззад, уыдон мæм аивады уацмысты хуызæн кæсынц, хуызысыны аивады нæ, фæлæ нывкæнынады аивады уацмысты хуызæн. Фæлæ диссаг цы у, се ‘ппæтмæ дæр ахæм иудзинад раиртæстон: иу ран дæр дзы хъæлдзæг нæу. Уыцы æнæбын арф цæстытæ дзаг сты сагъæс æмæ мæтæй. Йæ цæсгомы нуæрттæй иу дæр хъæлдзæгдзинад не ‘вдисы. Цыма йæ былтæ худыны охыл иу змæлд дæр никуы бакодтой. Цæмæндæр мæм афтæ кæсы, цыма, æдзухдæр сагъæсджын кæй уыд, бирæ дæр уымæн нæ фæцард.

Кæд алы мидбылхудт дæр адæймаджы цардыл фондз минuty æфтауы, уæд дзы, æвæццæгæн, Къостайы цардыл иу уым дæр нæ бафтыд, уымæн æмæ йæ къамтæм кæсгæйæ, адæймаг æрцауы ахæм хъуыдымæ: «Йæ дзыллæйы сагъæстæй йæ зæрдæ афтæ дзаг уыди, æмæ йæ худыны бон никуы фæци, хъæлдзæг уæвыны сахат ыл никуы скодта».

Ноджы ма мæм афтæ дæр фæкæсы, цыма Хуыцау уыцы зонджын æмæ хъуыдытæйдзаг цæстытæ хъæлдзæгдзинадыл цин кæнынæн не сфæлдыста, фæлæ адæмы хъыгтыл, дзыллæйы сагъæстыл риссынæн. Къостайæн æппæты тынгдæр рысти йæ зæрдæ, ирон адæммæ уарзондзинадæй дзаг зæрдæ æмæ йын уыцы зæрдæ йæ адæмы хъизæмайраг цард уынгæйæ, худыны бар дæр нæ лæвæрдта æмæ цин кæныны бар дæр.

Мæхинымæр хъуыдыты куы ацауын, уæд мæ цæмæдæр гæсгæ нæ фæфæнды, Къоста худгæйæ ист кæм у, ахæм къам фенын. Цыма уæд йæхи хуызæн нал уайд. Мæ зæрдæйы цы Къостайы фæлгонц æрцард, ууыл комдзог куы рацауа, уымæй фæтæрсын, æмæ, æвæццæгæн, хуымæтæджы нæ.

Къостайы нын Дунескæнæг радта нæ мастыл риссынæн, нæ сагъæстæ æвдисынæн. Æмæ, æцæгæйдæр, йæ нæртон хъарæг ныннæрыд Иры кæмттæ æмæ быдыртыл, йе ‘нкъард зарæгæй нызмæлын кодта нæ бæрзонд хæхтæ æмæ ныллæг дæлвæзтæ. Æнкъард-зæрдæйæ уымæн фыста:

*Кæй зæрдæ нæ агуры хъарæг,
Уый зарæд йæхи фæндиаг.*

* * *

Цыбырты Людвиг иу нывгәнәгәй әппәлыд, тынг кусаг, дам, у. Хуытиты Таймураз ын афтә:

– Хәмпәлтә қасфәнды куы ныккәрдай, уәддәр хосән нә бәззынц.

Уыцы ныхәстә мын мә зәрдыл Чехойты Сәрәбийи әрләу-уын кодтой. Уый дәр-иу искәмәй исты хорз ныхас куы фехуыста, уәд-иу әм бахәләг кодта, тәхуды, уыцы ныхас мәнәй куы сирвәзтаид, зәгъгә. Исчи-иу ын йе ‘мдзәвгә куы бакаст әмә-иу дзы иу рәнхъ йә зәрдәмә куы фәңыдаид, уәддәр-иу әхсызгон хәәр фәкодта: «Уый мән куы уайд!»

Уыйау әз дәр Таймуразмә бахәләг кодтон. Уыцы абарст әз куы загътаин, уый мә фәндыд.

* * *

Камал кәйдәр фәфәзмы, Никарагуа әмә, дам, ма Манагуамә бафтауы: Майрәмадаг уа, Суадаг уа.

* * *

– Болгарийи сәйраг горәт цы хуыйны? – бафарстой фәлварәнты скьоладзауы.

– Зонын әй, фәлә мә ‘рбайрох. Мә дәләвзаг рауай-бауай кәны. Ныртәккә йә әрхуыды кәндзынән...

– Зоныс әй, зоныс, – разәнгард әй кәны ахуыргәнәг. – Дә мады хоймә әмнәмттә сты.

– Әрхуыды йә кодтон: Текъле!..

Ләппу фәрәдыди. Текъле йә мады хистәр хо уыди. Кәстәры ном зәгъын әй хуыди. Уый София хуынди.

* * *

Олгинскәйәгтә, Алагыры сә хәуеккаг цы уынджы цард, уый зыдтой, фәлә, кәцы хәдзары, уый сә ферох әмә, бынәттон царджытәй сә размә чи фәци, уый бафарстой. Уый сын загъта:

– Ацы уынджы цәут, цәут әмә, акъаци бәлас кәй дуармә уа, уый уыдзән олгинскәйаджы хәдзар.

* * *

Гуыриаты Ципус Куырттаты комы номдзыддәр ләгтәй иу уыди. Бирә әгъдау фәләвәрдта ирон адәмән. Йә цот дәр йәхи хуызән адәмимә цәрәг кәстәртә разындысты.

Ципус куы амард, уæд мæрддзыгойы адæмы зæхх нæ урæдта. Сыхæсты номæй чи дзырдта, уый нал хъуыды кæнын, фæлæ ма йæ ныхæстæй иу нæ ферох: «Ципус ахæм лæг уыд, æмæ йæм хъæргæнæг æрвитын нæ хъуыд. Зианы хабар хъусгæ фæкæнæд, æндæр-иу æнæмæнг мæрдджыны фарсмæ æнæрба-лæугæ нæ фæци».

Кæуылты тыхджын сты не ‘гъдæуттæ! Хæддзуйæ чындзæхсæв, куывд кæнæ цины хъуыддаджы фæдыл цавæрфæнды æмбырдмæ дæр æрбацыдтæ, уæд дыл æнæмæнг æгады ном сбæддзæн.

Бынтон æндæр хъуыддаг у зиан. Уырдам æнæхъæргæнæгæй æрбацæуæгæн фылдæр кад ис, æмæ Ципусы уыцы миниуæгæй йæ сыхаг дæр уымæн æппæлыди.

* * *

Нæ дын æмбæлд, афтæмæй цы преми райстай, уый дын æмбæлди исты хорз æхсæнадон хъуыддагыл бахардз кæнын.

* * *

Ма фыны цавæрдæр лекцийы фæвзæрдтæн. Лекци нын касты, уымæй размæ кæй никуы федтон, ахæм нæлгоймаг. Цыдæр æнæмæнг кæнинаг хъуыддаджы фæдыл ма дыууæ хатты сыстын бахъуыд. Дыккаг хатт куы сыстадтæн, уæд мыл ахуыргæнæг фæхъæр кодта:

– Послушай, танцор! – æмæ мын дарддæр ахæм æфхæрæн ныхæстæ загъта, æмæ фырмастæй ма масты дзæкъул, цы уыд, уымæй дыууæ хатты стырдæр фæци, фæлæ мæхиуыл ныххæцын бафæрæзтон.

Дыккаг сахат куы райдыдта, уæд дæр та мын цæйдæр ницæйаг хъуыддаджы тыххæй уайдзæф бакæнын йæ зæрдæ уыди, фæлæ, куыддæр фыццаг ныхæстæ сдзырдта, афтæ йæ хъуыры абадтæн æмæ, ме ‘взаг цыдæриддæр карста, уыдон ыл ихуарæгау ныккалдтон. Ма уайдзæфтæ куыд карздæр кодтой, афтæ ма хъæлæс дæр тынгдæр нæрыди. Æппæты карздæр ныхæстæ мын афтæ хъæрæй рауадысты, æмæ ма цъæхахстмæ фехъал дæн. Уый мын афтæ зын уыд, æмæ мæхи фæсмонæй хордтон, цы зæгъынмæ хъавыдтæн, уыдон мын кæронмæ зæгъын нæ бантыст, зæгъгæ. Зæгъынмæ та йын хъавыдтæн афтæ: «Ды, æвæццæгæн, нæ зоныс, танцорæн къæхтæй уæлдай къухтæ дæр кæй ис. Уыцы къухтæм та ахæм миниуæг ис, æмæ, куы бахъæуы,

уæд æрбатымбыл вæййынц æмæ хореографы хæмхудтыл ралæууынц!»

* * *

Грис хъазæн ныхас бирæ уарзта. Ахудыны тыххæй-иу истытæ йæхиуыл дæр æрымысыди. Иу хатт, дам, Ногиры уазæгуаты уыди. Кадджын уазæджы куыннæ сбуц кодтаиккой йæ хъæуккæгтæ. Ноджы йын йе ‘рцыд сыхæгтæ дæр базыдтой, æмæ фынгæй бæрæгбон рауад. Бæрæгбон та зарæгæй фидауы, æмæ иу заман Грис базарыд. Æз æй никуы фехъуыстон, фæлæ куыд дзурынц, афтæмæй хорз зарыди.

Зард куы фæци, уæд, дам, ын фынгыл бадджытæй иу афтæ:
– Уæуу, дæ хæдзары мыггагыл, Плиты Грис, афтæ хорз чи зары æмæ афтæ æвзæр чи фыссы!..

Плитæм уыди æндæр Грис дæр. Номдзыд зарæггæнæг. Æмæ фынгыл бадæг афтæ фенхæлдта, заргæ чи кæны, æмдзæвгæтæ дæр уыцы Грис фыссы.

Уæвгæ, иу дæр нæ фенхæлдта æмæ иннæ дæр. Ацы хабæрттæ поэт Грис йæхæдæг æрымысыд.

* * *

Цалдæр азы размæ нæ цæхæрадоны ныссагътон æхсынцъы бæлас. Диссаджы хæрзад дыргътæ дæттын райдыдта. Хуымæтæджы æхсынцъы нæ уыди. Йæ дыргътæ уыдысты рæстæмбис фæткъуыйы йæстæ.

Цалдæр азы фæстæ бæласы фарсмæ æрзади рæхснæг тала. Афтæ тагъд айрæзт, æмæ, дыргъ дæттын куыд райдыдта, уый зонгæ дæр нæ бакодтон, фæлæ йæ дыргътæн дынджыр бæласимæ иумæйагæй ницы уыд. Ног талайы дыргътæ сырх нæ уыдысты, фæлæ – бур, стæй – гуырдзиаг балай чысыл стырдæртæ. Уыцы хъуыддæгтæм дæсныдæр чи уыд, уый мын куыд радзырдта, афтæмæй стыр бæлас прививкæгонд уыди, тала та, прививкæгонд къалиуы бын цы уидаг уыд, уырдыгæй сырæзт æмæ йыл æндæрхуызон дыргътæ дæр уымæн зад.

Хъулаттæ мады гуыбыны дæр ис, зæгъгæ, хуымæтæджы нæ фæзæгъынц.

* * *

Мæскуыйы куы ахуыр кодтон, уæд нæ æрбахуыдтой ахуырадон Советы æмбырдмæ. Журналистикæйæ дзы кандидаты дис-

сертаци хъахъхъæдта иу чызг. Мæ фарсмæ æрбадт Уæлдæр партион скъолайы ахуыргæнджытæй иу лæг. Дагестаны адæмыхæттытæй кæцыдæры минæвар уыд, фæлæ кæцы, уый нал хъуыды кæнын. Нал ын хъуыды кæнын йæ мыггаг дæр – фынддæс æмæ ссæдз азмæ лæгæй цыдæртæ фæрох вайы – фæлæ профессор æмæ наукæты доктор кæй уыд, уый мæ нæ фæрох.

Мæ фарсмæ æрбадт, йæ сæрак папкæ байгом кодта, йæ гæххæттытæ дзы райста æмæ кусынмæ бавнæлдта. Уыцы рæстæг дзурын райдыдта диссертант дæр. Дзурын, зæгъгæ, уый уæздан ныхас у. Зæгъæн ис, æмæ йæ цъæхснаг хъалæс уаты къуымтæ арыдта. Профессор иуцасдæр рæстæг цыдæртæ афыста, фæлæ, сылгоймаджы хъалæс нылæгдæр куы нæ кодта, уæд, йæ гæххæттытæ рамбырд кæнгæйæ, мастыхуызæй сдзырдта: «Уыцы хъæр мæ кусын нæ бауадздзæн!» – æмæ фæддæдуар.

Мæ зæрдыл, хæстæй чи ралыгъд, уый ныхæстæ ‘рлаууыдысты. Ам, дам, лæджы маргæ дæр акæндзысты æмæ тохы быдыр ныуагъта.

* * *

– Ардæм хæрын æмæ нуазынмæ ничи ‘рцыди.

– Тынг раст зæгъыс. Ардæм иууылдæр æрцыдысты нуазынмæ æмæ хæрынмæ.

* * *

Р. Т. фыста: «...горæты (Дзæуджыхъæуы. – Дз. М.) иронау чи фыссы, иу ахæм фыссæг дæр нæ фæзынд. Уымæн æмæ ам æндæр культура ис».

Мæнмæ гæсгæ, уый æндæр культурæимæ баст нæу. Генитæ дæр æмæ курдиæттæ дæр горæтты нæ гуырынц. Кæд дзы гуыры, уæд та – иугæйттæ. Ам та францаг уадзæн ныхасæн æнæрхæстгæ нæй: «Генитæ райгуырынц провинцийы, мæлгæ та акæнынц Парижы». Стæй ма йæ адарддæргæнæн ис ахæм ныхæстæй: генитæ нæууыл зайынц, асфальтыл нæ фæлæ.

Горæты, иронау чи фыста, иу ахæм фыссæг дæр нæ райгуырди, зæгъгæ, зæгъын дæр бынтон раст кæй нæу, уымæн æвдисæн – Джимиты Георги.

* * *

Психиатрон рынчындоны дохтыр рынчынмæ цæуылдæр рамасты æмæ йын афтæ:

– Кæд ахæм зонджын дæ, уæд ам цы кусыс?

– Æмæ дзы ды цы кусыс? – йæ фарстæн ын фарстæй дзуапп радта рынчын.

Иннæ рынчын та сæйраг дохтырмæ алы фембæлды дæр ахæм фарст лæвæрдта:

– Кæм хуыссыдтæ?

Нæхимæ, зæгъгæ, йын-иу дохтыр алы хатт дæр дзуапп радта.

Рынчын та йын-иу афтæ загъта:

– Æз та æхсæзæм палатæйы.

Æцæгæйдæр, рынчыны палатæйы номыр уыди æхсæзæм.

* * *

Рагон Индийы зонды ныхæсты æхсæн ахæм дæр ис: «Чиныг, ус æмæ æхца искæй къухмæ куы бахауынц, уæд сæ сæфтыл нымай. Куы ма дæм æрбахауой, уæд чиныг – скъуыдтæй, ус – хæлдæй, æхцатæ – хайгай».

Уыдзæни ма

АБАЙТЫ Эдуард

ЗÆРДАЙЫ МЫСИНÆГТÆ

* * *

Бынхос нæ дæн, мæхъи,
Быны тулын нæ зонын.
Æз федтон дæу мæхи,
Кæнын дæ разы зоныг...

Дыууæ уды – æмдзаст,
Нæ фæразынц ысдзурын.
Цы у, цымæ, ныр уарзт?
Дзаг иу суадонæй дурын!...

* * *

Къæрц ныхасæй не ‘фсæды,
Разылд куырой йе ‘фсæртыл.
О цы дзыхы къæбæл дæ,
Сауномхæссæн къæбæда!..

Фос нæ уасынц ривæдæй,
Сынæр цæгъдынц иууылдæр.
Ривад куырой – хъæргæнаг,
Къæрццысхъиугæ – гæркъæраг.

Дзурын æз та миднымæр,
У мæ ныхас мидæмæ.
Цауд кæд уыди хæдæвзæрд,
Хæдæнхъызты хъæд æвзæр?..

* * *

Рæстæг нæ дæтты йæ рохтæ,
У, дам, нæ зæрдæты дохтыр, –
Фæлæ мæнæн дæ кæд дард уысм,
Гъе уæддæр тынгдæр мæм хъарыс.

Цас дыл фылдær цæуы рæстæг,
Уыйас цыма дæ хæстæгдær...
Акалдæн, амардæн хос нæй, –
Туг ма куыд рацæудзæн носæй!

Фæнык кæй хъахъхъæдта цæхæр,
Уымæн баззади æнæхæрд.
Уадз, фылдær химидаг судза, –
Зæрдæ мысинæгтæй буц уа!..

* * *

Мах
иууылдær уыдзыстæм
уым:
чи – раздær,
чи – фæстæдær...
Ды цардыл хъуыды кæн,
хуырым, –
нæ ферох уыдзынæ
мæлæтæй...
Дæ базыртæ
ысцæгъд ма
ды!
Ис удæгæстæ дær
мардæй!
Мæлæтыл кæныс
хъуыды,
уæд ферох уыдзынæ
цардæй!..

* * *

Гæдымитыл амад –
нæ цард.
Нæ дзы кæны хъармад
хæдзар.
Зæрдæйы тавс дær дзы
куы нæй.
Бæллæх ныл куы æрцыд,
уæллæй!..

Дæ ирддзыд цæстытæ
 мысын,
 æнæхин кæстытæй –
 фысым.
 Зæрдæйы кæсæнау
 сыгъдæг –
 мæ уды рæсæнуат –
 быгъдæг.
 Гæдымитыл амад
 нæу цард,
 кæндзæн та дзы хъармад
 хæдзар...

* * *

Кæд сцагъта чидæр
 Йæ сасирчъилтæ?
 Æви куыройгæс
 Ыссадфæдджитæ?

У митгæбына
 Къæссадзæгъдæнтæ.
 Куы нал у зымæг
 Хæссаг хъæпæнтæ.

Мæ цæстытæ дæм
 Ныуурс сты, зымæг!
 Кæд уыдон урсæй
 Урс дæ, сым-сымæг?!

Æрæджиауы
 Хорзæх дæр – хорзæх.
 Ратт митбæркæдтæй
 Бæркадджын хор, зæхх!

* * *

Нæлгоймаг хаста худ, –
 Нæ цух кодта йæ сæрæй,
 Йæ рихибынæй худт, –
 Уыдысты йын æрдхæрæн.

Худ зокъойыл дæр ис,
 Ис рихитæ гæдыйыл.
 Дæ лæджыхъæд æвдис, –
 Æрмæст лæгтæнæг уый у!..

* * *

Цы нæ дæн, уый мæ мачи домæд, мачи,
 Мæ уат куыд у, хæссын мæ къæхтæ афтæ.
 Уый диссаг нæу, мæ фæндаг кæд фæсатжил,
 Йæ мидреуайæ феггуырсы мæ авдæн.

Кæны ивылдæй сатжилтæ цæугæдон,
 Фæлæ уæддæр йæ зæронд фæдмæ здæхы.
 Æрхъу цалхыл фæтулы кæд мæ уæрдон,
 Уæддæр йæ рохтæй здахын æз мæ бæхы.

Цы нæ дæн, уый мæ мачи домæд, мачи,
 Йæхи лæзгъæр ныннæмы фос дæр донмæ.
 Нæ фыдтæ нын куы сфыцой иумæ аджы,
 Уæддæр нæ бас нæ баиу уыдзæн. Тобæ!..

* * *

Хъæуы аджы
 Бынмæ суанцъы,
 Агисæны – алгъац.
 Цæвæг – ссонджын,
 Зных – æхсонджын.
 У сæ сæмбæлд ахъаз.

Раст -æххуырстау
 У æнгуырстан
 Судзинæн, æрцындзæн.
 Бæрдын хъуылæг
 Скодта хъуырма.
 Мисын дзы æрцым, цæй.

Цард æнæ ‘нцой,
 Нæй – æнæнцой.
 Куырой зилы доныл.
 Зæрдæ мастæй
 Змæлы, уарзтæй,
 Уастæн уа йæ бонæй!..

* * *

Хур нæм ныккасти æдзынæг,
 Дзаг цæстæй зæхмæ ныккаст.
 Ратагъд æрæгмæ тæдзынæг,
 Дысоны хъызтæй фæтарст?

Æхсæвы ирды фæрчытæ
 Кодта къæркъадæвдæг хъызт,
 Фæлæ ныр ихын фæдджытæй
 Митдон уæгъдвæндагæй мызт.

Хуры хъарм къулрæбын сæмбырд,
 Цыма чырвазы йæ пырд,
 Æви фæтагъди æхсæмбал
 Уымæн йæ цæхæрæй ныр?

Хурзæрин, мах ныр – дæ уазæг!
 Кæрчытæн хурварс – дзæнæт.
 Хурмæ – цъынд, дзуллагбадт уасæг,
 Нал дзы ис кæрчыты мæт.

Цыма йæ сой ныссалд каркæн,
 Мит хæры – урс фæсмæууад.
 Зымæг, æртхъирæн нæм ма кæн,
 Уалдзæджы комдæф ныл суад!..

* * *

Мах дын цæджындзтæ, ды – аххæрæг,
 Иумæ ныл фидар хæцыс.
 Демæ ныл не скæндзæн ахæрæт,
 Астæуцæджындз дæ – нæ ныфс.

Мах дын – æндзæлмттæ, сæ уæлæ та
 Ноджы уæладзæнтæ уагъд,
 Уыдоныл калд та – æхсæлытæ,
 Æлыг сыл – къулæгæй над.

Æлыгыл – къæйтæ уæлувады –
 Иры тъæпæнсæр хæдзар.
 Уæлхæдзар – хуртуан æнувыдæй
 Хъахъхъæны лæппу – бындар.

Зилгæ уæззау æлхуый рауадзы
Уæлхæдзарбылæй гыцци.
Аскъуыд тæбын æндах: «Марадз-ма!»...
Æлхуыймæ лæппу фæци...

Гайлаг рæуæдæй бæрæг нæу, цы,
Къодах – йæ фыццаг цæфæй?
Рауайæд ирæн æцæг лæг дзы
Къонайы хъармы тæфæй.

Самайæм иумæ нæ мæсыг дæр
Хæдзарæн, фидар гæнах, –
Фæлæ-иу хъуысæд æппæт сыхтæй
‘Рмæстдæр чындзхасты гæрах...

Фестæд дæ уæлхæдзар хъазты фæз,
Зарæгæй тонæд дæ цард.
Къæсæр та банкъарæд уарзты уæз, –
Хизæд дыууæрдæм ыл фарн.

Мах дын – цæджындзтæ, ды – аххæрæг,
Иумæ ныл фидар хæцыс.
Демæ ныл не скæндзæн ахæрæт,
Астæуцæджындз дæ – нæ ныфс.

* * *

Цæмæн баззад дæ зæрдæйы гуыдыры,
Чызгай, мæ дæгъæл абоны онг сагъдæй?
Йæ дæгъæл алы гуыдырæн æндæр у,
Нæ йын фæбæззыд æмæ ма йæ суагътай!

Æвæццæгæн, мæн гуыдыр сæттын бахъуыд,
Фæлæ, бæллæх, йæ зæрдæ сæттын чызгæн.
Æмæ дын æй æз абоны онг къахын, –
Мæ дæгъæл дæр кæд уый тыххæй нæ сызгæ?..

БУТАТЫ Эльмæ

МÆ БÆЛЛИЦТÆ

РАГОН УАРЗТ

Кæдæй-уæдæй та ацы изæр ногæй
Æнæнхæлæджы фембæлдыстæм мах.
Фæцæуæм иумæ раздæрау уæнгрогæй,
Кæддæрау ныл мæйрухс æхсæв ныддаргъ...

Æппындæр дыл нæ фæтых ысты азтæ –
Нæ зоныс, циу фæллад æмæ æнкъард.
О, диссæгтæ – дæ сау цæстыты кастæй
Нæртон уалдзæг мæ зæрдæйы æрцард.

Нæхи аххосæй фехæлди нæ мæсыг,
Æнæхъæнæй йæ бындзарыл ныккалд.
Кæлы ма ныр, æрæджиау, мæ цæссыг –
Йæ судзаг фæд мæ уадултыл ныссалд.

Цы ма хæссæм нæ рæдыдтæ тæрхонмæ?
Нæ хатырæй ныр бирæ пайда нæй.
«Фæхон мæ балцы ивгъуыдмæ, фæхон мæ», –
Лæгъстæгæнæгау курын æз дæуæй.

Æрымысæм нæ кæддæры изæртæ –
Нырма нæ риуты не ‘рмынæг ис арт.
Фæлтæрæнтæ – нæ фæндæгты цæхгæртæ,
Фæлварæн та – æдæппæтæй нæ цард.

ÆНÆ ДÆУ

Ыссардтай мын мæ зæрдæмæ
Æвæлмонæй фæндаг.
Рæсугъд, æрдхæрæн ныхæстæ
Мæнæн фæкодтай фаг.

Фæзарыдтæ мын зарджытæ,
Нæ мæ уагътай æнкъард.
Ысиу кæнынмæ хъавыдтæ
Дæ цардимæ мæ цард.

Æнæ дæу рухс дæр нал уыдтон,
Цæргæ дæр нал кодтон.
Хуымæтæг къахдзæф акæнын
Æнæ дæу нал зыдтон.

Фæздæгау рæстæг атади,
Ныр мæ æвдæрзы маст:
Кæрон æрцыд мæ амондæн
Æрвнæрæгау æваст.

Фæсфæззæг уазал зымæгæн
Æнæ æрцæугæ нæй –
Фæлæ цæуылнæ фехъуыстон
Рæстаг ныхас дæуæй?

Мæ бæллицтæ, мæ хъæстытæ
Уæддæр дæумæ хæссын:
«Мæнæн æнæ дæу тынг зын у –
Æнхъæлмæ дæм кæсын...»

ХОНГÆ КАФТ

Цины бон æнæ акафгæ нæй!
Цины бон æнæ азаргæ нæй!
Хонгæ кафтæй барухс кæнæм цард –
Фидауы къæрцæмдзæгъдæй нæ кафт.

Хонгæ цагъдмæ рагæй уыд нæ каст,
Хонгæ кафтæй байгом кæнæм хъазт.
Фæндырдзæгъдæг, ацæгъд-ма нын, цæй, –
Фæсивæдæн бауromæн нæй.

Ма ‘мбæхс ды дæ цæстытæ мæнæй –
Ацы бонæй амонджындæр нæй!
Кафгæ-кафын, комкоммæ – æмдзаст:
Хонгæ кафт нын райхæлдта нæ уарзт.

Хонгæ цагъдмæ рагæй уыд нæ каст,
Хонгæ кафтæй байгом кæнæм хъазт.
Фæндырдзæгъдæг, ацæгъд-ма нын, цæй, –
Бастæй дæр нын бауromæн нæй.

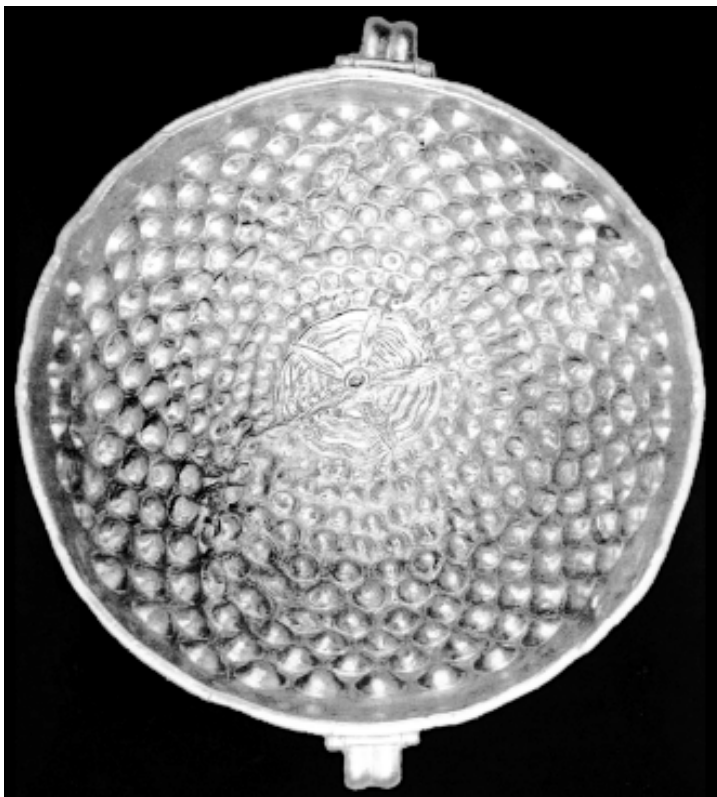
Сыхы хистæр кафджытæм ныккаст –
Базыртæ йыл разади æваст.
Симгæ-симын, комкоммæ æмраст
Уазæг чызгмæ къахфындзтыл фæраст.

Хонгæ цагъдмæ рагæй уыд нæ каст,
Хонгæ кафтæй байгом кæнæм хъазт.
Фæндырдзæгъдæг, ацæгъд-ма нын, цæй, –
Хонгæ кафтæн фæрохгæнæн нæй.

«МАХ ДУДЖЫ» РАВДЫСТ

Нæ равдысты ном – «Алайнаг барæг»

Кæхц, Н. э. I æнус Сызгъæрин. Ростовы облæст.

Бæхы гуыр аивгæнæн. Н. э. I æнус. Сызгъарин, бронзæ, зынаргъ дуртæ. Г. Азов.

Бæхы гуыр аивгæнæн. Н. э. I æнус. Сызгъарин, зынаргъ дуртæ. Г. Азов.

*Рон, роны 'взæгтæ æмæ хицæн хæйттæ.
Н. э. I æнус. Сызгæрин. Г. Азов.*

*Æргæвæг æмæ рон аивгæнæнтæ.
Н. э. V æнус. Сызгæрин, æвзист, зынаргъ дуртæ. Брут.*

Бæхы ифтындзæн дзаума фæлындзæнтæ. Н. э. I æнусы кæрон æмæ II æнусы райдайæн. Сызгъæрин, зынаргъ дуртæ, авг. Ростовы облæст.

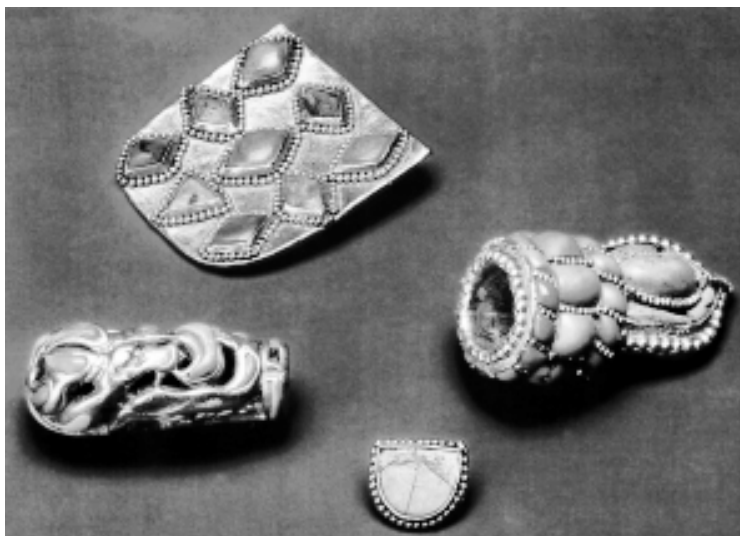
Бæхы ифтындзæн дзаума фæлындзæнтæ. Н. э. V æнус. Сызгъæрин, æвзист. Брут.

Хъуырыл даргæ аивгæнæн. Нæ эрæйы I æнусы кæрон æмæ II æнусы райдайæн. Сызгъæрин, зынаргъ дур (бирюза), авг. Ростовы облæст.

Нуазæн. Н. э. I-II
æнустæ. Æвзист.
Ростовы облæст.

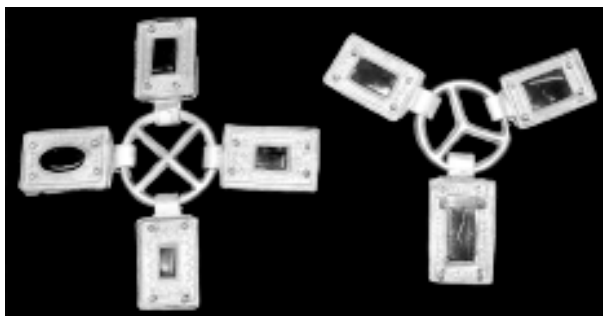
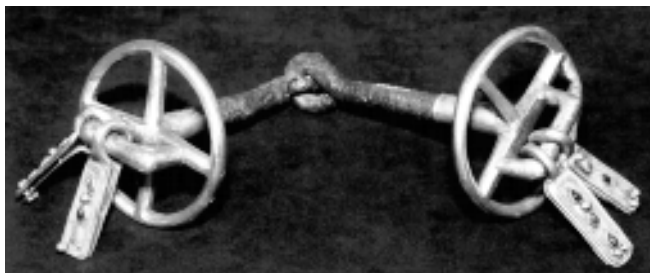
Роны хицæн хæйттæ. Н. э. I æнусы кæрон.
Сызгæрин, зынаргъ дуртæ. Г. Азов.

*Дурын. Н. э. I æнус.
Æвзист, зæриндоны тылд.
Ростовы облæст.*

*Къустæ, сырды ныв кæуыл ис, ахæм хæцæнджын нуазæн, сыхырна.
Н. э. I æнус. Æвзист.*

Идоны къæ-
бæлтæ. М. э. IV
æнус. Æфсæй-
наг, æвзист, сыз-
гъæрин, авг.
Ростовы облæст.

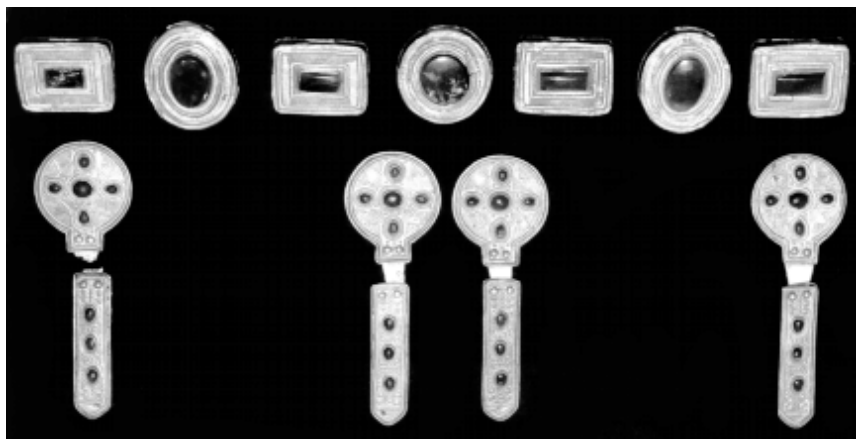
Бæх ифтындзæн
дзауматы хицæн
хæйттæ. Н. э. IV
æнус. Сызгъæрин,
æвзист, æрхуы, зы-
наргъ дур. Ростовы
облæст.

Нывæфтыдтæ бæхы уæлæфтауыл.
Н. э. I æнусы кæрон. Сызгъæрин. Г. Азов.

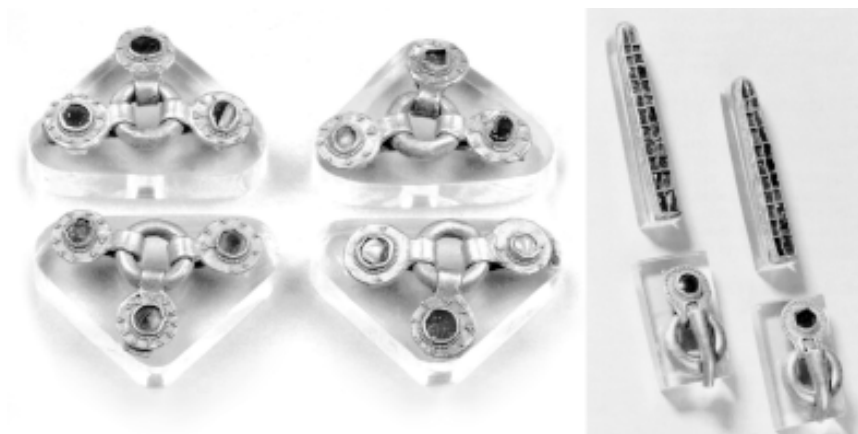
*Бæхы дзылар алыхуызон аивгæнæнтимæ, роны æвзæгтæ.
Н. э. V æнус. Æфсæйнаг, æвзист, сызгæрин, бронзæ,
зынаргъ дуртæ, авг. Брут.*

*Бæхы гуыр аивгæнæнтæ. Н. э. III æнусы кæрон –
IV æнусы райдайæн. Æвзист, бронзæ, зынаргъ дур, авг. Брут.*

*Хъама йæ кæрддзæмы.
Н. э. I æнусы кæрон. Сызгъæрин,
зынаргъ дуртæ, æфсæйнаг. Г. Азов.
Азовы горæт.*

*Къахыдарæсы гарнитур. Æргъæвджытæ, роны æвзæгтæ.
Н. э. V æнус. Сызгъæрин, æзист, зынаргъ дуртæ, авг. Брут.*

*Рон аивгæнæнтæ. Сызгъæрин, коралл, авг,
зынаргъ дур. М. э. I æнус. Ростовы облæст.*

АЛАЙНАГ БАРАҢ. I–V АНУСТЫ ХЭЗНАТЭ

(Фәсныхас нә «Равдыст»-мә)

Цы әвдисәнтә нәм ис, уыдонмә гәсгә аланты кой фыццаджы-фыццаг ракодта ромаг философ әмә фыссәг Луций Анней Сенека (царди нә эрәйы агъоммә I әнусы) йә пьесә «Фиест»-ы. Алантә, куыд адәм, афтә иу кәнын райдыдтой нә эрәйы райдайәны Астәуккаг Сырдарйа әмә Астәуккаг Азийы. Куы сиу сты, уәд сә иу хай нә эрәйы фыццагәм әнусы абалц кодтой ныгуылә-нырдәм. Бахәццә сты Доны әмә Сау денджызы былгәрәттәм. Рагон авторты ныхәстәм гәсгә ацы адәм хәцынмә уыдысты иттәг хәрзарәхст. Сенека сә хоны «хәәддаг», Лукиан – «тымәг әмә иудадзыг хәстмондаг», Флакк – «тәвдтуг, әхсидгә», Дионисий – «хәәбатыр», Марцеллин – «хәстон хъуыддәгты иттәг фәлтәрд».

Хәстон старты сын хорз кәй әнтысти, стәй базар кәнынмә кәй арәхстысты, уымә гәсгә алантәм хауди бирә әфтиаг. Уымән әвдисән – Волгәйы быләй Сау денджызы онг быдырты, әлдәртты обәуттә кәй хонынц, уым цы бирә хәзнатә разынд, уыдон – цәуы сыл дыууә мин азмә әввахс. Әфсәйнаг, сызгәарин, әвзист әмә зынаргъ дуртәй конд хәзнатыл ис алыхуызон цәрәгойты, фантастикон сырды нывтә. Фәлыст сты сәйрадждыәр әрвхуыз зынаргъ дур бирюзайә.

Мәргъты хуызы әвдыст цыдысты әрвон дунейы минавәрттә, сәфтәгджын цәрәгойты хуызы – зәххон цәрджытә, тугдызы сырды хуызы та – дәлзәххон дунейы цәрджытә.

Алайнаг цыртдзәвәнтән сә тәккә цымыдисагдәртә сты, 1989–1990 азты Бруты цур ацы фәсныхасы авторы разамындәй обәуттә кәхәгәйә кәй ссардәуыд, уыдон. Обәуттә кәддәр фәкхәхтәуыди, фәлә дзы разынд әмбәхст бынәттә дәр. Уым әфснайд уыдысты әппәты зынаргъдәр дзауматә. Обәуттә фәзындысты V әнусы фыццаг әмбисы, «Адәмты стыр ивыләнтә» кәй хонынц, уыцы дуджы, ома гуннты әрбабырсты заман.

V әнусы обәуттә хәзнатәй афтә хәздыг кәй разындысты, уый дзурәг у, гуннтә фыццаджы-фыццаг Доны был цәрәг аланты кәй бахыгдардтой, Разкавказы алантәм та, зәгъән ис, кәй не ‘рбаххәссыдысты, ууыл.

Гәбуты Тамерлан

ЕЛХЪАНЫ АХСДЖИАГ КУЫСТ

Турчы ирон диаспорæимæ фæндон бастдзинад дарыны фадат куы фæзынд, уæдæй нырмæ ссæдз азæй фылдæр рацыди. Никæмæ уал кæсы диссаг Стамбулмæ кæнæ Анкарамæ балц, нæдæр, искæмæн Турчы хæстæджытæ æмæ æрдхæрдтæ ис, уый. Дард бæстæйы рагон ирон эмигрантты фæстагæттæ кæй цæрынц, сæ фыдæлты ном æмæ ирон æвзаг дæр кæй нæ рох кæнынц, ууыл дистæ-тæмæсты рæстæг дæр ахицæн. Фæлæ уæддæр мæ зæрдæ дарын, нæ кæсджытæ æхсызгонæй кæй базонгæ уыдзысты, Ирыстон æмæ ирон адæм канд адджын мысинæгтæ нæ, фæлæ иузæрдиондзинады, арф хъуыдыты æмæ бæрнон иртасæн куысты ратæдзæн кæмæн сты, ахæм лæгимæ.

Бады Елхъан (йæ туркаг ном Ильхан Текин) райгуырд 1948 азы 1 январы Йозгаты вилайеты Бойалыкы хъæуы. Уæды рæстæджы ирæттæ хъæуты кæй цардысты, уымæ гæстæ-иу сывæллæттæ дзурын цы ‘взагыл райдыдтой, уый, кæй зæгъын æй хъæуы, уыдис ирон. Фондз азы онг Елхъан æппындæр туркаг æвзаг нæ зыдта. Сахуыр æй кодта, æрмæст скъоламæ куы бацыд, уæд. Æстæм къласы онг бакасти сахар Йозгаты, стæй йæ ахуыр дарддæр ахæццæ кæнынмæ ацыди Стамбулмæ.

Елхъан ирон адæмы истори æмæ культурæ хорз зоны, уымæн æмæ йæм гуманитарон ахуырад ис. Куыд рабæрæг, афтæмæй каст фæци Стамбулы университеты литературон факультеты историон хайад. Раст зæгъгæйæ, цы дæсниад райста, уыцы къабазы никуы куыста. Турчы паддзахадон куыстуæтты мызд чысыл фидынц. Уымæ гæстæ Елхъан фæкуыста стыр фирмæты: 20 азы бæрц уыди менеджер химион индустрийы, уый фæстæ раивта автомобилон индустримæ æмæ ма уым 20 азы бакуыста тæккæ бæрзонддæр къæпхæны менеджерæй. 2007 азæй фæстæмæ у пенсиисæг.

Елхъан у Гойаты хæрæфырт, Сæбæтхъуаты сияхс. Ис ын дыууæ фырты. Ирыстон æмæ Турчы ирон диаспорæйы æхсæн æнгом

бастдзинад аскъуыди 1920-æм азты кæрон. Хæрз æрыгон лæппуйæ Елхъан ссис, уыцы бастдзинад чи сног кодта, уыдонæй иу. Æппæты фыццаг Ирыстонмæ æрбацыди 1976 азы. Æвæццæгæн, уый уыди, Турчы чи райгуырд æмæ схъомыл, уыцы ирон интеллигенцийы ног фæлтæрæй фыццаг минæвар. Стамбулма Ирыстонæй цы хабæрттæ ахаста, уыдонæй сразæнгард кодта йе ‘мгæртты æнæхъæн фæлтæр, сæ фыдæлты зæхх цæмæй базоной, уымæ.

Ныртæккæ Елхъан фыссы чиныг ирон адæмы историон фæндæгтæ, ирон æвзаг æмæ культурæйы тыххæй. Уыцы иу рæстæг кæны, Туркмæ цы ирон мыггæгтæ афтыд, уыдон номхыгъд аразыны, сæ раздæры цæрæнбынаттæ æмæ сæ нымæц базоныны куыст. Уый æнцон нæу, уымæн æмæ ирæттæ Турчы рагæй нал цæрындæ хицæн хъæуты – ныппырх сты уыцы стыр бæстæйы алы рæтты.

Турчы цæрæг ирон мыггæгты нымæц æвдисæг таблицæ аразгæйæ Елхъан алы мыггаджы дæр ссардта, йæ хæстæджыты хорз чи зоны, ахæм лæгтæ æмæ сын хицæнтæй ранымайын кодта сæ мыггаджы минæвартты. Елхъанмæ гæсгæ дзы рæдыд хъуамæ плюс-минус 5 % фылдæр ма уа. Сфыст æвдисы, 2010 азы 15 ноябрымæ цы уавæр уыдис, уый. Кæмдæрты къухы нæма бафтыд официалон туркаг мыггæгтæ сбæлвырд кæнын, хаттай сæ номхыгъд æххæст нæу. Куыст дарддæр цæуы, фæлæ йæ абоны хатдзæгтæ дæр нæ кæсджытæн цымыдисаг кæй уыдзысты, уый гуырысхойаг нæу. Зæгъын хъæуы уый дæр æмæ ирон адæм æрхъуыдыгонд туркаг мыггæгтæ райстой 1930-æм азты райдиан – Турчы цæрæг иннæ адæмтимæ. Осмайнаг империйы (ома зæронд монархион Турчы) мыггæгтæ нæ уыд. Мыггæгтæ бахъуыди, Турчы республикæ куы фæуæлахиз, уæд, æмæ ног хицауад ацы реформæйæ спайда кодтой – æндæр æвзæгтыл дзурæг адæмы стуркаг кæныны охыл. Адæмы бар уыди сæхицæн мыггаг æрымысынæй кæнæ равзарынай – сæйраг домæн уыди мыггаджы туркаг здæхт.

Къаддæр цымыдисаг нæу, Елхъан цы ирон хъæуты номхыгъд сарæзта, уый (цæрджыты мыггæгтæ æмæ хæдзæртты нымæцимæ 1960–1965 азты уавæрмæ гæсгæ). Абоны онг ма Турчы баззад æрмæст дыууæ ирон хъæуы. Уыдонæй иу у Бойалык, уым ма цæры 25 хæдзары. Иннæ – Пойразлы, уым ма баззадис 80 хæдзары бæрц. Иннæ хъæуты цæрджытæ ралыгъдысты стыр сахартæм – Стамбул, Анкара, Измир, Кайсери, Анталиа æмæ æндæртæм.

Бзарты Руслан

Бæрæгзонæнтæ Турчы цæрæг ирон адæмы тыххæй

Турчы цæрæг ирæттæ

Ирон мыггаг	Бинонты нымæц	Адæмы нымæц	Цавæр туркаг мыггаг хæссынц
Абысалтæ	15	65	Арпат, Алпсал, Абисал
Агуыдзатæ	17	66	Полат
Айуазатæ	12	45	Пачал
Арцылиатæ (Хъуысатæ)	12	47	Кушхан
Асетæ	16	67	Ашетей, Акман, Эр- генч, Генчер
Атиатæ (Хъуысатæ)	22	85	Текер, Ата
Аццатæ (Хъуысатæ)	12	45	Аланкуш
Æлбегтæ	200	900	Эрдогъан, Кылыч, Каплан, Думан, Четин, Дуран, Алтынок, Джи- дал, Джейлан, Озель
Æрчъеггатæ	35	150	Эрчек
Бад	32	120	Демир, Текин, Эрюрт, Сунгур, Утку, Унал
Баллатæ	20	82	Коч, Ары
Басилатæ	1	5	Текель
Баситæ	1	5	Баши
Батиатæ	19	92	Батыбай, Пейик, Бингёль
Бедойтæ	14	52	Эрдем
Бердиатæ	7	25	
Беруатæ	18	70	Кочак
Берозтæ	5	23	Тюзе
Бзартæ	24	92	Озтюрк, Салман, Бизарте
Бзæтæ	8	40	Ачык
Бимбасатæ	14	50	Ийигюн
Битутæ	4	15	Огъюн

Боратæ	20	82	Угъур
Ботъитæ	36	140	Тимур
Буйатиатæ	8	30	
Гæбæратæ	14	54	Йылмаз
Гæгуылатæ	12	47	Йалчын
Гæгуйатæ	19	75	Токтан, Арыджы
Годойтæ	10	42	Аксой, Эрдем
Гойатæ	3	10	Каргын
Губатæ	7	25	
Гугкатæ	13	48	Гёк
Дæгуйтæ	6	25	Зорлу
Джостæ	12	40	Арслан, Ильхан
Джуджиатæ (Хъуысатæ)	60	255	Унал, Кушхан
Дзаккуытæ	35	130	Динч, Темур, Чынар, Мурат
Дзансохтæ	22	76	Кылыч, Алтун, Тун- джер
Дзарастæ	38	160	Бозкурт, Челик, Эрогълу, Хасполат, Тюркмен
Дзгойтæ	12	40	Тамай, Арыджы
Елбитæ	8	38	
Есенатæ	5	14	Озкан
Зехъетæ	4	20	Эрен
Зикъотæ	26	102	Пырыл, Шахин, Караполат, Шенгёз
Золойтæ	22	80	Айдогъан, Айхан
Кадитæ	8	30	
Карсантаæ	8	30	
Кæфтæртæ	6	25	
Кезиатæ	12	50	Гезай
Кинатæ	33	145	Чевик, Озер
Кодзыртæ	50	190	Баран, Октар
Кокайтæ	12	48	Сойкёк

Мамсыратæ	17	68	Тимурленк
Мæрзойтæ	41	170	Генчаслан, Йозгат
Милдзыхтæ	25	96	Дурмуш, Баран
Мусаллатæ	12	45	Кайа, Дагыстанлы
Мырзатæ	7	25	Ташдемир
Мырыкатæ	15	61	Эрдогъан, Полат
Нартæ	8	30	
Нæкуысатæ	8	30	Бейазгюль
Ногатæ (Хъуысатæ)	65	240	Куш, Эрен
Пухатæ (Хъуысатæ)	120	460	Эльден, Кушогулы
Рубайтæ	20	85	Богъа, Сойдан
Саламатæ	30	140	Каныгюр, Сарал
Салитæ	2	8	Айдын
Санатæ	9	35	Шанатай
Саукуыдзатæ	5	20	
Сæбæтхъуатæ	50	196	Джанполат, Аслан, Айдын, Варол
Сидахъатæ	4	15	Зафер
Сихъотæ	13	47	Пырыл, Шенгёз, Хасполат
Слонатæ	14	54	Илал
Сырхаутæ	12	42	Эрдогъан, Тост, Полат, Джанполат
Таутиатæ	20	78	Тавтай
Таухъазахтæ	13	50	Хасполат, Дженгиз
Тайсаутæ	7	32	Кочак
Тегиатæ	5	20	Текай
Тæлынтæ	6	20	Ойтум
Телитæ	7	26	
Темырхъантæ	8	25	Тимурленк
Тезиатæ	8	30	
Тбойтæ	14	50	
Тхостатæ	34	125	Тос

Фидаратæ	10	40	Фидан
Хæтгаратæ	10	40	Шахин
Хæгуыратæ	5	18	
Хекъилатæ	33	140	Джанкылыч, Кайа, Кайар, Казалан, Йылдырым
Хоситæ	60	245	Хошкан, Бакыш, Джанполат, Аслан
Хосонтæ	55	220	Огъюн, Чынар, Абай
Хъабанатæ	8	32	Кайаш
Хъаммæрзатæ	25	94	Гюнгёр
Хъантемиртæ	12	48	Кандемир
Хъаныхъутæ	31	120	Йылдырым, Конак
Хъаныхътæ	12	50	Канык
Хъæрæбугъатæ	12	45	Карабогъа
Хъайсынтæ	7	26	Кайаш
Хъуыбадтæ	14	52	Кубат
Хъуыдакатæ	24	80	Догъан, Канполат
Цапаратæ	6	24	Чепер
Цæгæратæ	4	13	
Цæлыккатæ	10	38	Селикогълу
Цæргæсатæ	4	16	Билейджи
Цæрикъатæ	86	340	Сарыаслан, Йылмаз, Огъуз
Цомартатæ	18	70	Йылмаз
Цоритæ	53	206	Карааслан, Шахин- гёз, Йылдыз
Цъæхилтæ	30	125	Алпай
Чапартæ	4	18	Чапар
Чеджемтæ	60	220	Шахбудак, Чечен, Кушхан
Æдæппæтæй	2 467	9 631	

Ирон хъæутæ Турчы (1960–1965 азтæ)

Провинци Йозгат

Бойалык – 65 хæдзары – Бад, Æлбегтæ, Гойатæ, Габысатæ, Беруатæ.

Кайапынар – 52 хæдзары – Сæбæтхъутæ, Бзартæ, Мил-
дзыхтæ, Мусаллатæ, Æлбегтæ, Рубайтæ, Болиатæ.

Пойразлы – 150 хæдзары – Дзарастæ, Тхостатæ, Цæрикъатæ, Цоритæ, Дзаккутæ, Хекъилатæ, Золойтæ, Кинатæ, Таухъазахтæ, Годойтæ, Дзансохтæ, Джостæ, Дæгуыйтæ, Гæгуылатæ, Косхартæ, Тайсаутæ, Мæрзойтæ.

Карабаджак – 35 хæдзары – Чеджемтæ, Болиатæ, Цомар-татæ, Саламатæ.

Башчатак – 5 хæдзары – Чеджемтæ, Хъуысатæ.

Чат – хæдзæртты нымæц бæрæг нæу – Чеджемтæ.

Провинци Сивас

Кахвепынар – 40 хæдзары – Хоситæ, Баллатæ, Мырыкатæ, Салитæ, Бимбасатæ.

Топач – 15 хæдзары – Ёлбегтæ, Хъаммæрзатæ, Хъуысатæ.

Конакозю – 15 хæдзары – Хъаныхъуатæ, Слонатæ.

Аламан – 10 хæдзары – Хъуысатæ.

Йуджебаджа – 8 хæдзары – Чеджемтæ.

Капаклыкайа – 20 хæдзары – Слонатæ, Чеджемтæ, Куындыхатæ, Сырхаутæ, Тхостатæ.

Йеникёй – хæдзæртты нымæц бæрæг нæу – Бзæтæ.

Провинци Кайсери

Шывгын – 8 хæдзары – Айуазатæ, Бад.

Провинци Токат

Батманташ – 20 хæдзары – Куындыхатæ.

Провинци Карс

Бозат – 60 хæдзары – Хосонтæ, Цъæхилтæ, Мырыкатæ, Кодзыртæ, Рубайтæ.

Хамамлы – 20 хæдзары – Абысалтæ, Хъуыбадтæ, Тугъантæ, Хъантемиртæ, Тхостатæ.

Селим – 75 хæдзары – Рубайтæ, Таутиатæ, Кезиатæ, Фидаратæ, Мамсыратæ.

Йукары Сарыкамыш – 20 хæдзары – Хъуысатæ, Бзартæ, Нæкуысатæ.

Провинци Эрзурум

Лекбудак – 12 хæдзары – Батиатæ, Нæкуысатæ.

Гевендик – хæдзæртты нымæц бæрæг нæу – Гæгуыйатæ, Ёрчъеггатæ.

Провинци Муш

Симо – 35 хæдзары – Хъуысатæ, Атцетæ, Батиатæ.

Агъджавиран – 15 хæдзары – Куындыхатæ, Хъаныхъуатæ, Хъабанатæ, Санатæ.

Буланых – 15 хæдзары – Бедойтæ, Хъуыдакатæ.

Сарыдавут – 12 хæдзары – Кцойтæ.

Караагъыл – 60 хæдзары – Бедойтæ, Ногатæ, Æрчъеггатæ, Кодзыртæ, Чеджемтæ, Бокатæ, Ботиатæ.

Хамзашейх – Хъуысатæ, Хъуыдакатæ, Айвазатæ, Агуыдзатæ.

Тепекёй – 8 хæдзары – Батиатæ, Нæкуысатæ.

Провинци Малазгирт

Иарамыш – 10 хæдзары – Æрчъеггатæ, Ногатæ, Хъуысатæ.

Провинци Битлис

Хюлюк – 50 хæдзары – Леуантæ, Хъарабугъатæ, Асетæ, Хъабанатæ, Битутæ, Хъантемиртæ, Цæргæсатæ, Басилатæ, Хъаныхътæ, Елбитæ, Абысалтæ, Хъуыбадтæ, Хъаныхъуатæ, Тугъантæ.

Провинци Анкара

Муратлы – хæдзæртты нымæц бæрæг нæу – Бзæтæ, Цомартатæ.

Провинци Мараш

Гёксун – хæдзæртты нымæц бæрæг нæу – Тогъуызатæ.

(Афтæмæй номхыгъд æвдисы 32 хъæуы, уыдонæй 5 хъæуы хæдзæртты нымæц бæрæг нæу, иннæ 27 хъæуы æдæппатæй цардис 830 хæдзары.)

*ÆЛБОРТЫ Дианæ
ДЗОДЗЫККАТЫ Зæидæ
ЦХУЫРБАТЫ Олеся*

ИРОН АДÆМЫ ИСТОРИОН БАСТДЗИНÆДТЫ ÆВДИСÆНТÆ ЛЕКСИКАЙЫ

Лексика у æвзаджы ахæм хай, адæмы цардыуаг, се ‘гъдæуттæ ирдæй кæм разынынц. Дзырдтæн сæ равзæрд бæрæггæнгæйæ та ма базонæн вæййы адæмты историон ахастдзинæдтæ дæр.

Ирон æвзаг кæд ирайнаг æвзæгты къордæй у, уæддæр йæ лексикайы зынгæ хай у æндæр æвзæгтæй æрбайсгæ. Абайты Вассо куыд сбæрæг кодта, афтæмæй ир рагæй дæр æнгом баст сты кавказаг æмæ тюркаг адæмтимæ.

Уæвгæ, кавказаг æвзæгты фæд зыны ирон æвзагæн йе ‘ппæт хайтты дæр: фонетикайы, морфологийы, синтаксисы, лексикайы, семантикайы æмæ фразеологийы.

Нæ рагфыдæлтæ – скифтæ æмæ сæрмæттæ – фыццаг хатт кæд фæзындысты Цæгат Кавказы, уый бынтон бæрæг нæу. Ахуыргæндтæ йæ амонинц фæйнахуызон. Абайты Вассо куыд амонь, афтæмæй дæуццæг нæу, скифты байзæддæгтæ Кавказы дыууæ мин азæй къаддæр кæй нæ цæрынц, уый.

Нæ уацы ирон æвзаджы дзырдзæт барст цæудзæнис гуыр-дзиаг, мæхъхъæлон æмæ тюркаг æвзæгты æрмæгимæ.

Вассойы историон-этимологион дзырдзæт куыд равдыста, афтæмæй, не ‘взаджы цы гуырдзиаг дзырдтæ æрфидар, уыдонь нымæц хæццæ кæны 190-мæ. Æцæг, автор уыдонæй 25 дзыр-дыл кодта гуырысхо. Гуырдзиаг дзырдтæн сæ фылдæр хай ирон лексикамæ æрбафтыдис тæтæр-манголы ныббырсты фæстæ, зæгъгæ, ахæм хъуыды ссарæн ис, Гуыриаты Т., Гæбæраты Н. æмæ Исаты М. цы лексикологийы чиныг ныффыстой, уым (Дзæуджыхъæу, 1989). Сæ иутæ ныффидар сты ирон æвзаджы, хаст æрцыдысты дзырдуæттæм дæр. Амонинц, ирон адæмы фыдæлтæ сæ сыхаг адæмæй цы предметæ æмæ фæзындтæ ба-

зыдтой, уыдон. Тематикон æгъдауæй гуырдзиаг æвзагæй æрбайсгæ дзырдтæ сты алыхуызон.

Æппæты стырдæр къорд аразынц цардыуагон предметты нæмттæ: ир. *коцора* – гуырдз. *кочори*; ир. *къути* (гуыбыр) – гуырдз. *къути*; ир. *бумбули* – гуырдз. *бумбули*, ир. *порти*, *пурти* – гуырдз. *бурти*; ир. *сасир* – гуырдз. *сацери*; ир. *дукани* – гуырдз. *дукани*; ир. *таро* (*тæрхæг*) – гуырдз. *таро*; ир. *къалати* – гуырдз. *къалато*; ир. *хырх* – гуырдз. *херхи*; ир. *цъай* – гуырдз. *чъа*; ир. *цъала* – гуырдз. *чъала*; ир. *похци* – гуырдз. *поцхи* æ. æнд. Дыккаг бынат ахсынц кæрдæджыты, халсарты æмæ дыргъты нæмттæ: ир. *уарди* – гуырдз. *варди*; ир. *тъаро* (æфсир) – гуырдз. *тъаро*; ир. *бал* – гуырдз. *бали*; ир. *булкъ* – гуырдз. *болокъи*; ир. *нурь* – гуырдз. *ниори*; ир. *къомси* – гуырдз. *къомси* æ. æнд. Æртыккаг къорд аразынц цæрæгойты нæмттæ: ир. *маймули* – гуырдз. *маймун*; ир. *опопа* (дыгоппон) – гуырдз. *опопи*; ир. *къамбец* – гуырдз. *къамечи*; ир. *локо* (кæсэдзыхуыз) – гуырдз. *локо* æ. æнд. Цыппæрæм къорды баиу сты адæмыхæттыты нæмттæ: ир. *сомих* – гуырдз. *сомехи*; ир. *туал* – гуырдз. *двали*; ир. *лекъ* – гуырдз. *лекъи* æ. æнд. Фæндзæм къорд аразынц динимæ баст дзырдтæ æмæ бæрæгбонты нæмттæ: ир. *Саниба* – гуырдз. *Самеба*; ир. *дзуар* – гуырдз. *джвари*; ир. *мархо* – гуырдз. *мархва*; ир. *зароба* – гуырдз. *зиареба*; ир. *Аларды* – гуырдз. *Алаверди*; ир. *Касутæ* – гуырдз. *Квасвети* æ. æнд.

Æппæты къаддæр сты хæринагты, дарæсы хуызты æмæ ми-ниуджыты нæмттæ: ир. *сали* – гуырдз. *сали*; ир. *зети* – гуырдз. *зети*; ир. *камари* – гуырдз. *камари*; ир. *бецау* – гуырдз. *бечави* æ. æнд. Абайты Вассо цы дзырдты равзæрдыл гуырысхо кодта, уыдон та сты: ир. *цицыр* – гуырдз. *цицари*; ир. *хиуа* (маргъы мыггаг) – гуырдз. *чхикъви* æ. æнд.

Ис ма ахæм гуырдзиаг дзырдтæ, æрмæстдæр иуæй-иу хуссарыстойнаг хъæуты цæрджытæ кæмæй пайда кæнынц. Куыд зонæм, афтæмæй бирæ азты дæргъы Хуссар Ирыстоны къорд хъæуы сыхагиуæг кодтой гуырдзиаг хъæутимæ. Уыдонæй дзауаг ныхасыздæхтыл дзурынц ахæм хъæуты: Тъбет, Мугут, Арчънет, Знауыр, Хъорнис, Къуернет æмæ Монастеры. Ацы хъæутæн сæ фарсмæ уыди гуырдзиаг хъæутæ Дуан æмæ Тамарасен. Иннæ ирон хъæуты къорды та сты Сатихъар, Дменис, Хелчуа æмæ Земочере. Ацы хъæуты цæрджытæ та дзурынц чысайнаг ныхасыздæхтыл. Сыхагиуæг кæнынц гуырдзиаг хъæутæ

Ксуис æмæ Джеуимæ. Ранымад ирон хъæуты цæрджыты ныхасы ис бирæ гуырдыиаг дзырдтæ. Вассо йæ чиныг «Осетинский язык и фольклор»-ы фыссы Хуссар Ирыстоны адæмы ныхасыздæхтыты тыххæй дæр. Ам радта, хуссайрагтæм цы гуырдыиаг дзырдтæ æрбафтыдысты, уыдоны номхыгъд. Сæ нымæц хæццæ кæны 130-мæ. Вассо сын скодта ахæм тематикон дих:

а) космосимæ баст дзырдтæ: *квехъана* – бæстæ, *аери* – уæлдæф;

æ) зайæгойты нæмттæ: *лоби*а – хъæдур, *къуахи* – нас, *хахуы* – хъæдындрæ æ. æнд.;

б) цæрагойты нæмттæ: *мамали* – уасæг, *индоури* – гогыз æ. æнд.;

в) хæдзарадон предметты æмæ æмбарындæты нæмттæ: *багъи* – дыргъдон; *тохи* – рувæн æ. æнд.;

г) уæлæдарæс æмæ къахыдарæсы нæмттæ: *чекма* – цырыхтхъ; *халати* – хæдон; *чусты* – дзабыр æ. æнд.;

гъ) хæринæгты нæмттæ: *цъади* – нартхоры кæрдзын; *мураба* – вареннæ; *мацъони* – туаг æхсыр æ. æнд.;

д) хæдзары дзаумæтты, цæраёнуæтты нæмттæ: *лейби* – го-бан; *халича* – гауыз; *самтели* – цырагъ æ. æнд.;

дж) хæстæгдзинад æвдисæг дзырдтæ: *деда* – мад; *мама* – фыд, *сидедри* – усы мад æ. æнд.;

дз) нымæцонтæ: *аци* – сæдæ; *атаци* – мин, *пъирвели* – фыццаг;

е) миниуæгæвдисæг дзырдтæ: *коса* – лæгуынсæр, *убедури* – æнамонд, *охери* – æппæрт;

ж) мивдисджытæ, фæрсдзырдтæ, хайыгтæ æмæ бæттæгтæ: *лоца* – куывд; *икнеба* – гæнæн ис; *цъамо* – рацу; *рогорц* – куыд; *мхолот* – æрмæст; *ахла* – ныртæккæ æ. æнд.

Фæлæ ма ардæм бафтауæн ис дæсгай гуырдыиаг дзырдтæ, пайда сæ кæнынц, æрæджы дæр ма гуырдыиаг хъæутимæ сыхаг-иуæг цы ирон хъæутæ кодтой, уыдоны цæрджытæ. Ацы дзырдтæ дæр дих кæнынц къордтыл:

1) алыхуызон уавæртæ, минууджытæ æмæ фæзындтæ æвдисæг дзырдтæ: *лоти* – расыггæнаг; *тъаси* – æмдзæгъд; *кепи* – ми-на-с; *джарти* – састаг; *хази* – хахх; *къыкъина* – къæдзил; *зома* – исты дзаумайы ас; *цъути* – минут; *укъуе* – ныридæгæн; *албат* – æвæццæгæн; *гарда* – уымæй уæлдай, уыйæддæмæ; *зустъад* – бæлвырдæй; *мартъо* – æрмæст; *тумца* – æниу; *турме* – æнхæлдæн; *тити* – æнгуылдз;

2) хæдзары дзаумæтты æмæ бæстыхæйтты нæмттæ: *зачъи* –

рæхыс; *саркъæ* – кæсæн; *садгур* – вагзал; *мациуар* – уазалгæнæн; *цихе* – ахæстон; *колга* – зонтик; *хъути* – гæххæттын къопп; *къолопи* – æфсæйнаг къопп; *горда* – тас; *къибе* – асин; *тъапа* – алгъац; *пъаркъи* – пакет; *чъочына* – годзыкъæхтæ; *бари* – бел;

3) *дыргътæ*, *халсартæ* æмæ *кæрдæджыты* нæмттæ: *синапи* – фæткъуыйы хуыз; *легъуи* – инжир; *цъицъакъа* – цывзы; *гогра* – нас; *махъуали* – дзедыр; *къунела* – дурвæткъуы; *чъианчъури* – чылауыйы хуыз; *цъабли* – каштан; *гаргари* – курага; *къехура* – фæткъуыйы хуыз; *броцкъи* – фæткъуыйы хуыз; *броцъоли* – гранат; *тута* – тутæ; *хецъецъури* – кæрдойы хуыз; *небали* – æнгузы апп; *гуиргуира* – риухосгæрдæг; *читили* (*нерджи*) – садзæнтæ; *хеуани* – сæнæфсиры къутæртæ; *дапна* – лавры сыф; *джонджоли* – бæласы хуыз; *ниахури* – маламар; *рехани* – хæрынæн бæзгæ кæрдæг; *къама* – хъонтхора; *ипна* – кæрз; *нечъерчхали* – тæгæр;

4) *хæринагты* нæмттæ: *намцхвари* – адджын кæрдæг; *сациви* – карчы фыд æмæ æнгузтæй конд хæринаг; *хашлама* – къуыдыр-фых дзидза; *къердзи* – лывзæ; *чакапури* – фысы фыдæй конд хæринаг; *мачъари* – сæнæфсиры дон; *чурчхела* – дыргъы доны æвдылд æнгузтæ хусгондæй; *назучи* – адджын кæрдзын;

5) *хæстæгдзинад* æвдисæг дзырдтæ: *бабо* – фыдымад, мадымад; *дзиа* – фыдыфсымæр, мадыфсымæр; *мамида* – фыдыхо; *дейда* – мадыхо; *натлиа* – кæнгæ мад, кæнгæ фыд;

6) *цæрæгойты* нæмттæ: *чъиа* – къуыдыр калм, зулкъ; *дедали* – мадæл карк; *цъицъила* – карчы цъиу.

Уæлдæр лæвард зайæгойты нæмтты кой ма йæ уацы кæны Тъехты Федыр дæр. Автор фыссы, зæгъгæ, гуырджиаг æвзагæй æрбайст зайæгойты нæмтты фылдæр хайæ пайда кæнынц Цхинвалы, Дзауы, Знауыры æмæ Ленингоры районы цæрджытæ. Фæлæ бафиппайын хъæуы уый, æмæ ранымад районы адæм уыдонæй æмхуызонæй кæй нæ пайда кæнынц. Зæгъæм, Цхинвалы æмæ Дзауы районы цæрджыты фылдæр хай нæ дзурынц ахæм дзырдтæ: *биа* – хъæддаг къомси, *тамсхала* – кæрдойы хуыз, *салха* – хъæбæр мæнæу, *сасело* – кæрдойы хуыз, *абираули* – фæткъуыйы хуыз æ. æнд.

Бафиппайын хъæуы уый дæр, æмæ, ирон адæм æмхуызонæй цы гуырджиаг дзырдтæй пайда кæнынц, уыдоны фылдæр хайæн æрбайсты фæстæ сæ мидис кæй нæ аивта. Абарут: ир. уарди – гуырдж. *варди*; ир. дукани – гуырдж. *дукани*; ир. бал – гуырдж. *бали*; ир. неси

– гуырдж. *несви* æ. æнд. Фæлæ хицæн дзырдты мидисы æрцыдис ивддзинæдтæ. Зæгъæм: ир. къутъи (гуыбыр) – гуырдж. *къутъи* (æнæкъах); ир. похци (борона) – гуырдж. *поцхи* (халамæрзæн); ир. ердо (фæздæгдзæуæн) – гуырдж. *ердо* (уæлхæдзар) æ. æнд.

Гуырджиаг æвзагæй æрбайсгæ дзырдтæй иутæн сæ мырон сконд баззадис æнæивдæй. Иннатæн та сæ кæцыдæр мыртæ ивд æрцыдысты.

Абайты Вассойы историон-этимологион дзырдуаты æрмæг куыд равдыста, афтæмæй гуырджиаг æвзаджы дæр ис ирон æвзагæй ист дзырдтæ. Зæгъæм: ир. дугъ – гуырдж. *догъи*, ир. хид – гуырдж. *хиди*, ир. бирæ – гуырдж. *беври*, ир. худ – гуырдж. *куди* æ. æнд.

Гуырджиаг æвзагмæ ирон дзырдтæ бацыдысты алыхуызон мырон æмæ семантикон ивддзинæдтимæ. Мырон ивддзинæдтæн сæ сæйрагдæртæ сты ахæмтæ: а) хъæлæсон **ы** гуырджиаджы ивд æрцыдис **и**-йæ: мызд – гуырдж. *мизди*; æлутон – гуырдж. *алуди* (ирон хъæлæсон æ ивд æрцыдис **а**-йæ), ир. дугъ – гуырдж. *догъи* (гуырджиаг æвзаджы дзырды кæронмæ æфтыд æрцыдис хъæлæсон **и**, стай хъæлæсон **у**-йы бынат æрцахста мыр **о**) æ. æнд.

Сæ мидис кæмæн аивта, уыцы дзырдтæм та хауынц: ир. сыл – гуырдж. *сили* (чындз, тиуы ус); ир. ус – гуырдж. *усо* (кадджын сылгоймаг); ир. дзыкка – гуырдж. *джикъа* (ногахст цыхт) æ. æнд.

«Ирон æвзаджы историон-этимологион дзырдуат»- ы æрмæг куыд равдыста, афтæмæй ирон æмæ мæхъхъæлон æвзагты иумæйаг дзырдтæ сты 180-мæ æввахс. Адонмæ ма бафтауæм, æрæджыйы уагъд мæхъхъæлон-уырыссаг дзырдуаты цы 10 ирон-мæхъхъæлон дзырды разындис, уыдон дæр. Тематикон æгъдауæй æппæт уыцы иумæйаг дзырдтæ адихгæнаен ис ахæм къордтыл:

а) алыхуызон иппæрдон æмбарынагты нæмттæ: ир. *дуне* – мæхъ. *дуне*, ир. *бæркад* – мæхъ. *беракат*, ир. *мархо* – мæхъ. *мархæ*, ир. *хабар* – мæхъ. *хабар* æ. æнд.;

æ) хæдзары дзаумæттимæ æмæ хæдзарадимæ баст дзырдтæ: ир. *хырх* – мæхъ. *херх*, ир. *топп* – мæхъ. *топ*, ир. *мутака* – мæхъ. *мутақ*, ир. *сапон* – мæхъ. *сапа* æ. æнд.;

б) цæрæгойты нæмттæ: ир. *пыл* – мæхъ. *пил*, ир. *маймули* – мæхъ. *меймæл*, ир. *хъаз* – мæхъ. *гъаз*, ир. *емылыкк* – мæхъ. *йемæлкæ* æ. æнд.;

в) миниуæгæвдисæг дзырдтæ: ир. *морæ* – мæхъ. *морæ*, ир. *лæдæр* – мæхъ. *лæдæр*;

г) халсарты æмæ бæлæсты нæмттæ: ир. *бал* – мæхъ. *баал*, ир.

харбыз – мæхъ. харбаз, ир. *бырц* – мæхъ. *бурч*, ир. *къутæр* – мæхъ. *къотæр* æ. æнд.;

гъ) хойрæгты нæмттæ: ир. *сæкæр* – мæхъ. *секар*, ир. *нæлхæ* – мæхъ. *налха*, ир. *къуымæл* – мæхъ. *къомæл* æ. æнд.;

д) æхцайы хуызты нæмттæ: ир. *туман* – мæхъ. *тума*, ир. *сом* – мæхъ. *сом*, ир. *абазы* – мæхъ. *еппæз*;

дж) уæладарæсы æмæ къахыдарæсы хуызты нæмттæ: ир. *басмахъхъ* – мæхъ. *пасмæг*, ир. *къандзол* – мæхъ. *хъоанзол* æ. æнд.;

Ир æмæ мæхъхъæлы бастдзинæдтыл дзурæг сты, мæхъхъæлон æвзагмæ иронæй цы дзырдтæ бафтыдысты, уыдон дæр. Вассойы историон-этимологион дзырдуаты уыцы дзырдтæ сты 30-мæ æввахс. Зæгъæм: ир. *фос* – мæхъ. *фос*; ир. *булкъ* – мæхъ. *болак*, ир. *тæрхæг* – мæхъ. *тархий*; ир. *нæл* – мæхъ. *нал* æ. æнд.

«Ирон æвзаджы историон-этимологион дзырдуат»-ы амынд мæхъхъæлон дзырдтæ не ‘взаджы бирæ не сты. Абарут: ир. *æхца* – мæхъ. *ахча*; ир. *дари* – мæхъ. *даври*; ир. *топп* – мæхъ. *топ*; ир. *зæгæл* – мæхъ. *загал* æ. æнд.

Ирон æмæ мæхъхъæлон æвзæгтæн иумæйаг цы дзырдтæ сты, уыдон сæ мырты скондмæ гæсгæ адих кæнæн ис дыууæ къордыл:

а) уыциу мыртæй арæст дзырдтæ, зæгъæм: ир. *салам* – мæхъ. *салам*, ир. *дуне* – мæхъ. *дуне*, ир. *хабар* – мæхъ. *хабар*, ир. *сахат* – мæхъ. *сахат* æ. æнд.;

æ) сæ мырты сконды чысыл хицæндзинæдтæ кæмæн ис, уыдон.

Сæ нысаниуджытæ иу сты æви нæ, уымæ гæсгæ дæр ирон æмæ мæхъхъæлон æвзæгты иумæйаг дзырдтæ фæйнахуызон сты. Сæ иуты мидис у æмхуызон, зæгъæм: ир. *харбыз* – мæхъ. *харбаз*, ир. *æхца* – мæхъ. *ахча*, ир. *маймули* – мæхъ. *меймæл* æ. æнд. Иннæтæн та сæ нысаниуджытæ сты алыхуызон. Абарут: ир. *зæгæл* – мæхъ. *загал* (цурк); ир. *ала* – мæхъ. *алæ* (арт); ир. *нæл* – мæхъ. *нал* (хъæддаг хуы); ир. *тар* – мæхъ. *тъар* (сылгоймаджы риу) æ. æнд.

Уæлдæр мах æркастыстæм, ирон диалекты цы æрбайсгæ дзырдтæ ис, уыдонмæ. Фæлæ цымыдисаг у не ‘взаджы дыгурон къабазы бирæ дзырдты равзæрд дæр. Нæ ныхас у, ирон диалекты кæмæй нæ пайда кæнынц, фæлæ æрмæст дыгуроны, ахæм æрбайсгæ дзырдтыл.

Сæ бæрцмæ гæсгæ дыгурон диалекты кавказаг дзырдтæ лæууынц тюркаг æвзæгтæй æрбайст дзырдты разæй. Æркæсæм-мæ сæм: дыг. *мæтæзе* «гыццыл чыргъæд» – кæсг. *мæтæзе* «чыргъæд»; дыг. *бæхъæ* «кол», «жердь» – мæхъ. *бекъа* «жердь»,

æнгæс дзырд ис адыгейæгтæм дæр; дыг. *чесæ* «бук» – кæст. *кесей* «пальма кавказская»; дыг. *минкьи* «маленький» – адыг. *мачэ* «мало», «малый» – убых. *мачэ* «мало, малый» æ. æнд.

Дыгурон диалектмæ къорд дзырды æрбафтыди гуырдзиаг æвзагæй дæр, уæлдайдæр мангойлагты æрбабырсты фæстæ: чырыстон дины терминтæ, халсартæ æмæ дыргъты нæмттæ, материалон культурæйы терминтæ. Æркæсæм дзы цалдæрмæ: дыг. *годорæ* «чыргъæд» – гуырдз. *годори* «дынджыр чыргъæд»; дыг. *цæхъал* «уылæн» – гуырдз. *цахъали* «дон»; дыг. *гæлæха* «мæгуыр» – гуырдз. *гlexи* «мæгуыр».

Ирайнаг æмæ кавказæг дзырдты фæстæ дыгурон диалекты сæйрагдæр сты тюркаг æвзагтæй æрбайсгæ дзырдтæ. Историкты хъуыдымæ гæсгæ, нæ рагфыдæлты бастдзинадтæ тюркаг адæмыхæттитимæ райдыдтой нæ эрæйы IV æнусы. Тюркаг адæмыхæтт гуннты фæдтæ ирдæй зынынц Ирыстоны бынæтты нæмтты æхсæн дæр.

Уымæй уæлдай, не ‘взаджы ис тюркаг-мангойлаг дзырдты къорд дæр. XIII æнусæй XVI æнусмæ тюркаг дзырдтæй бирæтæ æрбынат кодтой, куыд æндæр æвзагты, афтæ алайнаг æвзаджы дæр.

Тюркаг æвзагтæй æрбайст дзырдтæ дыгурон диалекты сты иукъорд. Æркæсæм-ма дзы цалдæрмæ: дыг.–ир. *хабæ* – *сабæ* «сæмпæртчи» тюркаг æвзагты у *каба* – *саба*, амоны «æнаккаг»; дыг. *тугул* «тыгуыр дур», «уираг дур» – йæ равзæрд баст у тюркаг дзырд *тюгюль-имæ*, кæцы нысан кæны «баст».

Кæй зæгъын æй хъæуы, дыгурон диалект йæхæдæг дæр æндæвта сыхаг адæмты æвзагтыл. Бирæ дыгурон дзырдтæ ис хъæрæсе-балхъайраг æвзаджы. Балхъары В. Миллер дæр æмæ Абайты Вассо дæр ссардтой къорд бынæттон номы, дыгурæтты ныхасæй сæм чи баззадис, ахæмтæ. «На всем пространстве от Уруха до Эльбруса, по всем горным ущельям, – фыста В. Миллер, – до сих пор слышатся топографические названия, представляющие несколько измененные осетинские слова».

Балхъайраг æвзаджы баззадис нæ рагон ирайнаг дæсгæйттæй нымад, дзуæртты нæмттæ æ. æнд.

Уæдæ, ирон диалекты цы дзырдтæ нæй, уыдонæн дыгуроны ис æртæ бындуры: ирайнаг, кавказæг æмæ тюркаг.

Кæронбæттæны ма зæгъын хъæуы, нæ дзырдуты равзæрд бæрæг кæнын ахсджаг æмæ цымыдисаг фарст кæй у æмæ ма фидæны иртасджытæн фадат кæй уыдзæн бирæ сусæгдзинадтæ раггом кæнынæн.

УЫРНÆНТÆ ÆМÆ МÆНГУЫРНÆНТÆ

- ✦ Дзулыл к̆ахæй ныллæуын у тæригъæд.
- ✦ Дзулæй хъазын не ‘мбæлы, не ‘мбæлы йæ раппар-баппар кæнын – йæ фыдæх дæ баййафдзæн.
- ✦ Зæххыл дзулы к̆æбæр куы уа, уæд ыл куы ныллæууай, уæд дæ æхсæв дæ фыны хай фæлидздзæн. Фæлтау æй сис æмæ, к̆æхты бын куыд нæ уа, ахæм ран æй сæвæр.
- ✦ Æнæхъæн дзул куы асæтта, уæд уый амонь, бинонтæ кæй байуардзысты.
- ✦ Хъæдурджын мардæн куы ныххæлар кæнынц, уæд, дам, мард хæдзармæ æмæ йæ цæрджытæм фыдæх нæ кæны, фæлæ сыл стырзæрдæ ваййы.
- ✦ Сыгъд к̆æбæр куы бахæрай, уæд æхца ссардзынæ.
- ✦ Сылгоймаг к̆æбæр вилкæйæ куы иса æмæ хæра, уæд йæ амонд к̆ахыр кæны.
- ✦ Лæппу æнæхъæн дзулæн йæ тигъ куы хæра иудадзыг, уæд æй чызджытæ бирæ уарздзысты.
- ✦ Хыссæ кæныныл куы æрлæууа æфсин, уæд хъуамæ уыцы рæстæг мачи мæрза арынгмæ æввахс.
- ✦ Дзул фæлдахын (йæ сæр – бынмæ, йæ гуыбын – уæлæмæ) нæ фæтчы: дæ цард фæзыгъуыммæ уыдзæн.
- ✦ Дзулы к̆æбæртæ чи туллæччытæ кæны, уый дзырдамонд кæны.
- ✦ Дзул лæгъз лыг нæ, фæлæ фыдлыгтæ чи кæны, уымæн йæ цард дæр афтæ цæуы.
- ✦ К̆æбæр кæнгæйæ æвзæр ныхæстæ кæнын нæ фæтчы.
- ✦ Дæ дзулы уæлдай стъолыл ма уадз, дæ амонды хай уадзыс.
- ✦ Дзул зæхмæ куы æппарай, уæд дыл мæгуырдынад бафтдзæн.

♦ Ногбоны арв стьалытæй дзаг куы уа, уæд хортæ хорз æрзайыңц.

♦ Дзулы кард тьыстæй куы ныууадзай, уæд уый стыр тæригъæд у.

♦ Бинонтæ аходæн куы нæма скæной, афтæмæй æфсин искамæн дзул куы ратта, уæд хæдзарыл магуырдынад фæхæцздæн.

♦ Чызг йæ къæбæр æрдæгхæрдæй куы уадза, уæд ын хъуыр-хъуыргæнаг æфсин уыдзæн.

♦ Дæ дзул æххæст нæма бахордтай, афтæмæй æндæр рай-стай – дæхиуæттæй чидæр æххормаг у.

♦ Чъири тебæйы æддейæ дæхирдæм æвæр, уæд дæ къухы баркад дæхирдæм кæныс.

♦ Æртхурон бинонтæн Ногбоны фарн æмæ амонд хæссæг чъири у, æмæ ис уæларвон тых йæ мидæг.

♦ Æртхурон кæнгæйæ æфсинæн дзурын нæ фæтчы.

♦ Æртхуронæй никæмæн дæттæн ис бинонтæ йеддæмæ.

♦ Æртхурон кæнгæ-кæнын куы асæтта, уæд уый бинонтæн цыдæр бæллæхы нысан у ног азы.

♦ Æртхуроны æвæрдтой цыхтимæ æхца, къуымбилы мур, лыст, хъуымацы гæбаз, хоры нæмыг, æвзалыйы къæртт, хъæмпы хал æмæ æндæр истытæ. Гуыдыны хаймæ-иу кæмæ цы дзаума æрхауд ног азы, уымæй хайджын уыд афæдзы дæргъы.

♦ Æртхуронæй зæхмæ хъуамæ мур дæр ма ахауа.

♦ Æртхурон куы ныддихтæ кæнынц, уæд дзы бинонтæй искамæ куы нæ æрхауы, уæд сæ уыцы аз чидæр амæлы.

♦ Æртхурон куы сфыцы, уæд æй хъæуы къухæй дихтæ кæнын, кардæй йæм æвнæлын нæ фæтчы.

♦ Æртхурон ис авд дзуары бæрны.

♦ Æртхурон хъахъхъæнæг æртæ гуылы – мæггуылы – хъуамæ бахæра, уалдзæджы хор чи таудзæн, уый.

♦ Хорæй хынджылæг куы кæнай, йæ зæрдæхудт куы исай, уæд дзы туг тæдзы.

♦ Хоры бирæ ард ис.

♦ Цæхх куы акалай, уæд æнæмæнг искаимæ хыл кæндзынæ.

♦ Дыууæ адаймаджы иумæ цæххы куы атулой исты, уæд цæмæй ма фæхыл уой, уый тыххæй цæххы дзулы мур баппар æмæ зæгъ: «Дзул æмæ цæхх куыд фидауыңц, мах дæр афтæ».

♦ Цæхх куы суымæл уа, уæд уарынмæ æнхъæлмæ кæс.

♦ Цæмæй, цы уазæгæй схъыг дæ, уый тагъд ацæуа, уый тыххæй, кæм бады, уырдаем ын йæ бынмæ цæххы тæпп аивæй бакал.

♦ Цæхх дын куы акæла, уæд ыл кардæй зиллакк æркæн æмæ йыл дзуар сæвæр.

♦ Цæхх куы акалай, уæд ныххуд æмæ дын загъдмæ нæ ацæудзæн.

♦ Цæмæй бинонтæ хыл ма кæной, уый тыххæй дзул лыг кæн иу кардæй.

♦ Къæбæрмæ чъизи къухæй куы æвналай, уæд изгардгæнаг уыдзынæ.

♦ Æнхъизæн искæмæн куы раттай, уæд дæ хæдзары бæркад дæттыс.

♦ Хурныгуылды фæстæ дæ хæдзарæй дзул искæмæн куы дæттай, уæд дыл мæгуырдынад бафтдзæн.

♦ Дзул зæхмæ куы æрхауа, уæд æй сис, асæрф, хатыр дзы ракур æмæ йын апъа кæн: уæд дæм нæ фæтæргай уыдзæн.

♦ Лæпш хъуына дзул куы бахæра, уæд хорз ленк кæндзæн доны.

♦ Айдæнмæ кæсгæйæ хæрын нæ фæтчы.

♦ Кардæй чи хæры, уый дзырдамонд у.

♦ Къæсарыл лæугæйæ хæрын нæ фæтчы.

♦ Кæрдæгхæссæны æртæ хуызы кæрдæгæй куы скæнынц чъиритæ æмæ уыдонæй куы бакувынц, уæд Хуыцау æмæ зæдтæн æнцондæр ваййы.

♦ Ирон адæммæ айкæй сайын нæ фæтчы.

♦ Айчы фæсномыг нысан у уд.

♦ Иу айк дыууæ рæзгæ уды куы хæрынц, уæд сæ дыууæйы рæз дæр цыбыр кæны.

♦ Дæ фыны æйчыты къуыртт куы фенай, уæд уый хорзмæ цæуы.

♦ Æхсæвыгон искæмæн æйчытæ дæттын нæ фæтчы.

♦ Айк стъолыл сæттын нæ фæтчы (æндæр истæуыл æй бакъуырцц кæн).

♦ Куадзæны айк уæларвон тыхæй хайджын у.

♦ Айк куы бахæрай, уæд ын йæ цъар арты ма ‘ппар, науæд карк æйчытæ стæм æфтаудзæн.

♦ Хæрын лæугæйæ нæ фæтчы, уæд хортæ æвзæр зайынц.

♦ Адæймаджы æрдæгхæрд къæбæр фос кæнæ куыдз куы бахæрой, уæд ын хæрынц йæ низты хай.

♦ Исчи дын де ‘рдæгхæрд куы бахæра, уæд дын исы дæ тых æмæ дæ амонды хай.

♦ Æхсæвыгон сусæгæй чи хæры, уымæн йæ цот даваг ваййынц.

♦ Фыны цæхх куы хæрай, уæд мæт æмæ сагъæсмæ цæуы.

♦ Цæмæй дæ мачи фæцæсты кæна, уый тыххæй дæ дзыппы цæххы къæртт дар.

♦ Их куы уара, уæд цæххы тæпп æддæмæ акал æмæ бан-цайдзæн.

♦ Бæгæны, къуымæл, махсымæ хорæй конд сты æмæ сæ ард ис.

♦ Хæргæ-хæрын зарын нæ фæтчы – æвзæрырдæм дын ацæудзæн.

♦ Аходæны размæ куы зарай, уæд æхсæвæры кæудзынæ.

♦ Хæргæ-хæрын куы ферхæцай – чидæр дæ кой кæны.

♦ Урсаджы ард бирæ у.

♦ Урсагмæ чъизи къухæй æвналын тæригъæд у.

♦ Æхсырæй йæ цæсгом чи æхсы, уый æрыгон æмæ рæсугъд ваййы.

♦ Фæсхурныгуылд урсаг дæттæн нæй искамæн – йæ бæркад сæфы.

♦ Хурныгуылды фæстæ дын искамæн урсаг æнæдæтгæ нæй, зæгъгæ, уæд дзы пецы тигъыл æркал, кæд æхсыр у, уæд; кæд цыхт у, уæд та йын йæ тигъ пецыл æрæппар æмæ йæ афтæмæй ратт. Стæй зæгъ: «Нæ бæркад – нæхи».

♦ Хъут, æхсыр цы бедрамæ æрдыгътой, уымæ куы басмуда, уæд æхсыр бацахсдзæн уайтагъд.

♦ Хъуылæг куы цæгъдай, уæд уыцы рæстæг нæдæр мидамæ, нæдæр æддæмæ ничи цæуы, кæннод не схаудзæни царв.

♦ Дзыккайæн йæ царв æрæгмæ куы æвзæра, уæд ын фæзæгъынц: «Дæлæ æддейы царв уары».

♦ Хъуджы æхсыр тагъд куы стуаг уа æрдыгъды фæстæ, уæд боны ахаст æвзæрырдæм ивдзæн.

♦ Ногдыгъд æхсыр хъуамæ исчи ма фæна – фæцæсты йæ кæндзæн.

♦ Цæмæй æхсыры æрдыгъд ма фæкъаддæр уа, уый тыххæй искæй фосдонмæ уадзын не ‘мбæлы.

♦ Хъут кæнæ-иу сæгъæн йæ фæздон куы фехæлд, уæд æхсыр дыгътой, йæ астæуы хуынкъ кæмæн уыд, ахæм села дурмæ.

♦ Хæндыг кæнгæйæ цыхтыты сæр æвæрдтой хъул, æмæ сын уый уыди цыхтыты бæркадыл аудæг.

♦ Алардыйы цыхт æмæ царвмæ æвналæн нæй афонæй раздæр. Кæй номыл сты, уый дæм фæхæрам уыдзæн æмæ дын исты фыдбылыз скæндзæн.

♦ Æхсыр хæсгæйæ дзурын не ‘мбæлы.

♦ Хæдзарæй æддæмæ æхсыр куы дæттай, уæд ыл иу тæпп цæхх баппар æмæ йыл хин ма скæной.

♦ Æхсыр бедрайы куы уа, уæд æй æмбæрзтæй дар, кæннод дзы маргъы цæст куы ныккæса, уæд æхсыры æрдыгъд фæкъаддæр уыдзæн.

♦ Ногзад хъуджы æхсырæй конд фыццаг цыхт æмæ царв нывонд кæнынц Бынаты хицауæн, цæмæй сын сæ бæркад хъахъ-хъæна.

♦ Урсы къуырийы цыхт æмæ царвæй искæмæн дæттын нæ фæтчы – хæрынц сæ æрмæст бинонтæ.

♦ Фæлварайы боны размæ æхсыр, цыхт, сылы артмæ хæстæг хæссын нæ фæтчы.

♦ Хъуг йæ сал куы бахæра, уæд йе ‘хсыры хъæд хорз нал вæййы.

♦ Де ‘хсыры мигæнæн искæмæн куы раттай, уæд де ‘хсыры æрдыгъд фæкъаддæр уыдзæн.

♦ Хъуджы хъуымыз хæдзарæй æддæмæ дæттын нæ фæтчы.

♦ Дæ хъуг цы бон ныззайа, уыцы бон никамæн ницы дæттын фæтчы: йе ‘хсыр дын фесæфдзæн.

Æрæмбырд сæ кодта Тменаты Дзерассæ

ФЫССÆГ ФЫССÆДЖЫ ТЫХХÆЙ

ЦОМАРТАТЫ Изæтбег

ДОНÆН ЙÆ АРФЫТЫ

Æнахуыр куырмæлхынцъытæ дунейы цæрæм. Æппындæр хъуыды кæнын чи нæ фæразы, уымæ дæр йæхи хъуыды ис, æмæ йæм æппатæй растдæр кæсы. Дзуары лæгæй куы раппæлай, уæддæр ыл иуæй иннæ фауинагдæр аиппытæ ныххуырсдзысты, кæмæй нæ раппæлай, уыдон та дæм хæрам фæуыдзысты. Уымæ гæсгæ, æдзухдæр мæ дзых æхгæдæй дарын. Ныр дæр æй нæ байгом кæнин, фæлæ мæ ме ‘фсарм иу ран нæ ныууадздзæн, хорзæй хорз куы нæ зæгъон, уæд мæ гæркъайы хуынчты аласдзæн...

Адæймаджы миддуне тар хъæдæй уæлдай нæу. Æнус æй куы фæцахуыр кæнай, уæддæр ма дын дзы цыдæр къуымтæ æнæсгæртæй баззайдзысты, æмæ дын сæ сусæг дуæрттæ гом кæнын нæ бакомдзысты. Зæрдæйæ-зæрдæмæ ныккæсæн нæй. Æмæ æз дæр мæхимæ уыцы бæрнон хæс нæ исын. Фæнды мæ æрмæстдæр ме ‘мкусджыты тыххæй цалдæр ныхасы зæгъын. Аст æмæ ссæдз азы дæн журналистты ‘хсæн. Уыдонæй дыууæ æмæ ссæдз азы кусын Къадзаты Станиславимæ, æмæ мæ дисы ‘фтауы бирæ хъуыддæгтæй. Дзæвгар рæстæг адæмæн разамынд куы фæдæттай, уæд сын сæ сæйраг миниуджытæй мацы базонай, уымæн уæвæн нæй. Æз дæр дзы цыдæр муртæ рахатыдтон æмæ æрцыдтæн ахæм хатдзæгмæ: стæмтæй фæстæмæ иннæтæ агурынц лæгъз фæндæгтæ, сæ быцъынаг скъуынынц æнцондæрæй аирвæзыныл, сæхиуыл уæз не ‘руадзыныл. Уыцы стæмтæ сæ удæй арт куы нæ цæгъдиккой, се ‘нæзæрдæхудт фæллойæ нын нæ удтæ æмæ нæ рæбинаг æвæрæнтæ куы нæ хъæздыг кæниккой, уæд нæ цард уайд бирæ æгъуыздæр æмæ магуырдæр. Станислав хауы уыцы ‘взæрст адæммæ. Радиомæ куы ‘рбацыди, уæд йæ бæрзæйыл уæззау æфсондз сæвæрдта

æмæ ауæдзы галау гутоныл йæ тых-йæ бонæй размæ хæцы. Хуым кæны арф æмæ биноныг. Алы хъуыддаджы дæр у фæзминаг. Ныхас куы зæгъа, уæд æй цыфæнды хъизæмæрттæ æвзаргæйæ дæр æнæ сæххæстгæнгæ нæ фæуыдзæн.

Аст æмæ ссæдз азы дæргъы иу æмæ дыууæ курдиатджын уацхæссæгыл нæ сæмбæлдтæн, фæлæ дзы, йæ дæсныйадыл Станиславы хуызæн æнувыд чи у, ахæм никуы фæдтон. Кæд æй бинонтæ дарын хъуыди æмæ гыццыл мызд иста, уæддæр йæ хъарутыл никуы бацауæрста. Нæ сыл ауæрды ныр дæр. Йæ куыст æгæрон уарзтæй кæй уарзы æмæ дзы æппындæр кæй нæ фæлмæцы, бæллиццаг æнтыстытæ дæр дзы йæ къухы уымæн æфты. Цы бакастытæ аразы, уыдон цæсгом кæнынц æрмæст радиойæн нæ, фæлæ республикæйы æппæт журналисттæн дæр. Адæм сæм хъусынц тынг зæрдиагæй æмæ йæм бон-изæрмæ дзырынц телефонæй. Курынц дзы, цæмæй эфирмæ арæхдæр цæуа æмæ сын фылдæр æхсызгондзинад хæсса. Хъусынай йæм не 'фсæдынц, афтæмæй къуыри цыппар радиобакасты цæттæ кæны: «Бонвæрнон», «Уазæгуаты ивгъуыдмæ», «Мыггагæй мæ бафæрс» æмæ «Уацамонгæ». Уал куысты адæммæ рахæссынæн чысыл рæстæг æмæ хъарутæ хардз кæнын нæ хъæуы, фæлæ дзы фæллады кой никуыма фехъуыстон. Мæхæдæг ын цалдæр хатты загътон:

– Кæд бастадтæ, уæд «Уацамонгæ» рагацау компьютермæ хæссын райдай, æмæ дæ хуыцаубоны радиомæ цæуын ма хъæуа.

Фæлæ мæ сдзурын дæр нæ бауагъта.

– Комкоммæ эфиры адæмимæ куы фæныхас кæнын, уæд сын сæ зæрдæты цæф хуыздæр фенкъарын, æмæ мын нæ фембæлд бæрæгбоны хуызæн ваййы.

Йæ ныхæстæ мæ уырнынц, уымæн æмæ хъуыддагыл зæрдæйæ риссы. Йæ радиоканалмæ кæй фæхоны, уыдонæй йæм исчи æрæгмæ куы фæцæуы, уæд афтæ стыхсы, цыма йæхицæн хæдзар фæаразы, æмæ, куы бакъуылымпы уа, уымæй фæтарсы. Журналист адæмимæ фидар баст куы нæ уа, уæд йæ куыст тутт æнгузтæ сæттæгау афтид кæй уыдзæн, уый зонын, фæлæ сыл Станислав куыд иузæрдион у æмæ семæ куыд æхсызгонæй фæдзуры, уый диссаг у.

Фæстаг азты стыр ныхас цæуы мадæлон æвзагыл. Зивæг чи нæ кæны, уыдон ыл иууылдæр дзурынц былалгъæй, уырыссагау, æмбырдты, хи равдисыны охыл. Æрмæст æй нымад

адæймагтæ уарзынц зæрдæйæ. Се ‘хсæн Къадзаты Станислав кæй ис, ууыл мисхалы бæрц дæр дызæрдыг нæ кæнын, уымæн æмæ йæ уынын махи цæстытæй. Æнæ дзæгъал дзырдæй æрвыл-бон дæр архайы ирон æвзаг йæ адæмæн бауарзын кæныныл. Æмбырд кæны ирон литературæйы æмбисонды таурæгътæ æмæ æмдзæвгæтæ æмæ сæ радиойæ кæсын кæны, æвзаг хуыздæр чи ‘нкъары, уыцы артисттæн.

Къадзаты Станислав у, ныртæккæ иронау чи фыссы, уыцы поэттæн сæ курдиатджындæртæй иу. Цардмæ иуварсырдыгæй нæ кæсы, фæлæ æхсиды йæ тамæны æмæ йæ æвдисы æнæ рамбæхс-бамбæхсгæнгæйæ, æдæрсгæйæ, ныфсхастæй. Йæ алы ныхас дæр æмбæлы йæ мысаныл, æмæ дзы рухс кæны чиныгкæсæджы зæрдæ. Зæрдæ рухс кæны йæ зарджытæй дæр, уымæн æмæ цæуынц йæ зæрдæйы арфæй. Бирæ фысджытæ хойынц сæ риутæ æмæ сæхицæн домынц кад, хорзæхтæ, стыр нæмттæ. Бынæттæ æрцахстой, зырзыргæнгæ сыл фидар хæцынц æмæ сæ суæгъд кæнынмæ нæ хъавынц, цалынмæ амæлой, уæдмæ. Къадзайы-фыртæн та йæ хъуыдыйы кæрон дæр нæй хæрзиуджытæ домын æмæ бынæттæ ахсын. Йæ къухмæ фыссæн сис чи райста, уыдонæй æз Станиславæй хæдæфсармдæр æмæ хиуылхæстдæр адæймаг нæ зонын. Адæмы хорзæх йеддæмæ йæ ницы хъæуы. Чиныгуадзæны хистæр редакторæй куы куыстон, уæд ын, мæ бынатмæ рацу, зæгъгæ, лæгъстæ кодтон, фæлæ къæрттæй цъула нæ аппæрста, уый фæстæ йæ директор сæйраг редакторы бынатмæ кодта, æмæ та уымæн дæр нæ бакуымдта, «Мах дуджы» сæйраг редактор æй журналмæ хуыдта, фæлæ уымæн дæр не сразы и, радиойы сæйраг редакторы бынат дæр æй нæ бахъуыд. Къадзайы-фырт иузæрдион æрмæст радиойыл нæу. Йæхицæй фылдæр уарзы йæ чысыл Ирыстон æмæ йе стырдæр хæсыл нымайы йæ адæмæн лæггад кæнын.

Станислав æртын дыууæ азы уæхскуæзæй фæкуыста радиойы, фæлæ йæ рæбыны иу капекк дæр нæ сæвæрдта. Куыд афтидармæй æрбацыд, афтæ афтидарм у ныртæккæ дæр, фæлæ уый-хыгъд хъæздыг у хæлæрттæй, стæй адæмы уарзондзинадæй. Йæ уарзондзинад, йæ курдиат, йæ зонд æмæ йын йæ сыгъдæг зæрдæйы тыххæй стыр аргъ кæнынц журналисттæ дæр, фысджытæ дæр, нывгæнджытæ дæр, композитортæ дæр. Хуссар Ирыстоны исты хабар куы ‘рцæуы, уæд уым балæууы æмæ йын цæттæ вайы баххуыс кæнынмæ. Дыууæ Ирыстоны йын

æрдхордæй чи ис, уыдонæн ныккæнæн дæр нæй, æмæ се ‘ппæтимæ дæр цæры æфсымæры цардæй. Цалынмæ Станиславы хæстæгмæ нæ базыдтон, уæдмæ афтæ хъуыды кодтон: бирæ æрдхæрдтæ чи дары, уымæн иу æцæг æрдхорд дæр нæй, фæлæ ныр мæ хъуыды аивтон.

Къадзайы-фырты бон-изæрма куыстæй йæ сæр схъил кæнынмæ дæр нæ равдæлы. Хуыцаубоны дæр радиойы вæййы, сабаты та йæ йæ бирæ хæстæджытæ, хиуæттæ æмæ зонгæтæн æгъдау дæттын фæхъæуы. Æмдзæвгæтæ та ма кæд фæфыссы, цымæ? Ацы фарст мæхимæ бирæ хæттыты радтон, фæлæ йын дзуапп не ссардтон. Æвæццæгæн, уацмыс зæрдæйæ æддæмæ куы бырса, уæд цыфæнды афон дæр зын бауромæн у...

Æрыгон нал дæн æмæ, хуымæтæг логикæйæн дзуапп чи нæ дæтты, ахæм хабæрттæ бирæ федтон, дис дæр сыл нал кæнын, уымæн æмæ, цы дунейы цæрын, уый хорз зонын, фæлæ мæ уæддæр, Станиславмæ кæстæйæ, хъуыдытыл бафтауы иу хъуыдаг. Донæн йæ уæлæнгай бынæттæ чи нæ агуры, фæлæ йæ æрфыты чи лæгæрды, уыцы фырнымд, зондджын æмæ зæрдæргъæвд лæппутæ хицауадæн иудадзыг сæ сохъхтыр цæстырдыгæй цæмæн сты? Йæ райгуырæн бæстæмæ куыдфæндыйы цæстæй чи кæсы æмæ йæ адæмæй йæ гуыбын зынаргъдæр кæмæн у, бæрнон бынæттæм уыдоны уырзæй сгарæгау цæмæн æвзарынц? Адæм афтæ æнхъæлынц, Къадзайы-фыртæн йæ бон стыр хъуыддæгтæ аразын у æмæ йæм æххуысагур æрбадзурынц, фæлæ дзы иутæн сæ зæрдæ ницæмæй барухс кæны, уымæн æмæ йæм æппындæр ницы бартæ ис. Æз мисхалы бæрц дæр дызæрдыг нæ кæнын: Станиславы хуызæн патриоттæм ныхасы бар куы хауид, уæд нæ царды ахсджиаг фарстатæй бирæтæ растдæр лыггонд цæуиккой, æмæ нæ мадæлон æвзаг сидзæр сывæллонау фæсдуар къæмдзæстыгæй нæ лæууид..

МÆНГТÆ ФЫССЫН АИВ НÆУ

Тугъанты Махарбеджы 130 азы юбилеймæ журнал «Мах дуг» рауагъта алыхуызон æрмæг, уымæ нывгæнæджы тыххæй Абайты Вассойы мысинæгтæ (№8, 2011). Ирон æвзагмæ сæ раивта Хъодзаты Æхсар.

Рацæй-рабон, æмæ дын ацы æрмæг мæй æмæ æрдæджы фæстæ куы рацæуид газет «Рæстдзинад»-ы дæр (№ 165, 2011). Æмæ дзы бынæй бафыстæуид: «Рæстдзинад»-ы архивæй». Куыд æмбаргæ у ацы ми? Газеты кусæг Абайты Арбилянæ уац мæнæй куы ракуырда, «Рæстдзинад»-ы дæр, дам æй рауадзæм, зæгъгæ. Хуымæтæджы этикæйыл нал дзурдзыстæм, фæлæ газеты кусджытæ уæд та, «Мах дуджы» фæстаг фарсыл цы фыст ис, уый куы бакастаиккой: «Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна, уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый».

Нæ адæмон газет ахæм митæ арæх кæй кæны, уый тыххæй дзæвгар факттæ æрхæссæн ис. Æмæ бафæрсын аипп ма уæд: йæхи «Рæстдзинад» цы газет хоны, уымæн мæнгтæ фыссын худинаг нæу?

Мамыкътæ Хъазыбег

Цъары фæрстыл:

2. Дзылары хæйттæ, æфсæн идоны
къæбæлтæ, бæхы гуыр аивгæнæнтæ æмæ
дыууæ идадзы. Сызгъæри, æвзист, бронзæ,
æфсæйнаг. Г. Азов. Н. э. I æнус.

3. Цонгдарæн. Сызгъæрин, зынаргъ
дуртæ. Г. Азов. Н. э. I æнус.

4. Хæрдоджытæ. Сызгъæрин, альман-
дин. Ростовы облæст. Н. э. II æнус.

* * *

<i>Корректор</i>	<i>Заира КАРАЦЕВА</i>
<i>Компьютерный набор</i>	<i>Марина КИРГУЕВА</i>
<i>Компьютерная верстка</i>	<i>Ирида КОДЗАТИ</i>
<i>Дизайн</i>	<i>Залина ГУРИЕВА</i>

*Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору
за соблюдением законодательства в сфере массовых коммуникаций и
охране культурного наследия по Южному Федеральному Округу.*

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00038 от 30 декабря 2010 г.

*Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон оргæн куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.*

*Журналмæ цы кæухфыстытæ цæуы, уыдон редакци рецензи нæ кæны,
стæй сæ автортæн фæстæмæ нæ дæтты.*

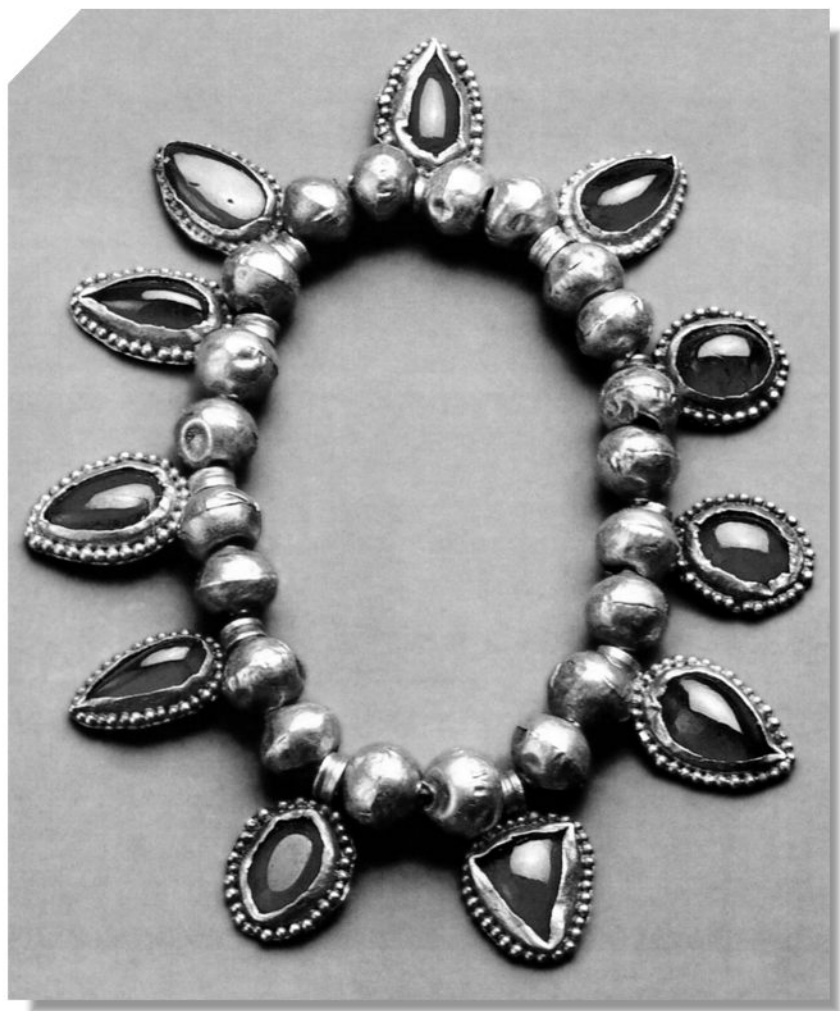
*Учредители: Министерство культуры и массовых коммуникаций РСО-Алания,
Государственное учреждение «Литературно-художественный
и общественно-политический журнал «Мах дуг».*

*Подписано к печати 15.09.11. Формат издания 60х84 1/16. Бум. офсет. № 1.
Гарнитура шрифта МузI. Печать офсетная. Усл. п. л. 8,37. Учетно-изд. л. 7,27.
Тираж 1100 экз. Заказ № 373. Цена свободная.*

*Адрес редакции: 362015, г. Владикавказ, пр. Коста 11.
E-mail редакции: tahdug@mail.ru. Тел. 25-09-64; 25-09-74; 25-22-47.*

*Отпечатано в ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати.*

Индекс 73247